

Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands

redactie J.G. Kooij

bron

J.G. Kooij (red.), *Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands*. Publikaties van de Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde, Leiden 1978

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/kooi003aspe01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Verantwoording

In dit boek wordt verslag gedaan van onderzoek naar een aantal woordvolgordeverschijnselen in het Nederlands. De artikelen van Hoekstra en Kooij/Wiers zijn geschreven in het kader van het Projekt Woordvolgorde van de Vakgroep Nederlands van de R.U. Leiden, het artikel van Jansen is mede een uitvloeisel van het Projekt Syntaktische verschijnselen in gesproken taal (ZWO 17-23-001). De auteurs hebben elkaars bijdragen gelezen en gekritiseerd, en waar mogelijk op elkaar afgestemd; overigens is de inhoud voor hun eigen rekening.

Gezien de grote belangstelling die er op dit moment in de taalkunde is voor woordvolgorde, leek het ons juist deze resultaten een ruimere verspreiding te geven. Specifieke publikaties over woordvolgorde in het Nederlands zijn niet groot in aantal; het boek van Van der Lubbe (1958) behandelt, zoals bekend, maar één aspekt, de structuur van de woordgroep. In de gezamenlijke Bibliografie is niet naar volledigheid gestreefd, maar is wel een groot aantal recente Nederlandse en buitenlandse publikaties over woordvolgorde te vinden.

De behandelde onderwerpen zijn verschillend en op een aantal punten is de benadering dat ook. De bijdragen van Hoekstra en Kooij/Wiers zijn synchronisch en syntaktisch. Hoekstra begint bij een bekend probleem, Nederlandse zinnen met twee Objekten, maar gaat dan vooral in op de grammatische status van het Indirekt Objekt, en bespreekt de konsekwenties van zijn voorstel daarover voor basisregels en verplaatsingsregels. Kooij en Wiers behandelen vooropplaatsing van voorzetselgroepen, en bespreken daarbij recente literatuur over beperkingen op verplaatsingsregels en ook de controverse die in de Nederlandse grammatika over zinnen met vooropgeplaatste PP's bestaat. Een ander bekend discussiepunt van de laatste jaren, de SOV/SVO controverse, komt aan de orde in de bijdrage van Marinel Gerritsen. Zij geeft een overzicht van de stand van zaken in de studie van woordvolgordeverandering, en laat zien dat op basis van historische gegevens veel bezwaren zijn in te brengen tegen de generalisatie dat het Nederlands en het Duits zich rechtstreeks van 'meer OV' naar 'meer VO' hebben ontwikkeld. Jansen, tenslotte, behandelt een andere inmiddels bekende regel van het Nederlands, PP over V. Hij onderzoekt de frekwentie van de alternatieve plaatsingsmogelijkheden van PP's aan het eind van de zin in gesproken taal, en bespreekt de syntaktische en andere factoren die deze plaatsing beïnvloeden.

Geheel volgens de opzet komen in dit boek uiteenlopende aspecten van de woordvolgorde van het Nederlands aan de orde. Niettemin zijn er ook een aantal overeenkomsten aan te wijzen in werkwijze, en wat

betreft de konklusies. De auteurs hebben zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij recente discussies over woordvolgorde in het algemeen, en over het Nederlands.

Enkele konklusies die naar voren komen zijn: woordvolgorde onderzoek is zeer gebaat bij détailonderzoek; generalisaties die gebaseerd zijn op één taal, bijv. het Engels, moeten zowel synchronisch als diachronisch met grote voorzichtigheid worden gebruikt; er is een duidelijke behoefte aan andere hypoteses en andere benaderingen dan alleen formeel-syntaktische. De auteurs hopen dat hun bijdragen, zowel deskriptief als theoretisch, verder onderzoek zullen stimuleren.

J.G. Kooij.

De opkomst van SOV patronen in het Nederlands in verband met woordvolgordeveranderingen in de Germaanse talen.

Marinel Gerritsen

0. Samenvatting.

In dit artikel wordt het feit dat het huidige Nederlands synchroon zowel SOV als SVO kenmerken heeft, beschouwd in het licht van de diachrone woordvolgorde van het Nederlands.*

Eerst wordt kort besproken wat syntaktische verandering in het algemeen is, waarom er tot nu toe zo weinig aan gedaan is (1.1.), hoe syntaktische verandering ontstaat, welke regels beïnvloed kunnen worden (1.2.) en waarom het onderzoek naar woordvolgordeveranderingen de laatste tijd zo'n vlucht heeft genomen (1.3.).

In (2.) wordt de synchrone woordvolgordeheterogeniteit van het Nederlands toegelicht. (3.1.) geeft een overzicht van de woordvolgordes die voor de voorstadië van het Nederlands zijn gerekonstrueerd. en in (3.2.) wordt nagegaan wat bekend is over de woordvolgordeveranderingen in de aan het Nederlands verwante talen (skandinavische talen, Fries, Duits en Engels). In 4. wordt verslag gedaan van oud en nieuw onderzoek naar de ontwikkeling van de woordvolgorde van S, V en O van het Middelnederlands naar het moderne Nederlands in bijzinnen, relatiefzinnen (4.1.) en hoofdzinnen (4.2.) en (4.3.) behandelt de verschillen in woordvolgordeontwikkeling tussen het Nederlands en de andere germaanse talen, hoe ze verklaard zouden kunnen worden en hoe ze in theorieën over woordvolgordeontwikkelingen zouden kunnen passen. In 4.4.1. wordt Canale (1976) zijn implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen richting SVO op het Middelnederlands getest en wordt beargumenteerd dat het Middelnederlands meer SVO kenmerken had dan het huidige Nederlands (4.4.2.).

1. Syntaktische verandering in het algemeen.

1.1. Waarom er tot nu toe zo weinig aan syntaktische verandering gedaan is.

De populariteit van de historische taalkunde is al lange tijd niet bijzonder groot, maar de historische syntaksis was tot voor kort nog veel minder in trek. Tot het begin van de jaren '70 zijn we niet bepaald overstelpt met publikaties over syntaktische verandering. Voor die verwaarlozing van de syntaksis in de historische taalkunde zijn verschillende redenen aan te voeren.

1) De belangrijkste is wel dat er niets bestond dat enigszins leek op een theorie over syntaktische verandering. En omdat er geen theorie was kon die ook niet getest en aangenomen, verworpen of uitgebouwd worden. Dat we het lange tijd hebben moeten stellen zonder enige theorie over syntaktische verandering is te verklaren uit het feit dat men ook niet beschikte over een uitgewerkte synchrone syntaktische theorie. De behoefte om voor de formele mechanismen van de synchrone syntaktische theorie elders ondersteuning te vinden, bijvoorbeeld in de historische taalkunde, was daardoor niet aanwezig. Een methode van werken, die bijdroeg tot het ontstaan van een theorie over fonologische verandering (Kiparsky 1968, 183).

2) Een tweede reden voor de geringe belangstelling die de syntaktische verandering heeft ondervonden, is dat één op één relaties tussen zinnen moeilijk te onderkennen zijn. Om taalverandering in het verleden te bestuderen moeten gegevens uit minstens twee verschillende periodes met elkaar vergeleken worden. Voor de fonologie is dat niet zo'n punt. Omdat klanken voorkomen in woorden en woorden over het algemeen gekenmerkt zijn door een vaste vorm gekoppeld aan één of meer vaste betekenissen, kan een één op één relatie tussen twee woorden en twee klanken uit twee verschillende periodes vrij makkelijk gelegd worden. Maar in de syntaksis is het vaststellen van verwantschap tussen twee konstrukties veel moeilijker omdat die vorm betekenis relatie bij zinnen minder vast ligt. Het is lang niet altijd duidelijk of zin A dezelfde betekenis heeft als zin B. Vaak is het al een probleem twee zinnen uit één taalfase aan elkaar te relateren (Jansen, deze bundel), maar bij vergelijking van bijvoorbeeld een zin uit het 17e eeuwse Nederlands met een uit het Nederlands van nu, liggen de zaken nog veel moeilijker. (vgl. de 'Benij uw soon den hemel niet' discussie [Van Haeringen (1956), Droste (1959) etc.]).

3) Een derde punt dat heeft geleid tot verwaarlozing van de diachrone syntaksis, is dat we over zo weinig syntaktische gegevens uit vroegere taalstadia beschikken. De inscripties op een Runensteen kunnen nog iets zeggen over de klanken van een taal uit die tijd (althans hoe ze geschreven werden), maar over de syntaksis vrijwel

niets.

4) Een vierde reden voor de geringe aandacht, die de diachronische syntaksis ondervonden heeft, is dat van het toch al weinige materiaal, dat we uit vroegere taalstadia over hebben, het voor syntaktisch onderzoek meest geschikte niet makkelijk voorhanden is. Lehmann (1972) en Werth (1970, 28) hebben er op gewezen dat literaire taal voor syntaktisch onderzoek minder geschikt is, omdat de syntaksis daarin eerder door stilistische factoren beïnvloed zou zijn, dan die van niet literaire taal. De in literaire taal gebruikte woordvolgordes en konstrukties zouden door rijm dwang, alliteratie en dergelijke erg kunnen afwijken van de taal die normaal gesproken is. Daarom zijn ze van mening dat men syntaktisch onderzoek van oudere taalstadia moet baseren op niet literaire onvertaalde proza teksten. Maar dit soort teksten heeft meestal minder in de belangstelling gestaan dan de literaire teksten en is daardoor in minder grote getale in druk verschenen.

1.2. Wat is diachrone syntaksis?

Niettegenstaande de hierboven genoemde problemen van diachronisch syntaktisch onderzoek is er de laatste jaren wel het een en ander over syntaktische verandering verschenen. De TGG heeft hier het hare toe bijgedragen. Doordat er een synchrone beregeling van de grond kwam, ging men ook beseffen wat er diachroon te onderzoeken was: of de formele mechanismen van de synchrone syntaktische theorie ondersteund werden door de feiten en beregeling van de diachrone syntaksis.

Wanneer men uitgaat van het weliswaar verouderde, maar in grote trekken toch niet weerlegde model van de syntaktische komponent van de Standaardtheorie, kan syntaktische verandering wijzigingen in transformaties, basisregels en redundantieregels in het lexikon tot gevolg hebben. De gang van zaken kan als volgt voorgesteld worden. De output van transformaties, de syntaktische oppervlaktestructuren van een taal, kunnen op een gegeven ogenblik wijzigingen ondergaan, die kunnen leiden tot toevoeging, weglating, herordening of wijziging van transformaties.

De veranderingen kunnen door verschillende oorzaken ontstaan. In de eerste plaats zijn er de oorzaken die niet specifiek syntaktische verandering tot gevolg hoeven te hebben, maar evengoed fonologische, morfologische of lexikologische veranderingen kunnen veroorzaken: *kontakt* en *analogie*.

Lehmann (1972, 1974) en Ureland (1976) geven als voornaamste oorzaak van syntaktische verandering *het kontakt* van de desbetreffende taal met een taal met een andere oppervlaktestructuur. Erg overtuigende bewijzen hebben ze daarvoor echter niet en ze besteden geen aandacht aan de vraag of het lenen van syntak-

tische structuren überhaupt wel aannemelijk is, of ontlening bijvoorbeeld in de talen, die heden ten dage gesproken worden, ondubbelzinnig aangetoond kan worden (Campbell & Mithun (1978), Hyman (1975)). Bij syntaktische verandering door *analogie* wijzigt een syntaktische structuur zich naar het voorbeeld van een andere. Misschien is het feit dat (1) vaak voorkomt als (2) bijvoorbeeld een gevolg van analogie naar (3). De komplementeerder van de gekursiveerde konstituent in (1), die in veel opzichten als een gereduceerde bijzin wordt beschouwd, wordt vervangen door die van (3).

- (1) Jan is even groot *als Frank*.
- (2) Jan is even groot *dan Frank*.
- (3) Teun is groter *dan Frank*.

Het verschijnsel dat we in het ABN voor het vormen van een vergelijking als in (1) *als* moeten gebruiken en voor een vergelijking als in (2) *dan* wordt zo geneutraliseerd.¹

Kontakt en *Analogie* zijn *externe* oorzaken van wijzigingen in de syntaktische structuren van een taal. Naast deze oorzaken, die meerdere soorten verandering tot gevolg kunnen hebben zijn er ook die specifiek voor syntaksis gelden: *afterthought*, *topicalisatie*, *disambiguering* en *herinterpretatie*. Dit zijn alle interne oorzaken.

Afterthought (Hyman 1975, 119) is het verschijnsel dat een spreker iets wat eigenlijk thuishoort in de zin, die hij zegt, vergeet en het daarom maar vlak achter die zin zet. Bijvoorbeeld (4) in plaats van (5).

- (4) De poesjes, die ik gekregen heb, *gisteren*.
- (5) De poesjes, die ik *gisteren* gekregen heb.

Wanneer een zin als (4) maar vaak genoeg gehoord en gesproken wordt, kan de syntaktische oppervlaktestructuur van (5) zich gaan wijzigen in (4).

Topicalisatie is het verschijnsel dat een spreker geneigd is om dat wat topic is in de zin op de plaats vooraan in de zin te zetten. Een spreker houdt in dat geval bij het vormen van zijn zinnen meer rekening met de informatieve waarde van de zinsdelen ten opzichte van elkaar dan met de syntaktische relaties tussen de zinsdelen: dat wat hij zelf het belangrijkste vindt zet hij voorop. Dit kan er toe leiden dat elementen, die vaak topic zijn - zoals bijvoorbeeld pronomina - op een gegeven ogenblik blijvend de plaats vooraan in de zin gaan bezetten. Een voorbeeld van syntaktische verandering in het Nederlands waaraan topicalisatie ten grondslag ligt, is de o.a. door de Vooys (1966⁵, 333) gesignaleerde vervanging van *mij* door *ik* in zinnen als (6).

- (6) *Mij* wordt de maat genomen.
- (7) *Ik* wordt de maat genomen.

Om *mij* nadruk te geven is het getopicaliseerd, maar een persoonlijke voornaamwoord in zijn objektsvorm voor de persoonsvorm is vrij ongewoon: het krijgt de subjektsvorm.

Disambiguering is een derde interne oorzaak van syntaktische verandering. Vennemann (1973a) voert als interne oorzaak ook *disambiguering* aan. Door veranderingen in de fonetische komponent vallen bijvoorbeeld naamvalsuitgangen weg of samen. Dit kan tot gevolg hebben dat er veel ambigue zinnen ontstaan, iets wat zowel voor sprekers als hoorders vervelend is. Om die ambiguïteit te voorkomen wijzigt de oppervlaktestruktuur zich. Dingen die vroeger door naamvalsuitgangen uitgedrukt werden worden dat dan op een andere manier. Een voorbeeld hiervan uit de historische ontwikkeling van het Nederlands is de vervanging van de datief door konstrukties met voorzetsels als *aan* en *voor* (Weijnen en Gordijn 1970).

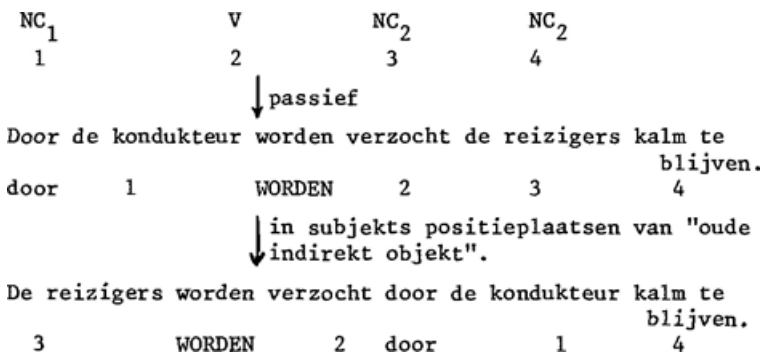
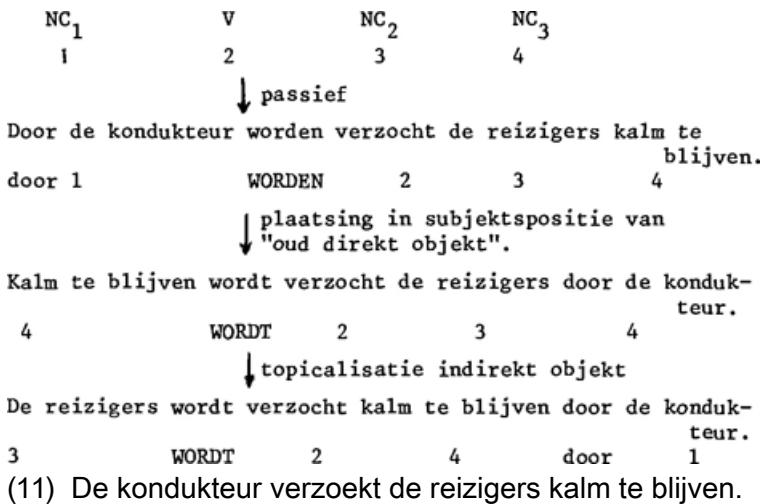
Het is niet waarschijnlijk dat syntaktische veranderingen die een gevolg zijn van de hierbovengenoemde oorzaken in één klap volkomen doorzetten. Veel aannemelijker is dat dat stap voor stap gaat. Een tijdje zullen de oude en de nieuwe oppervlaktestruktuur door een individu naast elkaar gebruikt worden en zal de nieuwe structuur door optionele toevoeging, weglating, herordening of wijziging van (een) transformatie(s) aan de oude gerelateerd zijn. Op een gegeven ogenblik kan de optionele beregeling obligaat worden voor bepaalde lexikale eenheden. Bijvoorbeeld in het geval van vervanging van een naamval door een voorzetselkonstruktie voor dié lexikale eenheden die hun naamvalsuitgangen het eerst verloren. Tenslotte kan hij voor alle lexikale eenheden verplicht worden. Een dergelijke verandering kan binnen het leven van één individu gebeuren, maar er kunnen ook generaties over heen gaan. Er is geponeerd dat het het meest waarschijnlijk is dat de nieuwe transformationele beregeling van optioneel tot obligaat wordt wanneer een nieuwe generatie de taal leert (Traugott 1972). Het kind *herinterpreteert* de optionele regel als een obligate en dat leidt tot *herstrukturering* van transformaties.

Herinterpretatie is echter geen oorzaak van syntaktische verandering die perse gebonden is aan het ogenblik dat het kind een bepaalde syntaktische structuur leert. Ook ouderen kunnen op een gegeven ogenblik een element gaan herinterpreteren, wat leidt tot een verplichte herstrukturering van transformaties. Herinterpretatie - zowel door kinderen als door ouderen - onderscheidt zich van de hierbovengenoemde interne en externe oorzaken van syntaktische verandering, omdat het de enige oorzaak is die in de taal van het individu een plotsklapse verandering tot gevolg heeft en omdat bij deze oorzaak uitsluitend de hoorder betrokken is. Een mogelijk voorbeeld van herinterpretatie in het Nederlands is dat in (8) het indirect object door veel individuen niet als zodanig geïnterpreteerd wordt, maar als subject, gezien het veelvuldig gebruik van (9).

- (8) De reizigers wordt verzocht.
 (9) De reizigers worden verzocht.

Hier is sprake van herinterpretatie van de functie van een konstituent. De enige nominale konstituent in deze passieve zin, die bovendien op de eerste plaats staat, wordt als subjeet geïnterpreteerd en niet als indirekt objekt, een funktie die deze groep in de aktieve zin zou hebben. In ons voorbeeld is de passieftransformatie (10) voor veel sprekers van het Nederlands als (11) gesimplificeerd.

(10) De kondukteur verzoekt de reizigers kalm te blijven.

De kongruëntieregel legt geen relatie tussen subjeet en persoonsvorm, maar tussen nominale konstituent en persoonsvorm. Wanneer door veranderingen in de syntaktische oppervlaktestrukturen te veel transformaties er bij gekomen zijn of ingewikkelder geworden zijn, kan het handiger zijn om van andere basisregels uit te gaan. Syntaktische verandering heeft dan verandering van basisregels tot gevolg.

Ook herinterpretatie van elementen kan zodanig zijn dat het wijzigen van basisregels noodzakelijk is. Alle wijzigingen in basisregels zijn natuurlijk abrupte veranderingen in het formalisme. Wanneer de syntaktische omgevingen waarin een groep woorden geïnserteerd mag worden zich wijzigen, moeten syntaktische veranderingen verantwoord worden door veranderingen in lexikale redundantieregels. De regels, die uitdrukken wat - in syntaktisch opzicht - van een groep woorden te verwachten valt. Een voorbeeld van zo'n verandering in het Nederlands geeft vergelijking van de 17e eeuwse zin (12) met de modern Nederlandse vertaling (13).
 (12) Een waterlandse Trijn sat eens *ajuin en schelde*.
 (13) Een waterlandse Trijn zat eens *uien te schillen*.

In het 17e eeuws kon het werkwoord *zitten*, maar ook *liggen*, *staan*, *lopen* en *hangen* (Van den Toorn 1975) zowel een komplement als in (12) hebben, maar ook eentje als in (13). In het moderne Nederlands is alleen een komplement als in (13) mogelijk.

Voor al de bovenstaande voorbeelden van syntaktische veranderingen geldt dat er niet alleen van syntaktische verandering sprake is wanneer een oude konstruktie voor 100% door een nieuwe vervangen is, maar ook wanneer er een duidelijke verschuiving is in mate van gebruik van de oude en de ermee overeenkomende nieuwe konstruktie in twee verschillende tijdsperiodes. Wanneer bijvoorbeeld in de ene periode de oude konstruktie voor 60% gebruikt wordt in een bepaald korpus en de nieuwe voor 40% en wanneer in een volgende periode de oude voor 30% gebruikt wordt en de nieuwe voor 70%, kan ook van syntaktische verandering gesproken worden.

1.3. Syntaktische verandering en woordvolgorde.

In de rest van dit artikel zal uitsluitend aandacht besteed worden aan het onderdeel van syntaktische verandering dat te maken heeft met woordvolgorde. Deels vloeit deze beperking voort uit de aard van deze bundel, deels is het een gevolg van het feit dat de theorie over woordvolgordeveranderingen tot nu toe de meest uitgewerkte is van de theorieën over syntaktische verandering.

De theorieën over woordvolgordeveranderingen konden zich ontwikkelen

dankzij de synchrone studie van Greenberg (1963). Bij bestudering van slechts 30 talen ontdekte hij dat sommige woordvolgordeverschijnselen nauwer met elkaar in verband stonden dan andere. Voor een basisvolgordetypologie gebruikt Greenberg dan ook maar drie criteria:

- 1) Vóór de nominale konstituent geplaatste adposities (preposities), ná de nominale konstituent geplaatste adposities (postposities).
- 2) De volgorde van Subjekt, Verb en Objekt in deklaratieve zinnen.
- 3) De volgorde van adjektief en substantief.

Bij bestudering van 100 zinnen van 30 talen bleek nu dat er nauwelijks talen gevonden zijn, waarin het Objekt aan het Subjekt voorafgaat. Het merendeel van de talen heeft VSO, SVO of SOV als dominante volgorde, d.w.z. als volgorde die het minst aan restricties onderhevig is.

Bij VSO talen vond Greenberg alleen preposities en de volgorde Substantief-Adjektief, bij SOV talen alleen postposities en zowel de volgorde Adjektief-Substantief als ook de volgorde Substantief-Adjektief. SVO talen bleken een soort mengvorm tussen VSO en SOV te zijn: zowel postposities als preposities als ook de volgordes Adjektief-Substantief en Substantief-Adjektief werden erin gevonden. Tussen de genoemde drie criteria voor een basisvolgordetypologie is dus bij VSO en SOV talen een nauwe samenhang. Hetgeen door Greenberg in een aantal universals of grammar is vastgelegd, die grotendeels onomkeerbare implicaties zijn: Als x in een bepaalde taal dan ook y. Vermeldenswaard is wel dat het tweede deel van die implicatie zelden erg strikt gesteld is, maar meestal verzwakt wordt door uitdrukkingen als 'then almost always' etc.

Greenberg is ook nagegaan welke andere volgordeverschijnselen gepaard gaan met de basistypologie. In totaal komt hij op een 25-tal op woordvolgorde betrekking hebbende universals.

Op basis van deze universals werd het mogelijk onderzoek te doen naar woordvolgordeveranderingen. Dat onderzoek spitste zich vooral toe op welke woordvolgordeveranderingen plaats kunnen hebben, welke woordvolgordeveranderingen eerst plaats vinden en welke volgen. Bijvoorbeeld of ze eerst plaats vinden in de VP en dan in de NP, of juist omgekeerd. De eerste onderzoeken (Lehmann 1972a en b, 1974, Vennemann 1973), die op dat gebied gedaan werden brachten aan het licht dat de volgorde van Subjekt, Verbum en Objekt de spitsafbijter was van een nieuwe volgorde. Wanneer S, V en O een bepaalde volgorde hadden aangenomen, pasten veel andere elementen hun volgorde daarbij aan. Men meende dat dat een vaste wet was en het diachronisch onderzoek naar woordvolgorde richtte zich vooral op het vaststellen of een ouder taalstadium SOV, SVO of VSO geweest was, en welke veranderingen plaats hadden gevonden vergeleken met een jon-

ger taalstadium (Givón 1974, Hill Konneker 1975, Friedrich 1975). Eveneens werd geprobeerd om met behulp van de kennis van de diachrone woordvolgorde van een taal synchroon heterogene woordvolgordes te verklaren (Givón en Bickerton 1976, Li 1975). Wanneer een taal in een gegeven stadium zowel VSO als SOV kenmerken heeft, kan kennis van de woordvolgorde van die taal in een vroeger stadium X bijdragen tot een beter begrip van de synchrone heterogeniteit in stadium Y. Als stadium X bijvoorbeeld voornamelijk VSO volgordes had, weten we dat de VSO volgordes in stadium Y oude volgordes zijn en de SOV volgordes nieuwe. Bovendien kunnen we op basis van een dergelijke vergelijking achterhalen welke elementen hun volgorde minder snel aan een nieuwe volgorde aanpasten dan andere. Dergelijke gegevens uit verschillende taalstadia van een aantal talen, kunnen weer bijdragen tot een observationeel adequate theorie over woordvolgordeverandering.

2. De synchrone heterogeniteit van de woordvolgorde van het Nederlands.

Het Nederlands is qua woordvolgorde in de syntaktische oppervlaktestructuren een heterogene taal. Het heeft in de zin van Greenberg zowel VSO als SOV kenmerken. We zien dat al aan de vorm van hoofden bijzin. De hoofdzin is een soort mengvorm: SVO met enkelvoudig predikaat, maar SV of OV met samengesteld predikaat. De bijzin is puur SOV.

In Kooij (1973a, passim) wordt de heterogeniteit van het moderne Nederlands nog duidelijker gedemonstreerd aan de hand van de bespreking van een zestal woordvolgordeverschijnselen. Helaas maakt Kooij in zijn betoog geen onderscheid tussen die universals die absoluut gesteld zijn, als x dan y, en die universals die in een meer gematigde vorm staan, als x dan bijna ook altijd y. Van de zes woordvolgordeverschijnselen die hij onder de loep neemt, zijn er maar twee (preposities-postposities en de volgorde van hoofdwerkwoord en hulpwerkwoord), die in Greenbergs termen absoluut aan VSO of SOV gerelateerd zijn. Eén van de vier andere verschijnselen is in termen van 'als x dan bijna altijd ook y' aan VSO en SOV gerelateerd (Adjektief-substantief volgorde). De rest heeft geen rechtstreekse relatie met de volgorde van S, O en V (vorm van de vergelijking, volgorde van direkt en indirekt objekt, volgorde van lidwoord, demonstrativum en substantief).

De woordvolgordeheterogeniteit van het moderne Nederlands is weliswaar duidelijk uit Kooij zijn betoog, maar het is jammer dat sommige niet direkt aan VSO en SOV gerelateerde universals van Greenberg wel in zijn verhaal betrokken zijn, maar andere belangrijke niet.

Kijken we echter zelf naar die universals die in direkt verband met SOV en VSO staan, dan blijft de heterogene woordvolgorde van het moderne Nederlands nog steeds duidelijk. Het Nederlands heeft preposities (VSO-kenmerk) en postposities (SOV-kenmerk) (Gerritsen 1975, 1977). Adverbia staan in het Nederlands meestal voor de V, maar ze kunnen er soms achter staan, en dat kan in een SOV-taal vrijwel nooit. De volgorde van hoofdwerkwoord en hulpwerkwoord is in het Nederlands heterogeen: we vinden zowel hulpwerkwoord-hoofdwerkwoord (VSO kenmerk) als hoofdwerkwoord-hulpwerkwoord (SOV-kenmerk). De volgorde hoofdwerkwoord-hulpwerkwoord is de meest frekwente, maar de volgorde hulpwerkwoord-hoofdwerkwoord is de dominante (Van den Berg 1949, Stroop 1970). Het bijvoegelijk naamwoord staat in het Nederlands vóór het substantief en niet er achter, zoals in de meeste VSO talen het geval is. Vraagpartikels die achter het woord staan dat bevraagd wordt, is een kenmerk dat alleen SVO-talen eigen is, maar dat kenmerk heeft het Nederlands niet.

In dit artikel zal deze synchrone heterogeniteit van de woordvolgorde van het Nederlands beschouwd worden in het licht van de diachrone woordvolgorde van het Nederlands. Daartoe wordt in 3.1. een overzicht gegeven van de woordvolgordes van S, V en O die voor de voorstadia van het Nederlands gerekonstrueerd zijn. Omdat de historische ontwikkeling van het Nederlands vaak op één lijn gesteld is met die van óf het Engels óf het Duits wordt in 3.2. nagegaan wat bekend is over de woordvolgordeveranderingen in de aan het Nederlands verwante talen. In 4 wordt verslag gedaan van oud en nieuw onderzoek naar de ontwikkeling van de woordvolgorde van S, V en O van het Middelnederlands naar het moderne Nederlands en wordt bekeken welke afwijkingen het Nederlands in dit opzicht vertoont ten opzichte van de andere germaanse talen, hoe deze verklaard zouden kunnen worden en hoe ze in de theorieën over woordvolgordeveranderingen passen.

3. Woordvolgordeveranderingen in de Germaanse talen.

Het Nederlands is een taal met een vrij rijk gedocumenteerd verleden. Daarom staan we er voor de bestudering van de historische ontwikkeling van het Nederlands veel gunstiger voor dan taalkundigen, die de ontwikkeling van een taal met een niet zo lange schrijftraditie willen bestuderen: zij moeten vaak hun toevlucht nemen tot contemporaine verwante talen.

Voor het Nederlands gaan de oudste schriftelijke bronnen terug tot ongeveer 1000 na Christus, de periode van het Oud Nederlands. Van dat Oud Nederlands zijn een paar namen en woorden in latijnse teksten overgebleven, het fameuze 'hebban olla' zinnetje en een fragmentarisch overgeleverde psalmvertaling. Dus duidelijk geen hoorn

des overvloeds voor syntaktisch onderzoek. We beschikken pas vanaf 1200 over schriftelijke bronnen, die daarvoor redelijk geschikt zijn (zie 4.). Maar dat betekent niet dat er over de woordvolgorde van het Nederlands van vóór die tijd nooit iets gezegd is. Zoals ook gebeurd is in de fonologie heeft men getracht om op basis van de kennis, die men had van de voorvaders van het Nederlands, woordvolgordes van stadia vóór het Middelnederlands te rekonstrueren. Omdat de woordvolgordes van een taal over het algemeen maar langzaam veranderen (Li en Thompson 1974, Vennemann 1974) is het voor een beter begrip van de heterogene woordvolgordesituatie van het Moderne Nederlands van belang te weten welke woordvolgordes er voor de voorstadia van het Middelnederlands gerekonstrueerd zijn. In de volgende paragraaf (3.1.) wordt een kort overzicht gegeven van de woordvolgordes die gepostuleerd zijn voor het Oerindoeuropees (OIE) en het Oergermaans, de voorstadia van het Middelnederlands, waarvoor men de woordvolgorde heeft trachten te rekonstrueren.

3.1. De gerekonstrueerde woordvolgordes van de voorstadia van het Middelnederlands.

Voordat ik overga tot de bespreking van de woordvolgordes die men voor het Middelnederlands gerekonstrueerd heeft, wil ik een paar woorden wijden aan de rekonstruktie van woordvolgordes in het algemeen.

Elke rekonstruktie van een taal is gebaseerd op de kennis die men heeft van één of meer van de talen die zich uit de te rekonstrueren taal ontwikkeld hebben. Voor elke rekonstruktie geldt dat hij waarschijnlijk des te betrouwbaarder is naarmate hij op meer talen gebaseerd is en naarmate hij meer met behulp van een goede theorie van taalverandering tot stand is gekomen. Voor de rekonstruktie van woordvolgorde betekent dit laatste dat we een duidelijk onderscheid moeten maken tussen de resultaten van *Pre-Greenbergianen* en die van *post-Greenbergianen*.

Pre-Greenbergianen zijn de taalkundigen die woordvolgordes rekonstrueerden voordat Greenberg zijn universals publiceerde, en daardoor niet wisten dat ze ook de volgorde van andere elementen dan S, O en V bij hun rekonstruktie konden benutten. Post-Greenbergianen zijn de mensen die onderzoek deden ná Greenberg (1963) en zijn universals bij hun rekonstruktie gebruikten.

Nu moet niet gedacht worden dat ná Greenberg (1963) de rekonstruktie van woordvolgorde zo makkelijk was. In Mithun en Campbell (1978) zijn de problemen op een rijtje gezet. Ze signaleren twee hoofdproblemen. De eerste is dat er over de directionaliteit van woordvolgordeveranderingen nog niet genoeg bekend is om er bij de rekonstruk-

tie gebruik van te kunnen maken. Omdat er nog geen goede theorie van woordvolgordeveranderingen is, weten we nog niet goed welke veranderingen over het algemeen eerst plaatsvinden en welke later. Een tweede probleem is dat er bij de rekonstruktie van woordvolgorde steeds van uit gegaan wordt dat de taal, die men rekonstrueert konstant in zijn woordvolgorde zou zijn. Dat zij bijvoorbeeld alle SOV kenmerken zou hebben of alle VSO kenmerken. Iets wat nogal dwaas is, want hoeveel van dat soort talen worden er op het ogenblik gesproken? Het is onzin in het verleden iets te postuleren wat in de werkelijkheid van nu nauwelijks of niet gevonden wordt.

Het laatste punt dat ik hier wil bespreken raakt zowel de woordvolgorderekonstruktie als de vaststelling van de woordvolgorde van een dode taal. Bij alle twee zal het soms onmogelijk zijn om met zekerheid te bepalen welke volgorde dominant was, aan de minste restricties onderworpen. Om daar achter te komen moet men immers weten welke elementen wel op een bepaalde plaats in de zin kunnen staan en welke niet. Maar soms kan daar nu eenmaal alleen met behulp van een nativespeaker achtergekomen worden. Natuurlijk is het mogelijk om door frequentietellingen inzicht te krijgen in wat wel en wat niet *gebruikt* werd in een bepaalde taal. Maar dergelijke tellingen hoeven nog niets te zeggen over wat wel en wat niet in zo'n taal *mogelijk was*.

3.1.1. Woordvolgorde in het Oerindoeuropees (± 3000 voor Christus).

Het OIE is gerekonstrueerd op basis van de talen, waarvan men denkt dat ze zich uit het OIE ontwikkeld hebben en waarvan redelijke teksten zijn overgeleverd: de indoeuropese talen. Hiertoe behoren o.a. het Sanskriet, Latijn, Grieks, Hittitisch, Germaans en Keltisch. Verschillende taalkundigen hielden zich met de rekonstruktie van de woordvolgorde van het OIE bezig, maar hun resultaten lopen nogal uiteen. Voor een deel lijken ze afhankelijk te zijn van de taal of talen, die ze gebruikten om het OIE te rekonstrueren. Gezien de kompleksiteit van syntaktisch onderzoek waren ze lang niet in staat alle indoeuropese talen die ze in feite zouden kunnen gebruiken, in hun onderzoek te betrekken. Voor een ander deel lijken hun resultaten erg beïnvloed te zijn door het feit of het Pre-Greenbergianen of Post-Greenbergianen waren.

Van de Pre-Greenbergianen rekonstrueert *Delbrück* (1878) op basis van vooral het *Sanskriet* een SOV volgorde.

Wackernagel (1890) konstrueert een SOV volgorde op basis van het *Grieks*, *Latijn*, *Germaans* en *Sanskriet*. Maar z.i. kon in de hoofdzin ook de SVO volgorde voorkomen.

De rekonstruktie voor het OIE van de post-Greenbergianen zijn wat heterogener, maar *Lehmann* (1974) konstrueert eveneens een SOV volg-

orde op basis van vooral het *Vedisch Sanskriet*, *Nieuw Hittitisch* en *Germaans*. Voor deze rekonstruktie lette hij behalve op de volgorde van S, V en O ook op de aanwezigheid van andere met SOV samenhangende volgordes. Omdat hij veel met teksten in versvorm werkte, besteedde hij speciaal aandacht aan die patronen die het minst snel 'aangetast' worden door literaire of retorische verschijnselen: komparatief konstrukties, preposities/postposities, prefixen/suffixen.

Miller (1975) rekonstrueert een VSO-volgorde op basis van archaïsche konstrukties in het *Sanskriet*, *Grieks*, *Latijn* en *Hittitisch*. Volgens hem is het oerindoeuropees VSO in het Indoeuropees tot SOV geworden en daarna weer richting SVO gegaan. Een verklaring voor de ontwikkeling van het oerindoeuropees VSO naar het Indoeuropees SOV geeft Miller niet. Die van het indoeuropees SOV naar SVO zou zijns inziens gestimuleerd zijn door de oude VSO-resten, die het hele SOV stadium overleefd zouden hebben.

Friedrich (1975) rekonstrueert een 'slappe SVO-taal' op tal van bij de andere indoeuropeanisten niet zo vaak bestudeerde talen: *Grieks van Homerus*, *Oud Armeens*, *Oud Perzisch*, *Jong Avestaans*, *Tochaars*, *Italisch*, *Proto-slavisch* en *Oud Iers*. Hij baseert dat 'slap SVO' op het feit dat de woordvolgordes waar z.i. het meeste waarde aangehecht moeten worden (S, V en O, Adjektief-Substantief) SVO zijn terwijl minder belangrijke volgordes zowel op VSO als SOV wezen. Zijn tweede reden voor dit SVO is dat het centrale gebied van de Indoeuropese talen ten tijde van de eerste schriftelijke bronnen nog SVO was. Hij veronderstelt dat de indoeuropese talen zich tussen 3500 en 2500 in drie delen gesplitst hebben. Een deel in het centrale gebied van Europa stabiliseerde zich SVO, een deel in het oosten werd tot SOV en twee aan de rand van het centrale gebied liggende delen, Proto-Slavisch en Keltisch, werden tot VSO. Echte verklaringen voor deze driedeling kan hij echter niet geven. Alleen de opkomst van SOV in het oosten meent hij uit kontakt met SOV-talen te kunnen verklaren.

Resumerend kunnen we zeggen dat alle Pre-Greenbergianen en Post-Greenbergiaan Lehmann een SOV-volgorde voor het OIE rekonstrueerden en dat Miller en Friedrich daar tegenover staan, met respectievelijk een VSO en SVO volgorde. In tabel I (zie blz. 16) zijn de konklusies samengevat. De SOV rekonstruktie schijnt toch nog wel de overhand te hebben. Misschien is het goed na zo'n strak schema de relativerende opmerking van Watkins (1976) te zetten dat het bijna onmogelijk is de woordvolgorde van het OIE te rekonstrueren, omdat men er mee rekening moet houden dat woordvolgorde ook door stilistische factoren gekonditioneerd wordt. Z.i. kan men alleen enig inzicht in de woordvolgorde van het OIE krijgen door de woordvolgorde van spreekwoordachtige uitdrukkingen die plus minus hetzelfde betekenen en in dezelfde kontekst en situatie gebruikt zijn, in de verschillende indoeuropese talen met elkaar te vergelijken.

Tabel I: Overzicht woordvolgorde rekonstrukties Oerindoeuropees.

	onderzoeker	woord- volgorde- rekonstruktie	bijzonderheden	talen waarop rekonstruktie gebaseerd is
Pre-Gr. berg.}	Delbrück (1848)	SOV	-	Sanskriet
Pre-Gr. berg.}	Wackernagel (1890)	SOV	soms SOV in hoofdzin	Sanskriet, Grieks, Latijn, Germaans.
Post-Gr. bergianen}	Lehmann (1974)	SOV	-	Sanskriet, Nieuw Hittitisch, Germaans
Post-Gr. bergianen}	Miller (1975)	VSO	Indoeuropees SOV	Sanskriet, Grieks, Latijn, Hittitisch
Post-Gr. bergianen}	Friedrich (1975)	'slap SVO'	SVO in Centr. Europa) SOV in Oost Europa) VSO in randgeb.)	Grieks, Oud Armeens, meens, Oud Perzisch, Jong Avestaans, Tochaars, Italisch, Proto-Slavisch, Oud-Iers.

3.1.2. De woordvolgorde in het Oergermaans (± 1000 voor Christus).

De rekonstruktie van het Oergermaans is een minder penibele kwestie dan die van het OIE, omdat voor de rekonstruktie van het Oergermaans talen gebruikt kunnen worden waar veel materiaal van voorhanden is.

Van de Pre-Greenbergianen rekonstrueert *Ries* (1907) een SOV-volgorde op basis van het *Oud Engels* van de Beowulf.

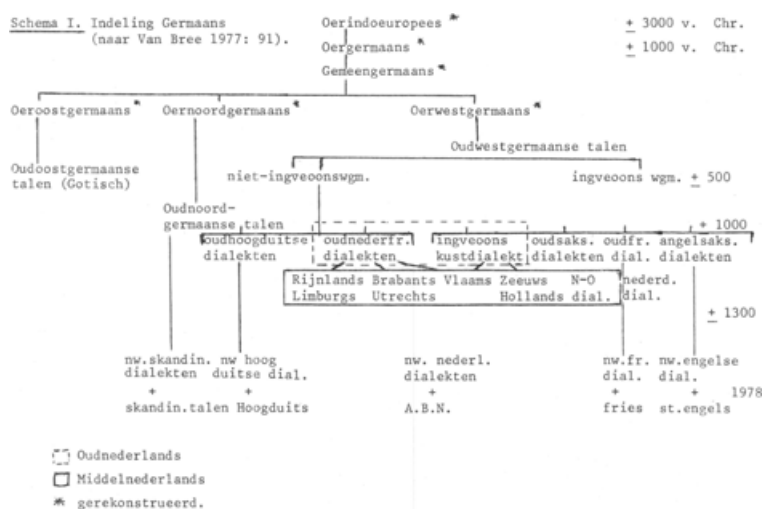
Schneider (1938) rekonstrueert een VSO-volgorde met behulp van een kwantitatieve-analyse van epische liederen met stafrijm uit het *Oud Duits*, *Oud Noors*, *Oud Engels* en *Oud Saksisch*.²

Van de Post-Greenbergianen konstrueren zowel *Hopper* (1975) als *Lehmann* (1972) een SOV-struktuur. Beiden betrekken ze niet alleen de volgorde van S, V en O bij hun onderzoek, maar ook andere met SOV samenhangende patronen.

Resumerend kunnen we zeggen dat de SOV-volgorde het meest voor het Oergermaans is gekonstrueerd. Iets dat in overeenstemming is met de ontwikkelingen die Delbrück, Wackernagel, Lehmann en Miller vanuit het respectievelijk SOV en VSO OIE postuleren. De rekonstruktie van Friedrich voor het OIE, SVO, en zijn

voorspelling dat dat in het Germaanse gebied zo gebleven was, is ongeveer in overeenstemming met de resultaten van Schneider.²

In de rest van dit hoofdstuk zullen we zien welk nieuw licht de woordvolgorde feiten uit de aan het Nederlands verwante talen en het Nederlands zelf op deze twee uiteenlopende theorieën kunnen werpen.

3.2. Woordvolgordeveranderingen in aan het Nederlands verwante talen.

In deze paragraaf zullen we de woordvolgordeveranderingen in de aan het Nederlands verwante talen behandelen in de volgorde zoals ze van links naar rechts in het schema van de indeling van het Germaans staan.

3.2.1. Oudoostgermaanse talen.

Van de oudoostgermaanse talen is alleen maar het Gotisch over, maar daar hebben we niet veel aan voor syntaksis, omdat ons maar een klein korpus is overgeleverd. Bovendien is hier sprake van een vertaling en voor syntaktisch onderzoek is dat niet erg geschikt. Men zou van de woordvolgorde van het Gotisch hoogstens iets te weten kunnen komen uit frappante afwijkingen van het origineel in de Gotische vertaling of uit de vertaling van dingen die in het origineel door één woord werden uitgedrukt, maar in het Gotisch door twee of meer. Naar mijn weten is een dergelijk onderzoek nog nooit gedaan.

3.2.2. Oudnoordgermaanse talen.

Van de oudnoordgermaanse talen is wel het een en ander overgeleverd. We hebben Runeninscripties en de oudnoorse Edda's en saga's.

Ureland (1976) is één van de weinigen die iets over woordvolgordeveranderingen in de skandinavische talen op papier hebben gezet in een taal die ik kan lezen. Het hiernavolgende zal dan ook voor het grootste gedeelte op zijn data gebaseerd zijn. Omdat degenen die het over woordvolgorde in de germaanse talen hebben gehad, meestal uitgebreid aandacht besteden aan het Engels en Duits, maar de skandinavische talen laten schieten zal ik hier naar verhouding vrijveel ruimte aan hem besteden.

Op basis van vergelijking van de woordvolgordes van S, V en O in Runeninscripties van 200-800 na Christus en van 800-1100 na Christus, konkludeert Ureland dat er een afname was van SOV en een opkomst van SVO. Aan het onderzoek naar woordvolgordeveranderingen op basis van de inscripties op Runenstenen kleven echter wel wat bezwaren, omdat deze weinige informatie over de syntaksis van een taal kunnen geven. En dat blijkt ook duidelijk bij Ureland. Voor de bestudering van de woordvolgorde van 200-800 gebruikte hij maar 35 zinnen en voor die van 800-1100 maar 28. Toch wordt Urelands konklusie dat de oudnoordgermaanse talen zich aan het ontwikkelen waren naar SVO wel bevestigd door de verdere woordvolgordeontwikkelingen in de skandinavische talen.

Iedereen die zich met de oudskandinavische talen heeft beziggehouden is het er unaniem over eens dat daarin ± 1300 de SVO volgorde de gewone was (Bernstein 1897, Nygaard 1905, Delbrück 1911,

Fourquet 1939, Wenning 1930, Larsson 1931, Diderichsen 1941). Ik heb echter wel bij Wessén (1970: 223) een opmerking gevonden dat in oudzweedse hoofdzinnen met een samengesteld predikaat de vorm SVf-V hadden, een soort mengvorm tussen SVO en SOV, net als in het Nederlands. Of een dergelijke vorm ook voor het Oudnoors en het Ouddeens gevonden is, heb ik niet kunnen achterhalen, maar wel is het zeker dat de huidige skandinavische talen geen 'Einklammerung' meer kennen: ze hebben de volledige werkwoordgroep op de tweede plaats in de zin staan.

Over de woordvolgorde van de bijzin zijn nogal wat trouwels geweest. De relatieve bijzinnen hebben namelijk altijd een SOV volgorde, maar de andere meestal SVO, een enkele keer SOV. Delbrück en Wenning zien die SOV volgorde als een overblijfsel van het oergermaans, waarvoor ze ook SOV postuleren, anderen (Ureland 1976, Wertman 1912, Utterström 1975) betwijfelen die ouderdom van de SOV structuur in de bijzin. Voor het Oudzweeds wijzen ze erop dat de SOV volgorde vooral voorkomt in die Oudzweedse kronieken en wetten die geschreven zijn in een gebied dat sterk onder duitse invloed stond. Ze nemen aan dat de SOV volgordes in de Oudzweedse bijzin geleend zouden zijn uit het Duits. Maar of het Duits in die tijd (± 1300) inderdaad wel overal SOV in de bijzin had wordt niet nagegaan (zie 3.2.3.1.). Evenmin realiseren ze zich of woordvolgordeverschijnselen überhaupt wel zo makkelijk geleend kunnen worden. (zie 1.2.). Maar al zou de SOV volgorde in Oudzweedse bijzinnen verklaard kunnen worden uit duitse invloed dan blijven die SOV volgordes van de andere oudskandinavische talen nog steeds onverklaard. Het ligt meer voor de hand te veronderstellen dat de SOV structuren in de bijzin 'oud' waren. In de eerste plaats spreken de woordvolgordedata van de Runenstenen een dergelijke ontwikkeling niet tegen. In de tweede plaats passen de sporadisch voorkomende SVf-V structuren van de oudzweedse hoofdzin beter bij deze veronderstelling. In de derde plaats klopt dit met de theorie, die we elders ook zullen aantreffen (zie 4), dat woordvolgordeveranderingen eerder plaats vinden in hoofdzinnen dan in bijzinnen.

Mag er wat geharrewar zijn over het jong of oud zijn van SOV volgorde in de bijzin in de oudskandinavische talen, wat de modern skandinavische betreft is men het er over eens dat de volgorde van S, V en O volkomen gestabiliseerd is tot SVO in hoofd- en bijzin (Wessén 1970, Ureland 1976). De SOV volgorde in bijzinnen zou sinds de 17e eeuw verdwenen zijn (Haugen 1976).

De stabilisatie van SVO blijkt ook uit een aantal andere ontwikkelingen. Bijvoorbeeld kwam in het Oudnoors de volgorde V Vf nog vaak voor, terwijl die in het moderne Noors uitsluitend Vf V is (Wessén 1970). Ook ontstonden er in de 16e eeuw een aantal relativa. Dat

relativum was nodig om het subjezt van de bijzin te markeren toen het werkwoord niet meer op de laatste plaats stond, en relatiefzin niet meer van hoofdzin door woordvolgorde onderscheiden werd. Relatiefzin (14) werd dus tot (15) (Haugen 1976: 311).

- (14) , pän af bondä häst leghir
 hij van een boer een paard huurt
 (15) , pän *sum* leghir af bondä häst
 hij *die* huurt van een boer een paard

3.2.3. Oudwestgermaanse talen.

In de oudwestgermaanse talen zijn de woordvolgordeveranderingen zo uiteenlopend dat we ze niet allemaal tegelijk kunnen behandelen. We zullen daarom achtereenvolgens aandacht besteden aan de woordvolgorde ontwikkelingen in het Oudhoogduits (3.2.3.1.), Oudfries (3.2.3.2.) en Angelsaksisch (3.2.3.3.).

Het Oudsaksisch zullen we niet apart behandelen. Deels zal het bij het Oudhoogduits aan de orde komen, omdat het ook een voorloper van het moderne Duits is, deels bij het Nederlands, omdat de huidige noordoostelijke nederlandse dialecten er uit voortgekomen zijn.

3.2.3.1. Oudhoogduits.

Voor de bestudering van de ontwikkeling van de woordvolgorde vanuit het Oudhoogduits zijn er niet zo vroege bronnen als voor de skandinavische talen. Als eerste bronnen gebruikt men kronieken van ± 1300. Men neemt wel aan dat de woordvolgorde in de in het Oudsaksisch geschreven Heliand (9e eeuw na Christus) als voorstadium van het Middelduits beschouwd kan worden (Hammerström 1923).

In de Heliand is volgens Ries (1880) al een duidelijk woordvolgordeverschil tussen hoofd- en bijzin: in de hoofdzin staat het verbum finitum meestal op de tweede plaats en in de bijzin achteraan. Hij verklaart die SVO tendens vanuit het z.i. SOV Oergermaans in de hoofdzin en de ermee gepaard gaande onderscheiding tussen hoofd- en bijzin als volgt.

- In de hoofdzin zijn werkwoorden belangrijker dan in bijzinnen en daarom werd het werkwoord in de hoofdzin naar de meer belangrijke plaats in de zin, de tweede, getrokken.

- In hoofdzinnen is het subjezt van de zin vaak een substantief, maar in bijzinnen vaak een pronomen. Ritmische factoren zouden nu begunstigd hebben dat in zinnen met substantieven het werkwoord naar voren getrokken wordt, maar in zinnen met pronomina minder.³

- Bijzinnen drukken meer één afgeronde gedachte uit dan hoofdzinnen en konden daarom makkelijker in de 'oervorm' met het werkwoord

achteraan blijven staan.

De eerste twee verklaringen lijken wat zinniger dan de laatste. Naar de woordvolgorde van het Middelhoogduits is onderzoek gedaan door Hammarström (1923) en Maurer (1926).

Hammarström (1923) konkludeert op basis van tellingen in kronieken, oorkonden en volksboeken van 1300-1600 dat er in de vroegste door hem beschreven periode een sterkere tendens is naar SVO in hoofden bijzin dan in de Heliand en in het huidige Duits: hij heeft veel bijzinnen met de SVO volgorde aangetroffen en een aantal hoofdzinnen met SVfVO. Maar in het laatste gedeelte van de door hem bestudeerde periode is de woordvolgorde in hoofd- en bijzin nagenoeg gelijk aan die van het huidige Duits. Als verklaring voor deze SOV ontwikkeling voert Hammarström verschillende redenen aan. Eentje is extern: de invloed van de SOV woordvolgorde van het Latijn op het geschreven Duits. Die SOV volgorde werd juist in de bijzin overgenomen omdat daar die SOV tendens uit het oudere stadium het beste bewaard was gebleven. De andere reden is intern: met Ries is hij van mening dat in bijzinnen meer afgeronde gedachten tot uitdrukking gebracht worden dan in hoofdzinnen en dat de SOV volgorde meer bij de uitdrukking van een afgeronde gedachte past. Ik heb al eerder laten blijken dat verklaringen als deze mij niet bijzonder overtuigen. De opkomst van de S Vf X V structuur van de hoofdzin verklaren ze natuurlijk ook niet, maar daar rept Hammarström niet meer over. In Maurer (1926) worden nog meer bewijzen aangedragen voor het feit dat het Middelduits sterker SVO was dan het huidige Duits. Maurer deed onderzoek naar de volgorde van S, V en O in de bijzin in duitse dialecten van + 1920 en van de Middeleeuwen. Voor de dialecten van ± 1920 baseerde hij zich op een bijzin uit de vragenlijst van Wenker en voor die van de Middeleeuwen gebruikte hij z.i. in dialect geschreven kronieken en preken uit de 14e tot de 16e eeuw. Zijn onderzoek wijst in de eerste plaats uit dat wanneer in dialecten van het Duits van 1920 de SVO volgorde in de bijzin de normale was, hij in hetzelfde dialect vroeger óók de meest gewone was. In de tweede plaats blijkt uit zijn onderzoek dat in Neurenberg en Mainz het uitsluitend voorkomen van de SOV-volgorde in de bijzin het eerst optreedt, dat in het zuiden en oosten van Duitsland de nieuwe volgorde het meest doorzet en in de Elzas, het Schwäbische en het Rheinfrankische gebied pas veel later of helemaal (nog) niet.

Ook Maurer wijt de opkomst van SOV in de duitse bijzin aan imitatie van het Latijn, dat volgens hem grote invloed op de duitse schrijftaditie zou hebben gehad, die zich vanuit het oosten en zuiden naar het westen verbreidde via de grote handels- en kultuursteden (Neurenberg, Mainz).

In Lehmann (1971) wordt de opkomst van een aantal SOV patronen in

het Hoogduits beschreven: de volgorde adjektief-substantief, postposities en de volgorde bijzin vóór het substantief. Hij is van mening dat de ontwikkeling van deze SOV patronen te verklaren is uit de stabilisatie van SOV in de bijzin.

De resultaten van Dean (1976) wijzen ook op het SOV karakter van het Hoogduits. Op basis van een korpus hedendaags geschreven Duits laat hij zien dat in het huidige Duits de volgorde van bijwoordelijke bepalingen in hoofdzinnen meestal konstant is met SOV en in bijzinnen altijd. Jammergenoeg geeft hij alleen een beschrijving van één taalstadium. We weten dus niet of die SOV volgorde van bijwoordelijke bepalingen recent is of niet.

In Klein (1975) en Clarkson (1978) worden nog meer bewijzen aangedragen voor het SOV-achtige karakter van het huidige Duits. Dat er de laatste tijd veel aandacht is besteed aan de woordvolgorde van het Duits vloeit vooral voort uit het feit dat men zich tegen Vennemann heeft willen afzetten. In Vennemann (1972: 80 en 82) wordt gezegd dat de SOV volgorde in de bijzin in het huidige Duits op één lijn staat met de SOV volgorde in het Oud Engels, dus oud is (zie 3.2.3.3.). Hij voorspelt dat het Duits zich richting SVO zal gaan ontwikkelen.

Zoals we uit al het bovenstaande kunnen opmaken is deze redenering erg onwaarschijnlijk. Het ligt meer voor de hand aan te nemen dat het Duits zich ongeveer in hetzelfde tempo als het Engels en de skandinavische talen richting SVO ontwikkelde en dat in de Middeleeuwen - om wat voor reden dan ook - de SOV tendens weer toenam. In een dergelijke redenering is de SOV volgorde nieuw, al is het natuurlijk waarschijnlijk dat hij juist in de bijzin opkwam omdat daar de oude SOV volgorde nog het best bewaard was gebleven (Hammerström, Ries).

3.2.3.2. Oudfries.

Gedetailleerde studies over de woordvolgordeontwikkelingen van het Fries, heb ik niet kunnen vinden. Ik kan alleen maar wijzen op dat wat Fokkema (1948, 78-92) meent.

Wat de bijzin betreft neemt hij aan dat die vroeger de vorm van de hoofdzin had, SVO, maar door invloed van het Latijn de huidige SOV volgorde kreeg. Bovendien geeft hij aan dat in de spreektaal het Fries nog vrij veel SVO-bijzinnen heeft. Hetgeen ook Sipma (1913) van mening is. Zowel Sipma als Fokkema beschrijven het patroon van de hoofdzin in de samengestelde tijd als S Vf--V. Een patroon dat dus overeenkomt met dat van het huidige Duits en Nederlands.

3.2.3.3. Angelsaksisch.

Over de woordvolgordeontwikkelingen in het Engels is vrij veel bekend.

Volgens Ries (1907) is in de Beowulf (9e eeuw) de woordvolgorde van S, V en O nog puur SOV.

Vanaf de 10e eeuw beschikken we over de tellingen van Fries (1940), die gebaseerd zijn op veel bronnen en op grote aantallen. Hieruit blijkt duidelijk hoe de SVO volgorde zich in het Engels stabiliseerde. Omstreeks het jaar 1000 en het jaar 1200 was de verdeling van SVO en SOV nog fifty-fifty, maar in 1300 vinden we een omslag: 40% SOV en 60% SVO. Omstreeks 1500 is SVO helemaal opgerukt: slechts 2% SOV en 98% SVO. Dankzij Fries (1940) kan de SVO ontwikkeling in het Engels duidelijk gedemonstreerd worden en is het Engels jarenlang de taal geweest waaraan woordvolgordeveranderingen gedemonstreerd werden. Ook de andere woordvolgordetellingen, die hij deed, ondersteunen de opkomst van SVO (de plaats van de genitief en de onderlinge volgorde van direkt en indirekt objekt).

Het onderzoek van Canale (1976) wijst eveneens op de opkomst van SVO patronen. Hij is de eerste die bij het onderzoek naar de woordvolgordeontwikkeling van het Engels, rekening hield met een verschil tussen hoofd- en bijzin. Iets dat te verwachten was, gezien de gegevens van het Oudduits en de oudskandinavische talen. Canale vond ook inderdaad een verschil: voor woordvolgordes die met het substantief te maken hadden (Adjektief-substantief etc.) maakte het weliswaar geen verschil of ze in de hoofd- of in de bijzin stonden, maar woordvolgordes die met het werkwoord te maken hadden waren meer SVO in hoofdzinnen dan in bijzinnen.⁴

Een aantal syntaktische veranderingen, dat door anderen beschreven is hangt ook duidelijk samen met de SVO ontwikkeling: de opkomst van extrapositie (Lightfoot 1976) en het verdwijnen van de 'complex impersonal construction' (Hsieh 1977).

3.2.4. Samenvatting van de woordvolgordeontwikkeling van de aan het Nederlands verwante talen.

Uit de vorige paragrafen is het duidelijk dat alle 'zusters' van het Nederlands zich van SOV naar SVO ontwikkeld schijnen te hebben. En dit past aardig bij de SOV volgorde van het Oergermaans die Ries, Hopper en Lehmann rekonstrueerden (3.1.2.).

In de skandinavische talen en het Engels heeft de ontwikkeling naar SVO zich doorgezet: ze worden aanwijsbaar steeds meer SVO. In het Duits (en waarschijnlijk het Fries) ligt de kwestie anders: na een periode waarin ze sterker SVO waren dan nu is de SOV volgorde weer opgekomen.

De vraag rijst hoe het met het Nederlands zit.

4. Het Nederlands.

Voor het Nederlands beschikken we pas vanaf 1200 over bronnen die redelijk geschikt zijn voor syntactisch onderzoek. Eventueel zou men de woordvolgorde in de oudsaksische Heliand als voorstadium van het Nederlands kunnen zien, omdat uit het Oudsaksisch de Noordoostelijke Nederlandse dialecten voortgekomen zijn. We zouden dan moeten aannemen dat er toen al een neiging was hoofd- en bijzinnen van elkaar te onderscheiden: hoofdzinnen meer SVO, bijzinnen meer SOV (vgl. 3.2.3.1.).

Hoewel er van de latere stadia van het Nederlands best geschikte bronnen waren voor onderzoek naar woordvolgordeveranderingen, zijn dergelijke onderzoeken nooit gedaan, maar wel is er een aantal mensen dat hierover theorieën op papier heeft gezet. Overdiep (1937, 495) en De Vooy (1957, 397) schetsen voor de bijzin een ontwikkeling vanuit een middelnederlandse SVO volgorde. Kooij (1973a, 3, 16, 29) daarentegen, poneert in navolging van Vennemann's (1972) redenering voor het Duits (3.2.3.1.) dat de SOV volgorde van de nederlandse bijzin de oude volgorde is en dat het Nederlands zich - net als de andere germaanse talen - richting SVO zal gaan ontwikkelen. Geen van deze theorieën zijn op taalfeiten gebaseerd en bovendien spreken ze elkaar tegen. Daarom lijkt het de moeite lonen de ontwikkeling van de woordvolgorde in het Nederlands nader onder de loep te nemen.

4.1. De middelnederlandse bijzin.

Op grond van wat geconstateerd is in de andere germaanse talen en de beweringen van Kooij kunnen voor de woordvolgordeveranderingen in de nederlandse bijzin twee hypotheses opgesteld worden.

Hypothese I: De SOV volgorde is de bijzin is een oude volgorde. Het huidige Nederlands bevindt zich in een stadium dat vergelijkbaar is met het Oudskandinavisch en het Oudengels en het Nederlands ontwikkelt zich ook richting SVO.

Hypothese II: De SOV volgorde in de bijzin is een vrij nieuwe ontwikkeling in het Nederlands. Het Nederlands is net als het Duits, en waarschijnlijk het Fries, in de middeleeuwen meer SVO geweest en ontwikkelt zich sindsdien richting SOV.

Deze hypotheses kunnen we in eerste instantie vrij makkelijk testen aan de hand van tellingen, die door anderen gedaan zijn. Want merkwaardig genoeg is er al wel heel wat geteld aan de woordvolgordes in de verschillende stadia van het Nederlands, maar die tellingen zijn nooit beschouwd in het kader van woordvolgordeveranderingen. In het gunstigste geval wordt er geconstateerd dat er iets al dan niet veranderd is vergeleken met het huidige Nederlands. Omdat men

bovendien een beetje in het wilde weg telde, zonder bepaalde ideeën over woordvolgordeveranderingen, zijn een heleboel dingen ook helemaal niet geteld of niet geteld op de manier zoals wij dat nu zouden doen. In de meeste gevallen zijn de ruwe getallen zelfs helemaal achterwege gelaten en spreekt men in termen van meer of minder. In tabel II zijn tellingen van de volgorde van S, Vf en O in bijzinnen uit caput 1-100 van *Het limburgse leven van Jezus* verwerkt. Bijzinnen van toegeving en bijzinnen van voorwaarde zijn in deze tellingen vanzelfsprekend buiten beschouwing gelaten, omdat die in het huidige Nederlands ook een van de gewone bijzin afwijkende volgorde hebben. Ook zijn in deze tellingen alleen maar die bijzinnen verwerkt waarin het subjeet op de meest gebruikelijke plaats, vooraan in de zin, stond.

Dat wat er te vinden is over woordvolgorde in Van Ginneken e.a. (1938) is op dezelfde tellingen gebaseerd, maar daar ontbreken eksakte cijfers. Omdat door een gelukkig toeval het ruwe materiaal waarop Van Ginneken e.a. gebaseerd is, weer teruggevonden is, konden hun vage opmerkingen aan de hand van reële getallen gedemonstreerd worden. *Het limburgse leven van Jezus* is een omstreeks 1271 geschreven prozawerk en waarschijnlijk is het oorspronkelijk Nederlands (Van Kersbergen 1936). Volgens de al genoemde theorieën van Werth (1970) en Lehmann (1972) hoort dit werk dus tot de soort, dat het meest getrouwe beeld van de gebruikelijke woordvolgorde van een taal in een bepaald stadium kan geven.

Tabel II: De volgorde van S, Vf en O in alle bijzinnen, uitgezonderd die van toegeving en voorwaarde, beginnend met subjeet in caput 1-100 van *Het limburgse leven van Jezus* (1271).

S--VF--O--	S--O--VF--	Totaal
95	140	235
40%	60%	

Uit tabel II blijkt dat het Middelnederlands de S VF of O volgorde in de bijzin in ieder geval op ruime schaal kende, en gebruikte.

Iets wat in het huidige ABN onmogelijk is.

Jammer genoeg kan er van de tellingen die in andere middelnederlandse teksten gedaan zijn, niet zo'n duidelijke tabel gemaakt worden. Meestal geeft men alleen de zinsstructuur van de diverse bijzinnen op, bijv.: S X Vf Y, S Vf Y, S X Vf. In dat geval is er niet meer te achterhalen hoe vaak de Y nu een direkt objekt was en hoe vaak de X. Bij deze tellingen moeten we het hebben van de toevallige opmerkingen over van het huidige Nederlands afwijkende vormen van de bijzin. Een nadeel van deze vage opmerkingen is dat we nooit precies te weten komen hoe vaak de 'afwijkende' vorm voorkomt en hoe vaak de ge-

wone. Met andere woorden: we weten nooit hoe vaak de afwijkende vorm had kunnen voorkomen.

Verder kunnen we aan sommige van die opmerkingen misschien niet zoveel waarde hechten omdat ze gedaan zijn naar aanleiding van tellingen in voor woordvolgordeonderzoek minder geschikte teksten: vertalingen of dichtwerken. Maar omdat ze op zijn minst toch een idee kunnen geven van wat begrijpelijk was in het Nederlands, heb ik deze 'hapklare brokken' niet willen laten schieten.

Om hier al genoemde redenen beperk ik me slechts tot opmerkingen over bijzinnen die met een subjeet beginnen en niet van toegeving of voorwaarde zijn.

Albering (1934) telde woordvolgordes in de eerste 1000 verzen van de *Renout*, een uit het Frans vertaald dichtwerk uit de 12e, 13e eeuw. Van de 35 keer dat de volgorde S X Vf Y in bijzinnen met enkelvoudig predikaat voorkomen is de Y 'heel vaak' een direkt objekt en van de 12 maal dat de volgorde S Vf V Y voorkomt is de Y 6 maal een direkt objekt.

Allard (1937) onderzocht de woordvolgorde in het *proza van Hadewych* (± 1250), maar geeft nergens aantallen. Zij merkt alleen op dat bijzinnen met de woordschikking S VF Y niet frequenter zijn dan die met de woordvolgorde S X Vf. Uit de door haar opgesomde voorbeelden blijkt dat het direkt objekt zowel op de plaats van X als op die van Y voorkomt.

In navolging van Allard (1937) en op dezelfde wijze onderzocht Van der Kallen (1938) *Hadewychs poëzie*. Zij komt tot dezelfde konklusies als Allard voor haar proza. Een groot verschil tussen Hadewychs proza en poëzie schijnt er in dit opzicht dus niet te zijn.

Pulles (1950) hield zich bij zijn onderzoek naar struktuurschema's van de zin in middelnederlands *geestelijk proza* weliswaar voornamelijk bezig met hoofdzinnen, maar het viel hem wel op dat de woordvolgorde in de middelnederlandse bijzin afweek van die van de huidige. In zijn besluit wijst hij er op dat de vorm van de middelnederlandse bijzin een van de belangrijkste dingen is, die nog onderzocht moet worden.

Stellinga (1954) deed woordvolgordetellingen in de *abele spelen* (± 1350, dichtwerk). Bij de voegwoordelijke bijzinnen met enkelvoudig predikaat geeft hij nog getallen: S Vf O komt 31 maal voor en S X Vf O 13 maal, maar wanneer hij de voegwoordelijke bijzinnen met samengesteld predikaat behandelt houdt hij het bij vage opmerkingen als op blz. 22: 'De nominale accusatief komt veelvuldig als laatste deel voor'. Van de tellingen die gedaan zijn naar de woordvolgorde in de middelnederlandse bijzin wijzen alleen die van het *Volksboek van de vier heemskinderen* (Albering 1934), een prozawerk van ± 1490, niet duidelijk op heel erg van het huidige Nederlands afwijkende bijzinnen. Hij wijst maar 6 maal expliciet op bijzinnen met een

S Vf O volgorde en hij merkt nergens op dat de bijzin in het volksboek zo anders gevormd is dan in het huidige Nederlands. Dat bij de tellingen in deze prozatekst niets opgemerkt wordt over een van het huidige Nederlands afwijkende volgorde in de bijzin, zou erop kunnen wijzen dat hij in die tijd al grotendeels de huidige SOV volgorde aangenomen had.

Er is al gezegd dat aan al deze opmerkingen over de woordvolgorde in de bijzin niet evenveel waarde gehecht kan worden omdat ze gedeeltelijk gebaseerd zijn op teksten die voor woordvolgordeonderzoek gemarkeerd zijn en omdat ze te vaag zijn: we weten nergens precies hoe vaak de SVO- en hoe vaak de SOV volgorde nu voorkwam. Maar al deze vage opmerkingen bij elkaar ondersteunen wel de in Tabel II weergegeven resultaten van de tellingen naar de woordvolgorde van S, Vf en O in de bijzinnen in het *Limburgse leven van Jezus*: de S Vf O volgorde in de bijzin, die in het huidige Nederlands onmogelijk is, was dat niet in het Middelnederlands en daarmee kan hypotese I verworpen worden. Wat de woordvolgorde in de bijzin betreft lijkt de nederlandse situatie dus meer op de duitse dan op de skandinavische en engelse.

Wanneer we aannemen dat in de 8e/9e eeuw het Nederlands evenals alle andere germaanse talen nog SOV in de bijzin had, dan zouden we kunnen postuleren dat de relatiefzin in het Middelnederlands langer haar SOV karakter bewaard heeft dan andere bijzinnen, zoals ook in de skandinavische talen is gevonden. De tellingen in tabel III van het *Limburgse leven van Jezus* bevestigen dit vermoeden: de SOV volgordes komen aanzienlijk vaker voor in relatiefzinnen dan in andere bijzinnen.

Tabel III: De volgorde van S, Vf en O in relatiefzinnen en andere bijzinnen, die van toegeving en voorwaarde uitgezonderd, beginnend met een subjeet in caput 1-100 van *Het limburgse leven van Jezus*

	<u>Relatiefzinnen</u>		<u>Andere bijzinnen</u>	
S-O-Vf	69	67%	70	53%
S-Vf-O	33	33%	63	47%

Bij gebrek aan tellingen in eerdere en latere middelnederlandse teksten kunnen we niet achterhalen of dat meer SOV zijn van relatief zinnen nu oud of nieuw is. We weten niet of de relatief zin ooit meer S Vf O is geweest, maar bij de opkomst van SOV weer makkelijker de bekende SOV structuur opnamen dan de andere bijzinnen óf dat de relatiefzin nooit zozeer S Vf O geweest is, maar altijd al meer SOV is gebleven dan de andere bijzinnen.

Ik geloof in het bovenstaande voldoende argumenten aangedragen te hebben voor het meer SVO zijn van de middelnederlandse bijzin dan van de modern Nederlandse bijzin. De vraag rijst hoe het met de

middel nederlandse hoofdzin zit.

4.2. De middel nederlandse hoofdzin.

In het huidige Nederlands is de hoofdzin met een enkelvoudig predikaat en S en O, puur S Vf O, maar die met een samengesteld predikaat is een soort mengvorm S Vf O V.

Uit Tabel IV, die weer gebaseerd is op *Het limburgse leven van Jezus* blijkt dat in zinnen met S, Vf, V en O de S Vf VO volgorde ver in de meerderheid is.

Tabel IV: De volgorde van S, Vf, V en O in hoofdzinnen met een samengesteld predikaat in caput 1-100 van *Het limburgse leven van Jezus*

S--Vf--O--V--	S--Vf--V--O--
19	34
36%	64%

Een volgorde, die in het huidige Nederlands onmogelijk is blijkt volgens deze tellingen in het Middelnederlands de meest frequente te zijn. Uit de opmerkingen van vroegere tellers blijkt eveneens dat zij de S Vf V O volgorde regelmatig zijn tegengekomen. Zo bijvoorbeeld bij Allard (1937: 140) en Van der Kallen (1938: 310) voor respectievelijk het proza en de poëzie van Hadewych.

Pulles (1950) betrok in zijn tellingen van het *Middelnederlands geestelijk proza* slechts de plaats van de persoonsvorm en laat die van de andere werkwoorden achterwege. Maar een opmerking als 'onder de details die op de eerste plaats in aanmerking komen voor een nader onderzoek, noemen we o.a. (...) de plaats van het hoofdwkwoord in de faktor rest bij samengesteld praedikaat' wekt de indruk dat ook in dit genre veel van het huidige Nederlands afwijkende woordvolgordes in hoofdzinnen met een samengestelde tijd zijn aangetroffen. Albering (1934) somt nog wel S Vf V O volgordes voor de *Renout* op, maar in het *Volksboek der vier Heemskinderen* schijnt hij ze nauwelijks aangetroffen te hebben.

Net als bij de bijzin in dit werk het geval was is de vorm van de hoofdzin in samengestelde tijd al een heel eind de SOV richting van het huidige Nederlands opgegaan. Vermeldenswaard is tenslotte nog de opmerking van Stellinga (1954, 39) dat in de *Abele spelen* de nominale objecten een uitgesproken voorkeur voor de SvF VO volgorde hebben, maar de pronominale voor SVf OV. Wanneer Vennemann (1972) zijn stelling juist is dat woordvolgordeveranderingen eerder doorzetten in zinnen met nomina dan in zinnen met pronomina, dan geeft deze opmerking enig idee hoever de SVO volgorde al in het Middelnederlands was opgekomen.³

Al de bovenstaande tellingen en opmerkingen over de volgorde van S, O, Vf en V in hoofdzinnen in het Middelnederlands geven verdere aanwijzingen voor de gedachte dat het huidige Nederlands meer SOV is dan het Middelnederlands: ze ondersteunen hypotese II.

4.3. Mogelijke verklaringen voor de opkomst van SOV in het Nederlands.

Met de opkomst van SOV volgordes lijkt het Nederlands meer op het Duits, en waarschijnlijk het Fries, dan op het Engels en de Skandinavische talen. De vraag rijst waarom juist in het Nederlands, Fries en Duits die SOV patronen zijn opgekomen.

Wat het Nederlands betreft, is hier nooit iets over gezegd. Overdiep en De Vooyts hadden het weliswaar bij het rechte eind, maar zij hebben nooit geprobeerd een verklaring te geven voor de opkomst van SO Vf in de bijzin, en over de opkomst van S Vf O V in de hoofdzin, reppen ze niet. We hebben in 3.2.3.1. en 3.2.3.2. gezien dat als verklaring voor de opkomst van SOV in de Duitse en Friese bijzin imitatie van het Humanistenlatijn aangevoerd werd. Hetgeen in principe ook voor het Nederlands zou kunnen gelden, maar toch op z'n minst twijfelachtig blijft.

In de eerste plaats is er de algemene vraag of in de Middeleeuwen, een tijd waarin het merendeel van de bevolking toch analfabeet was, het geschreven woord zo'n invloed zou kunnen uitoefenen op een levende taal. Wil dit aannemelijk zijn, dan moet eerst bewezen worden dat dergelijke invloeden ook nog heden ten dage werken. (zie 1.1.)

In de tweede plaats is speciaal voor het Nederlands de aanname van invloed uit het Latijn problematisch. Qua morfologische structuur leek het Duits met zijn naamvallen sowieso al meer op het Latijn dan het Nederlands deed, waar de naamvalsuitgangen al vroeg waren afgesleten. De eventuele overname van de latijnse zinsvorm is daarom voor het Duits niet zo merkwaardig als voor het Nederlands, want herordening van konstituenten leverde in het Duits minder gauw ambigue zinnen op dan in het Nederlands: aan de Duitse naamvalsuitgangen was immers toch wel te zien welke functie een konstituent had.

Een derde punt dat de invloed van het Latijn twijfelachtig maakt is dat die latijnse invloed zich slechts uitstrekte over het geografisch aaneengesloten gebied waar Nederlands, Fries en Duits gesproken wordt. Latijnse invloed zou veel aannemelijker zijn wanneer het gebied waar SOV opgekomen was als een cirkel om het humanistencentrum Italië lag. Maar onze streken liggen daar ver vanaf en talen als het Frans die in een gebied dat dicht bij Italië ligt, gesproken worden en bovendien meer aan het Latijn verwant zijn hebben

zich in dit opzicht niets van het Latijn aangetrokken.

Misschien kan latijnse invloed als één van de factoren beschouwd worden die de opkomst van SOV in de bijzin heeft gestimuleerd, maar daarnaast moeten er m.i. beslist ook andere interne of externe factoren een rol hebben gespeeld. Maar welke dat zijn is vooralsnog niet duidelijk.⁵

Met de kennis die ik op het ogenblik van de woordvolgordeontwikkelingen van het Nederlands en de daaraan verwante talen heb, lijkt mij de volgende globaal geschetste ontwikkeling het meest plausibel. Het Nederlands, Fries en Duits ontwikkelden zich ongeveer in hetzelfde tempo richting SVO als het Engels en de Skandinavische talen, maar net als voor de laatstgenoemde talen gekonstateerd is bleef om een aantal redenen (3.2.3.1.) ook in de eerstgenoemden de bijzin 'achter' bij de hoofdzin: de bijzin bleef meer SOV. Toen om interne en/of externe redenen de SOV volgorde weer opkwam, gebeurde dat het eerst in de bijzin omdat daarin de SOV volgorde uit het oudere stadium het best bewaard was gebleven. De S V f O V volgorde in de hoofdzin in de samengestelde tijd volgde daarop naar analogie van de bijzin. Vergelijking van tabel III met tabel IV maakt een dergelijke gang van zaken plausibel. Van alle hoofdzinnen met samengesteld predikaat is 36% SOV, van alle relatiefzinnen 67% en van de andere bijzinnen 53%.

Aan de andere kant is deze schets van de woordvolgordeveranderingen van het Nederlands in strijd met een 'algemeen principe'. In Lightfoot (1976) en Givon (1976) is op basis van voorbeelden uit tal van talen aangetoond dat woordvolgordeveranderingen eerst plaats vinden in hoofdzinnen en pas later in bijzinnen. Volgens Lightfoot is dit 'algemene principe' nog aannemelijker omdat het in overeenstemming is met zijn interpretatie van Emonds structuurbehoudende hypothese dat niet structuur behoudende transformaties eerst alleen in hoofdzinnen werken als roottransformaties en pas later de basisregels 'aantasten'. Uit de gegevens die we op het ogenblik voor het Nederlands in handen hebben, blijkt dat de feiten anders schijnen te liggen dan de theorie voorspelt.

Met de huidige kennis van woordvolgordeveranderingsuniversalia en met de schaarse gegevens die we van het Oud Nederlands hebben is nog niet precies vast te stellen of de schets van de woordvolgordeontwikkeling van het Nederlands inderdaad juist is.

Zouden we de beschikking hebben over een gefundeerde theorie die voorspelde welke woordvolgordeveranderingen eerst plaatsvinden en welke later, dan waren we in het bezit geweest van een graadmeter waarmee we hadden kunnen nagaan in welke mate het Middelnederlands zich al richting SVO ontwikkeld had, voordat de nieuwe SOV patronen weer opkwamen. Een dergelijk meetinstrument hebben we echter nog

lang niet. Vennemann (1972), Lehmann (1972) en Givon (1971) hebben weliswaar geponeerd dat S, V en O zich als eersten in een bepaalde volgorde rangschikken en de andere elementen hun volgorde daar pas later bij aanpassen, maar uit recent onderzoek is aan het licht gekomen dat dit lang niet altijd het geval is (bijv. Holland (1976)). Het onderzoek van Canale (1976) is hierin baanbrekend geweest. Met behulp van woordvolgordetellingen in het Oudengels van een kroniek (734-891 na Christus) en gegevens van Smith (1971) over het Oudengels van 600-1000 na Christus, is hij nagegaan welke elementen eerst de SVO volgorde aannamen en welke volgden. Globaal komen zijn resultaten er op neer dat woordvolgordeveranderingen die met het substantief te maken hebben trager verlopen dan die met het werkwoord te maken hebben en dat deze laatste weer eerder in hoofdzinnen dan in bijzinnen plaatsvinden. Canale zegt uitdrukkelijk dat de door hem gevonden rangorde van woordvolgordeveranderingen in het Engels, uitsluitend voor veranderingen richting SVO gelden. Impliciet geeft hij daarmee te kennen dat hij van mening is dat de door hem op basis van het Engels opgestelde implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen voor alle talen, die zich richting SVO ontwikkelen, zouden gelden. Iets wat natuurlijk nogal boud is voor een onderzoek, dat slechts voor één taal is gedaan. Daarom durf ik Canales implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen niet als absoluut betrouwbaar meetinstrument te gebruiken om te meten hoever het Middelnederlands al richting SVO veranderd was voordat de SOV-patronen weer opkwamen. Zijn schaal kan natuurlijk wel als werkhypothese dienen.

Met de huidige stand van zaken van de woordvolgordeveranderingentheorie kan ik mijn schets van de woordvolgordeveranderingen in het Middelnederlands alleen waarschijnlijker maken door aan te tonen dat het Middelnederlands meer bij SVO horende volgordes heeft dan het moderne Nederlands.

4.4. De woordvolgorde in het Middelnederlands van de elementen die met SVO en SOV te maken hebben.

Om na te gaan of de woordvolgorde in nog meer opzichten dan de volgorde van S, V en O zelf, SVO was, heb ik een mini-onderzoekje gedaan op basis van tellingen in caput 2, 4, 6, 8, 10 en 12 van het *Limburgse leven van Jezus*. Ik nam juist deze tekst, omdat van al de bovengenoemde teksten deze de meeste reden gaf te denken dat het Middelnederlands meer SVO was dan het huidige Nederlands.

Mijn mini-onderzoekje heb ik op dezelfde wijze opgezet als Canale (1976) zijn grote onderzoek naar de woordvolgordeveranderingen van het Engels. In de eerste plaats deed ik dat omdat het met zijn methode goed mogelijk was de mate van het voorkomen van bij SVO en SOV

horende volgordes te testen. In de tweede plaats kon dan een vergelijking met de door hem opgestelde implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen gemaakt worden.

In navolging van Canale onderscheidde ik drie soorten woordvolgordepatronen:

- NP patronen. Dit zijn patronen met een substantief als kern (Substantief-relatiefzin, substantief-adjektief, substantief demonstrativum, substantief-telwoord, substantief-genitief, soortnaam-eigenaam).
- VP patronen. Dit zijn patronen met een werkwoord als kern (Verbum-Objekt, Verbum-indirekt objekt, verbum-hulpwerkwoord, verbum-voorzetsel-bepaling, verbum-adverbium).
- 'andere patronen'. Dat zijn alle woordvolgordepatronen die noch NP-patronen noch VP-patronen zijn (comparatief-vergelijkingselement, voorzetsel-substantief, adjektief-adverbium).

In tabel V, VI en VII is aangegeven welke woordvolgorde tot welk patroon hoort, welke woordvolgordes volgens Greenberg, Vennemann etc. in een SOV taal thuis horen en welke in een VSO-taal. Een klein aantal van de patronen die Canale geteld heeft is hier achterwege gelaten omdat niet duidelijk was wat hij bedoelde (Vb, V-sentence). Zelf heb ik nog een patroon in tweeën gesplitst: het PP-V patroon. Ik maakte hierbij een onderscheid tussen PP's die tot de VP behoren en zij die dat niet doen (vgl. Jansen, deze bundel).

Het bijzondere van Canales onderzoek was dat hij bij al zijn tellingen rekening hield met het type zin, waarin de konstruktie voorkwam. Hij onderscheidde 4 typen zinnen: hoofdzinnen, bijzinnen, relatiefzinnen en een heel speciaal soort bijzinnen, 'conjunctive sentences'. Uit zijn onderzoek bleek dat het voor NP woordvolgordepatronen en de 'andere woordvolgordepatronen' niet veel uitmaakte in welk type zinnen ze voorkwamen. Alleen bij de VP-patronen was er een vrij groot verschil tussen hoofdzinnen enerzijds en de andere drie typen anderzijds (vgl. 3.2.3.3.). Voor het gemak ben ik er in dit mini-onderzoekje van uitgegaan dat dit ook voor het Nederlands zo is. Voor NP-woordvolgordepatronen en de 'andere woordvolgordepatronen' heb ik géén onderverdeling per zinstype gemaakt, voor de VP woordvolgordepatronen deed ik dat wel: ik maakte een onderscheid tussen hoofdzinnen, bijzinnen en relatiefzinnen.

In tabel V, VI en VII zijn de resultaten van de tellingen gegeven voor respectievelijk VP-patronen, 'andere patronen' en NP-patronen. We zullen nu eerst nagaan of de tellingen in het Middelnederlands de implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen van Canale ondersteunen.

4.4.1. Canales implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen getest op het Nederlands.

In tabel V, VI en VII zijn de woordvolgordes van VP-, 'andere'- en NP-patronen op zo'n manier onder elkaar gezet dat de woordvolgordeveranderingen die volgens Canales schaal het eerst naar SVO zouden moeten veranderen, bovenaan staan, de volgordes, die als tweede zouden moeten veranderen, daaronder etc.. Bij een verandering naar SVO die in overeenstemming is met Canales schaal, moeten de percentages in de rechterkolom van boven naar beneden aflopen en die in de linker kolom van boven naar beneden toenemen. Tabel VII van de NP-patronen is hier een glanzend voorbeeld van, hij is strikt in overeenstemming met Canales implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen. Tabel VI van de 'andere patronen' spreekt Canales schaal evenmin tegen; de VSO volgordes zijn voor 100% doorgedrongen. Tabel V van de VP-patronen is problematischer. Het blijkt dat er voor een aantal van de VP-patronen te weinig gegevens zijn om een konklusie op te kunnen baseren.⁶ De percentages die m.i. op te weinig aantallen berusten om ze bij de interpretatie te kunnen betrekken (minder dan 8 gevallen) zijn tussen haakjes gezet.

De tabel van de VP-patronen in de hoofdzin is globaal genomen in overeenstemming met Canales schaal.

Tabel V 'VP-patronen' Hoofdzinnen

bij SOV horend			bij VSO horend		
PP - V	7	25%	V - PP	21	75%
PP _{VP} - V	1	3%	V - PP _{VP}	27	97%
Obj.-Vf	3	4%	Vf-objekt	66	96%
Indir.obj.-Vf	2	(50%)	Vf-indir.obj.	2	(50%)
V-hulpw.w.	1	7%	Hulpw.w.-V	13	93%
pron.ind.obj.-Vf	2	(100%)	Vf-pron.ind.obj.	-	0%
pron.objekt-Vf	-	-	Vf-pron.objekt	-	-
adverbium V	8	57%	V-abverbium	6	43%

Bijzinnen

bij SOV horend			bij VSO horend		
PP - V	2	(50%)	V - PP	2	(50%)
PP _{VP} - V	-	0%	V - PP _{VP}	1	(100%)
Objekt-Vf	5	50%	Vf-objekt	5	50%
Indir.obj.-Vf	1	(100%)	Vf-indir.objekt	-	0%
V-hulpwerkw.	3	38%	V-hulpwerkw.	5	62%
pron.ind.obj.-Vf	1	(50%)	Vf-pron.ind.obj.	1	(50%)
pron.obj.-Vf	2	(100%)	Vf-pron. obj.	-	0%

Adverbium	1	(100%)	V-adverbium	-	0%
-V					

Relatiefzinnen**bij SOV horend**

PP - V	1	(100%)
PP _{VP} - V	-	0%
Objekt-Vf	5	71%
Ind.Obj.-Vf	-	-
V-hulpwerkw.	9	75%
pron.ind.obj-Vf	1	(100%)
pron.obj.-Vf	1	(100%)
ad	3	(100%)
verbium-V		

bij VSO horend

V-PP	-	(0%)
V-PP _{VP}	3	(100%)
Vf-objekt	2	29%
Vf-ind.objekt	-	-
Hulpw.w.-V	3	25%
Vf-pron.ind.obj.	-	0%
Vf-pron.obj.	-	0%
V-adverbium	-	0%

Tabel VI 'andere patronen'**bij SOV horend**

N -	-	0%
Postpositie		
Adv.-Adj.	-	-
Comp.-Stand	-	-

bij VSO horend

Prepositie-N	72	100%
Adj.-Adv.	-	-
Stand-Comp.	-	-

Tabel VII 'NP-patronen'**bij SOV horend**

Relatiefzin-N	-	0%
PP -N	-	-
eigenaam-srt.nm.	3	21%
Genitief -N	19	44%
Adjektief -N	18	100%
Numerale -N	6	100%
Possesivum -N	44	100%
Demonstrativum-N	20	100%

bij VSO horend

N-Relatiefzin	23	100%
N-PP	-	-
soortnm.-eigenm.	11	79%
N-genitief	24	56%
N-Adjektief	-	0%
N-numerale	-	0%
N-possessivum	-	0%
N-demonstrativum	-	0%

Het enige patroon dat 'dwars ligt' is de volgorde van V en de Predikaatsbepaling. Deze volgorde is meer SOV dan werd verwacht. Canale merkte bij zijn implikationele schaal op dat de veranderingen naar SVO het eerst plaats vonden bij de elementen die de minste band met de V hadden. Toen ik zelf een onderscheid maakte tussen PP's die VP-bepaling waren en PP's die predikaatsbepaling waren, deed ik dat met het idee dat de predikaatsbepalingen volgens Canale's theorie eerder de SVO volgorde zouden aannemen, dan de VP bepalingen, Maar mijn hypotese op basis van de door Canale gekonstateerde tendens, wordt niet door de resultaten bevestigd: VP bepalingen hebben meer de SVO volgorde aangenomen dan predikaatsbepalingen.

De tabel van de bijzinnen en relatiefzinnen berusten op te weinig gegevens om er konklusies op te baseren. Maar de algemene tendens is in overeenstemming met Canales implikationele schaal. Ook blijkt uit tabel V dat relatiefzinnen meer bij SOV horende patronen hebben dan bijzinnen, en bijzinnen weer meer dan hoofdzinnen, hetgeen overeenkomt met wat we in 4.1. en 4.2. hebben gevonden.

Naast een hiërarchie van woordvolgordeveranderingen binnen NP-, VP- en 'andere' patronen heeft Canale ook aangegeven hoe deze patronen onderling aan elkaar gerelateerd zijn. Over de relatie tussen NP-patronen en VP-patronen bij woordvolgordeveranderingen stelt hij het volgende: De volgorde van substantief en komplement (bijv. relatiefzin-substantief, substantief-PP) is gerelateerd aan de volgorde van werkwoord en komplement (bijv. werkwoord-objekt, werkwoord-PP), maar het is niet te zeggen welke van de twee een nieuwe volgorde initieert. De volgorde van substantief en modifier (bijv. adjektief-substantief, substantief-genitief) is gerelateerd aan niet VP-patronen en de volgorde werkwoord en modifier (bijv. werkwoordadverbium, werkwoord-hulpwerkwoord) is gerelateerd aan niet NP-patronen.⁷ Verder vinden veranderingen in de volgorde van substantief of werkwoord en komplement altijd eerder plaats dan veranderingen in de volgorde van substantief of werkwoord en modifier.

Wanneer we voor de VP-patronen naar de gegevens van de hoofdzinnen in tabel V kijken, (de aantallen van relatiefzinnen en bijzinnen zijn te gering om te gebruiken) en voor de NP-patronen naar tabel VII, dan blijkt de bovenstaande hiërarchie redelijk te kloppen met de tellingen van het Middelnederlands. De volgordes van werkwoord en substantief zijn voor het merendeel voor 100% de SVO richting op gegaan. De volgordes van substantief en relatiefzin en van substantief en PP zijn voor 100% SVO en de volgordes van werkwoord en objekt en werkwoord en PP zitten voor bijna 100% aan de SVO kant. De volgorde van modifier en substantief en van modifier en werkwoord volgt inderdaad die van komplement en substantief en komplement en werkwoord, maar de NP-modifier patronen zijn duidelijk niet gerela-

teerd aan de VP-modifier patronen: de volgorde van substantief en modifier is bijna voor 100% SOV, terwijl de volgorde van werkwoord en modifier een mengelmoesje is van bij SOV en VSO horende volgordes.

Over de relaties tussen ‘andere’ patronen en de NP- en VP-patronen zegt Canale niet veel. Hij constateert alleen dat het volgens zijn gegevens mogelijk is dat ‘andere’ patronen in het Engels als eerste de SVO volgorde hebben aangenomen. Gezien de getallen voor het Middelnederlands uit tabel VI zou dit ook voor het Middelnederlands kunnen gelden.

Uit dit mini-onderzoekje is in de eerste plaats gebleken dat Canales schaal van woordvolgordeveranderingen naar SVO door de resultaten van de tellingen in het Middelnederlands ondersteund wordt. Dit betekent natuurlijk nog niet dat zijn implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen naar SVO toe als voldongen feit kan worden beschouwd. Daarvoor moet nog het een en ander onderzocht worden, zeker in de middelnederlandse bijzin en relatiefzin.

Omdat een implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen die opgesteld was voor veranderingen van SOV naar SVO, op de data van het Middelnederlands past, is een tweede resultaat van dit minionderzoekje dat het nog plausibeler is geworden het voorstadium van het Middelnederlands als SOV te beschouwen.

4.4.2. Het SVO karakter van het Middelnederlands.

De tweede reden voor de tellingen van tabel V tot en met VII was, dat ik wilde nagaan of er meer bij SVO horende volgordes in het Middelnederlands waren dan in het moderne Nederlands. Ook voor dit deel van het onderzoekje zal ik slechts aandacht besteden aan de percentages die op voldoende aantallen berusten.

In de tabel van de VP-patronen in hoofdzinnen wijzen de volgordes van PP's en werkwoord op een meer SVO zijn van het Middelnederlands dan het moderne Nederlands. Wat de volgorde van de V en een VP-be-paling betreft is er een frappant verschil met de resultaten van Jansen (deze bundel) voor het moderne Nederlands. Uit zijn tellingen van gesproken Nederlands bleek dat van de VP bepalingen de voorzetselvoorwerpen voor 47% *achter* de V stonden, maar de richtings PP's er meestal *voor*. In de door mij onderzochte tekst komen echter alle richtings PP's en op één na alle voorzetselvoorwerpen *achter* de V, hetgeen wijst op een sterker SVO karakter van het Middelnederlands. Wat daar ook op duidt is dat volgens de tellingen van Jansen in het moderne Nederlands 30% van de predikaatsbepalingen achter de V stond terwijl dit percentage voor het Middelnederlands 45% hoger was: 75%. De volgorde van hulpwerkwoord en hoofdwerkwoord

zou ook in de richting van een sterker SVO karakter van het Middelnederlands kunnen wijzen, maar gebrek aan vergelijkingsmogelijkheden met het heden maakt dat nog onzeker.

Over de VP-patronen in bijzinnen en relatiefzinnen zal ik het hier niet hebben omdat de aantallen te klein zijn.

Van de 'andere' patronen is alleen de volgorde van prepositie en substantief meer SVO-achtig dan in het moderne Nederlands. Wat in het moderne Nederlands door een postpositie uitgedrukt zou worden komt in deze tekst als prepositie voor.

(16) en ghinc met hastechheiden *op den berghe* in de stat.

(17) en ging met haast *de berg op* naar de stad (vertaling Kersbergen 1936).

Voor de NP-patronen is er geen groot verschil tussen het Middelnederlands en het moderne Nederlands. De volgorde van substantief en genitief is de enige waarbij ik een afwijking van het huidige Nederlands heb kunnen bespeuren, maar dit verschil wees niet op een sterker SVO karakter van het Middelnederlands. De bij SOV behorende volgorde van genitief en substantief bleek in de door mij onderzochte tekst aan minder restricties onderhevig te zijn dan in het moderne Nederlands. Een genitief als *Jan's vrouw* kan in het Nederlands van vandaag vrijwel alleen met eigennamen voorkomen (Kooij 1973), maar in het *Limburgse leven van Jezus* kon ook een gewoon substantief als voorgeplaatste genitief voorkomen.

(18) Doe sprac dis *kints* moeder (Limburgse leven van Jezus caput 6)

(19) Toen sprac de moeder *van het kind* (vertaling Kersbergen 1936).

Dit laatste voorbeeld druist in tegen mijn idee dat het Middelnederlands meer SVO was dan het huidige Nederlands. Maar misschien is dit tegenvoorbeeld wel te verklaren. De volgorde van genitief en substantief staat zowat onderaan op de implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen van Canale omdat het een volgorde van substantief en modifier betreft. Daarom is het niet onmogelijk dat het in het Middelnederlands minder gemarkeerd zijn van de SOV volgorde van genitief en substantief dan in het moderne Nederlands nog een rest is uit het vroegere SOV stadium.

De resultaten van dit mini-onderzoekje naar het voorkomen van bij SOV horende woordvolgordes in het *Limburgse leven van Jezus* wijzen inderdaad op het sterkere SVO karakter⁸ van het Middelnederlands en ondersteunen daarmee de schets van de woordvolgordeveranderingen uit 4.3.; Het Nederlands veranderde nagenoeg even snel naar SVO als het Engels en de skandinavische talen, maar om een interne en/of externe reden kwamen de SOV volgordes in de Middeleeuwen weer op.

Een dergelijke schets impliceert dat we bij een verklaring van de ten opzichte van SVO en SOV heterogene woordvolgorde van het Neder-

lands (2.) moeten beseffen, dat de SOV volgordes zowel oud als nieuw kunnen zijn. Het is aannemelijk dat bij SOV horende volgordes die in de implikationele schaal van woordvolgordeveranderingen van Canale 'hoog' staan, als innovaties gezien moeten worden, terwijl de SOV volgordes die in die schaal 'laag' staan als 'resten uit een oud SOV verleden' moeten worden beschouwd.

Deze schets van de woordvolgordeontwikkeling van het Nederlands doet natuurlijk de vraag rijzen of dit meer SVO zijn van het Middelnederlands dan van het moderne Nederlands betekent, dat voor de beregeling van de middelnederlandse zin beter van een SVO basisvolgorde uitgegaan kan worden in plaats van de voor het modern Nederlands gebruikelijke SOV volgorde. Op deze kwestie zal ik elders terugkomen.

Eindnoten:

- * Dit artikel is een voortvloeisel uit nog lopend onderzoek naar de woordvolgordeontwikkeling van het Nederlands. De opmerkingen van Paul Hopper, Frank Jansen, Jan Kooij, Jaap de Rooij, Sture Ureland en A. Weijnen op andere stukken van mij over dit onderwerp zijn van veel belang geweest bij het schrijven van dit artikel. Ik dank vooral Frank Jansen voor zijn kritische opmerkingen op eerdere versies van dit stuk.
- 1. De hier geschetste analogie is die van de 'Upper Class'. De 'Lower Class' maakt de twee vergelijkings-elementen van de twee soorten vergelijkingen ook gelijk, maar analogiseert naar *als*. Het is niet onwaarschijnlijk dat dat feit an sich de Upper Class sprekers weer extra stimuleert *dan* in (2) te gebruiken.
- 2. Uit de ruwe getallen van Schneider is niet zo duidelijk hoe hij bij dat VSO komt. Weliswaar is het de meest frekwente vorm in de hoofdzin, maar SVO mag er ook wezen. In de bijzin is bovendien de SOV volgorde verre in de meerderheid. Hopper (1975) is van mening, dat Schneider om politieke redenen naar zijn VSO rekonstruktie van het Oergermaans gedreven is. In het Duitsland van 1938 zou hij hebben willen bewijzen dat de huidige duitse hoofdzin de volgorde van de Oertaal weerspiegelde.
- 2. Uit de ruwe getallen van Schneider is niet zo duidelijk hoe hij bij dat VSO komt. Weliswaar is het de meest frekwente vorm in de hoofdzin, maar SVO mag er ook wezen. In de bijzin is bovendien de SOV volgorde verre in de meerderheid. Hopper (1975) is van mening, dat Schneider om politieke redenen naar zijn VSO rekonstruktie van het Oergermaans gedreven is. In het Duitsland van 1938 zou hij hebben willen bewijzen dat de huidige duitse hoofdzin de volgorde van de Oertaal weerspiegelde.
- 3. Vennemann (1972) verklaart het woordvolgordeonderscheid tussen hoofd- en bijzin in het Duits ook uit het veelvuldiger voorkomen van pronomina in de bijzin dan in de hoofdzin. Maar hij schrijft de SOV volgorde in de bijzin niet toe aan ritmische factoren, maar aan het feit dat naamvalsuitgangen eerder bij substantieven dan bij pronomina verdwenen: in de bijzin was daarom minder noodzaak de SOV volgorde door SVO te vervangen.
- 4. Vennemann (1937: 350) had al veel eerder geponeerd dat de bijzin in het Oudengels meer SOV zou zijn dan de hoofdzin, maar deze opmerking was niet door feiten ondersteund.
- 3. Vennemann (1972) verklaart het woordvolgordeonderscheid tussen hoofd- en bijzin in het Duits ook uit het veelvuldiger voorkomen van pronomina in de bijzin dan in de hoofdzin. Maar hij schrijft de SOV volgorde in de bijzin niet toe aan ritmische factoren, maar aan het feit dat naamvalsuitgangen eerder bij substantieven dan bij pronomina verdwenen: in de bijzin was daarom minder noodzaak de SOV volgorde door SVO te vervangen.
- 5. Een faktor die misschien van invloed heeft kunnen zijn op de opkomst van SOV, is dat SOV structuren minder ruimte van het geheugen vergen dan SVO structuren (Yngve 1973).
- 6. Een veel uitgebreider onderzoek naar de volgorde van VP-patronen gebaseerd op meer gegevens is in voorbereiding.
- 7. De termen modifier en komplement zijn wat ongelukkig gekozen, omdat er op het ogenblik andere dingen mee aangeduid worden dan Canale bedoelde. Omwille van de eenvormigheid heb ik echter toch maar zijn termen met de operationele definitie die hij er bij geeft, in dit artikel gehandhaafd.

8. Naast de hier onderzochte 'geëikte' SVO en SOV volgordes zijn er nog meer verschijnselen die duidelijk met deze kwestie samenhangen en waarbij het Middelnederlands meer het bij SVO horende kenmerk heeft dan het huidige Nederlands. Bijvoorbeeld de door Van den Berg (1977) gesignaleerde verandering van Middelnederlands (1) naar Modern Nederlands (2).

(1) Omdat ze *wilden* naar huis gaan.

(2) Omdat ze naar huis *wilden gaan*.

Verder heeft het Middelnederlands een aantal kenmerken die het huidige Engels ook heeft: zinnen als: de man, hij komt i.p.v. de man, die komt, het gebruik van het dummy-werkwoord *doen*, het ontbreken van *in* versie na aanloop (Debrabandere 1976).

De status en plaats van het Indirekt Objekt

Teun Hoekstra

0. Inleiding

In dit artikel worden een aantal vragen met betrekking tot het indirekt objekt (voortaan io) aan de orde gesteld. De aandacht is hierbij vooral gericht op die io's die voorkomen in een konstruktie waarin ook een direkt objekt (voortaan do) voorkomt of kan voorkomen. Hiermee wil niet gezegd zijn dat ik de mening ben toegedaan dat andere konstituenten die in de traditionele spraakkunsten als io worden beschouwd, principiëel anders zijn. De reden waarom de aandacht is gericht op een deelgroep van de verzameling konstituenten die normaliter io worden genoemd, is dat ondanks overeenkomsten - die er overigens voor zover ik zie op neerkomen dat ze in talen met een kasussysteem de datief kregen -, er zowel struktureel als semantisch een verschil bestaat, hetgeen deze splitsing rechtvaardigt.

Het strukturele verschil zit als gezegd in het al dan niet mogelijk zijn van een do naast het io, terwijl de konstrukties met io en do de semantische eigenschap hebben een overdracht aan te duiden. Daarbinnen is een tweedeling te maken (V.d. Toorn 1971) in een groep die de overdracht van iets konkreets aanduidt (vbb. *geven*, *afstaan*, *toedelen*) of een konverse hiervan (vb. *weigeren*), en daarnaast een groep die de overdracht van een 'mededelingsinhoud' aanduiden, werkwoorden die ook wel verba dicendi of taaldaad-werkwoorden worden genoemd (vbb. *vertellen*, *zeggen*, *meedelen*). Het voorwerp van overdracht heeft in de aktieve vorm de relatie van do, terwijl het io de ontvanger noemt en in die hoedanigheid begrijpelijkerwijs doorgaans een persoon is.

Onderzocht wordt wat de kategoriale status van het io is in de onderliggende struktuur, wat de hiërarchische status is en op welke plaats (lineair gezien) het io voorkomt ten opzichte van andere delen van de zin. Aan het stellen van dit soort vragen ligt het idee ten grondslag dat het zinvol is om verschillende zinskonstrukties die een io en een do bevatten transformationeel met elkaar in verband te brengen. Hiermee wordt geïmpliceerd dat de voorzetselgroep die als io wordt opgevat dezelfde grammatische relatie is/heeft als de nominale groep. Dit is een lang niet door iedereen aanvaarde veronderstelling (b.v. Balk 1969 en Janssen 1974). Op deze kwestie wordt in par. 8 dieper ingaan. In de eerste paragrafen worden een aantal eigenschappen van het io besproken waarvan ik meen dat een beschrijving van het Nederlands een verantwoording moet geven; dat zal gebeuren in de latere paragrafen. In par. 4 wordt het io in verband gebracht met kausatief-konstrukties waar-

bij ik nauw aansluit bij Seuren (1973 en 1975). Beargumenteerd wordt dat het vereenvoudigingen en generalisaties toelaat om door middel van lexikale dekompositie het io in de beoogde konstrukties met een kausatief-analyse in verband te brengen.

Ik geloof echter niet dat het zinvol is, alhoewel min of meer gebruikelijk, om ervan uit te gaan dat de meer formele syntaksis zoals die te vinden is in de EST (Extended Standard Theory), onverenigbaar is met een meer semantische analyse die lexikale dekompositie toelaat. Ik hoop aan te tonen dat wanneer men dat idee los laat, het 'ontstaan van het io' op een generaliserende en inzichtverschaffende wijze met passivizatie in verband gebracht kan worden.

De laatste paragraaf, tenslotte, behandelt de vraag naar konditionerende factoren voor de verschillende plaatsen van het io in de oppervlaktestructuur. Hierin wordt beargumenteerd dat de plaatsingsmogelijkheden van het io als voorzetselgroep in hoge mate gelijk zijn aan die van voorzetselgroepen van een andere funktionele categorie (b.v. adverbiale PP's).

1. Transformationele analyses.

In het Nederlands zijn er in zinnen met twee objecten drie mogelijke konstrukties, wanneer we althans de mogelijkheid dat een van beide objecten op de eerste zinsplaats staat even buiten beschouwing laten (daarop kom ik terug in par. 9):

- (1) a Jan geeft een boek aan Marie.
- b Jan geeft Marie een boek.
- c Jan geeft aan Marie een boek.

terwijl onmogelijk is:

- (1) d *Jan geeft een boek Marie.¹

Deze situatie lijkt zeer sterk op de Engelse:

- (2) a John gives a book to Mary.
- b John gives Mary a book.
- c *John gives to Mary a book.
- d *John gives a book Mary.

Het ligt voor de hand deze zinnen met elkaar in verband te brengen en dit artikel heeft gedeeltelijk de bedoeling te laten zien dat dit noodzakelijk is. In de transformationele literatuur zijn er verschillende voorstellen gedaan. De vragen die daarbij spelen zijn: (a) van welke konstruktie gaan we uit als onderliggende en (b) is het io in die onderliggende structuur een nominale groep of een voorzetselgroep?

Voor het Engels wordt normaliter de eerste als onderliggende genomen, met het io als PP. Een uitzondering hierop vormt Burt (1971), maar zij geeft daar weinig argumenten voor. Hieronder bespreek ik kort twee transformationele voorstellen, één niet-structuurbehou-

dende regel (Jackendoff en Culicover 1971) en één waarin de omzetting van (2a) in (2b) als een structuurbehoudende operatie wordt beschreven (Emonds 1972).

Jackendoff en Culicover wijzen erop dat er meer gevallen zijn waarin een permutatie van objecten plaatsvindt, zowel met als zonder prepositie-deletie. Dus naast de omwisseling in (2a) tot (2b) zijn er paren als:

- (3) a I spoke to Harry about the movie.
b I spoke about the movie to Harry.
- (4) a He blamed the fiasco on Jack.
b He blamed Jack for the fiasco.
- (5) a He credited Bill with the discovery.
b He credited the discovery to Bill.

Zij willen nu deze zinnen op een generaliserende wijze beschrijven met de omdraaiing in (2). Hiervoor gaan ze ervan uit dat in de paren (4) en (5) beide preposities in de onderliggende structuur aanwezig zijn (zij laten zich er verder niet over uit wat de onderliggende volgorde van die twee PP's dan is). Dus voor (4) gaan ze uit van *He blamed for the fiasco on Jack* als onderliggende structuur. Nu wordt er een optionele regel PP-shift geformuleerd als:

(6) PP-shift

$$\begin{array}{ccccccc} X & - & V & - & \left\{ \begin{array}{c} NP \\ PP \end{array} \right\} & - & PP & - & Y \\ 1 & & 2 & & 3 & & 4 & & 5 \end{array} \xrightarrow{OPT} 1-2-4-3-\emptyset-5$$
 (Jackendoff en Culicover 1971,402)

Deze regel zet dus de achterste PP voor de eerste (in (3-5)) en ook het io voor de NP van het direkt objekt. Vervolgens werkt er een verplichte regel P-deletie die de prepositie direkt rechts van het werkwoord verplicht deletiert bij bepaalde werkwoorden (de regel is dus 'lexically governed'):

(7) P-deletion

$$\begin{array}{ccccccc} X & - & V & - & P & - & Y \\ 1 & & 2 & & 3 & & 4 \end{array} \xrightarrow{OBL} 1-2-\emptyset-4$$
 (Jackendoff en Culicover 1971,402).

Tegen deze regel zijn nogal wat bezwaren te maken, maar voordat ik daar verder mee ga, behandel ik het voorstel van Emonds. Ook Emonds gaat uit van de volgorde do-io met io als PP (dus van (2a)), en formuleert een structuurbehoudende regel die daar (2b) uit afleidt. De hypothese van het structuurbehoudend zijn van bepaalde transformaties heeft als voornaamste bedoeling de kracht van transformaties in te perken op een algemene manier: de hypothese zegt dat zulke transformaties alleen konstituenten mogen verplaatsen naar posities die ook door de basis gegenereerd zouden kunnen worden. Zijn regel ziet er uit als:

(8) Dative movement

$$\begin{array}{ccccccc} X+V & - & NP & - & (P) & - & PP & \left[\begin{array}{c} to \\ for \end{array} \right] & - & NP & - & Y \\ 1 & & 2 & & 3 & & 4 & & 5 & & 6 \end{array} \xrightarrow{OPT} 1-5-3-\emptyset-2-6$$
 (Emonds 1972,588).

Term 3 is de plaats voor partikels. Deze regel verplaatst twee NP's naar elkaars oorspronkelijke positie en deleteert de prepositie in term 4. Het is duidelijk dat ook deze regel 'lexically governed' is, dus dat de werkwoorden die de werking van deze regel toestaan in het lexikon door middel van een regelkenmerk hiervoor worden gemarkeerd. Ook dit is niet voldoende: de regel (of het regelkenmerk) zal moeten verwijzen naar de specifieke funktionele relatie van io, of naar de semantische bijdrage van de PP waarvan de prepositie wordt gedeleerd:

- (9) a The secretary sent a schedule out to the stockholders.
b The secretary send the stockholders out a schedule. (door regel (8))

maar:

- (10) a The secretary sent the girl out to the market.
b The secretary sent the market out the girl.

Het verschil is dat in (9) de PP met *to* een io is, terwijl *to the market* in (10) een adverbiale bepaling is.

Een bezwaar voor het Nederlands is dat het direkt objekt met deze regel terecht komt in een PP. Dit betekent dat b.v. PP over V (Koster 1973) het do weer verder naar achteren zou kunnen brengen. Dit is op twee manieren te voorkomen. In de eerste plaats kan men niet alleen de prepositie deleren, maar daarmee ook de gehele PP-struktuur. Het is duidelijk dat dit een niet-terugvindbare deletie zou zijn die niet wordt goedgekeurd. De tweede mogelijkheid is om PP over V te ordenen voor regel (8), maar ook dat is niet erg aantrekkelijk: een theorie die een extrinsieke ordening van haar regels toelaat is een krachtiger theorie dan een die dat niet toestaat. Immers, zo'n ordeningsvoorschrift is eigenlijk een ekstra regel. Strikt genomen kan men zeggen dat Emonds zijn regel alleen voor het Engels heeft bedoeld. Maar al te vaak wordt voetstoots aangenomen dat voor het Nederlands dezelfde regels geschikt zijn, al is het hier niet zo bevreemdend wanneer men de grote overeenkomst in konstrukties ziet.

Toch zijn er verschillende bezwaren tegen beide voorstellen wanneer men ze voor het Nederlands zou willen gebruiken. In het Engels is 'dative movement' objekt kreërend, d.w.z. dat de output van de regel (8) van Emonds en van de kombinatie (7) en (6) van Jackendoff en Culicover de input kan zijn voor passivizatie waardoor het oorspronkelijke io het subjezt kan worden. Vgl.:

- (2) e Mary was given flowers by John.

In het Nederlands is dat niet mogelijk, vgl.:

- (1) e* Marie werd bloemen gegeven door Jan.

Ook dit zou op te lossen zijn door ordeningsvoorschriften: wanneer we passivizatie in het Nederlands zouden ordenen voor 'dative movement', is dit probleem opgelost. Hiertegen bestaat echter hetzelfde bezwaar als reeds genoemd werd.

Eén ander verschil tussen het Nederlands en het Engels is te zien wanneer men (1c) vergelijkt met (2c): in het Nederlands is de volgorde *io-do* ook grammaticaal wanneer het *io* een PP is, terwijl dat in het Engels wordt afgekeurd. In het Nederlands is de deletie van de prepositie niet verplicht, alhoewel sommige sprekers (1c) ook min of meer eigenaardig vinden. Hiervoor wordt in par. 9 een verklaring gegeven.

Het voorstel van Jackendoff/Culicover (1971) stuit nog op andere bezwaren, die ook voor het Engels gelden. In de eerste plaats zou men verwachten wanneer voor de gevallen (4) en (5) beide preposities in de onderliggende structuur aanwezig waren, dat in nominalisering deze preposities allebei ook inderdaad zouden opduiken. Maar dat is niet het geval:

- (4) a * the blaming for the fiasco on Jack.
- b * the blaming on Jack for the fiasco.
- c the blaming of the fiasco on Jack.
- d the blaming of Jack for the fiasco.

Een ander bezwaar is dat de generalizatie waarover zij spreken op p. 402, n.l. 'that it is always the preposition next to the verb that is deleted', niet een generalizatie is over geobserveerde feiten, maar over structuren met preposities die Jackendoff/Culicover zelf *postuleren* (Seuren 1973). Seuren wijst er tevens op dat de regelmaat die zij suggereren in het voorkomen van gevallen als (4) en (5) zeker niet groot is, en dat bovendien niet voorspelbaar is wanneer preposities gedeleerd worden en wanneer niet.²

Een derde bezwaar waarop Seuren wijst lijkt me niet juist. Hij zegt: 'Nor does it [i.e. de P-deletionregel-T.H] explain why, in $V-NP_1-NP_2$, it is the NP_2 which is the object, not NP_1 , whereas in other cases it is the NP whose preposition is (supposedly) deleted which becomes the object.' (Seuren 1973, 32). Het is namelijk niet zo dat in NP_1-NP_2-V de NP_2 het objekt is, dat is NP, de NP die oorspronkelijk het *io* was als PP. Immers, na 'dative movement' kan het oorspronkelijk *io* in het Engels subjeet worden van een passieve zin en dat is nu net het definiërende kenmerk van objekt.

De bedoeling van deze paragraaf was om een aantal verschillen tussen het Nederlands en het Engels te laten zien, waardoor direkt een aantal eigenschappen van afleidingsregels zijn duidelijk geworden waar in de hier voorgestelde analyse rekening mee gehouden zal moeten worden.

In Jackendoff (1977b) wordt nog een voorstel voor 'dative movement' besproken waarop ik later terug komen (zie par. 7).

2. Inherentie van het *io* en het werkwoord.

De links-rechts ordening van modificerende elementen schijnt een

veel gebruikt middel te zijn voor het weergeven van semantische hiërarchiën. Hoe dichter een modifierend element bij de kern staat hoe inherenter de relatie tussen die twee is. Omgekeerd zou men kunnen zeggen dat hoe inherenter de relatie tussen een modifierend element en de kern is, hoe dichter het naast de kern gezet kan worden.

Roose (1956) demonstreert de werking van dit principe voor prenominale modificeerders. Dat van de voorbeelden in (11) alleen (11a) mogelijk is wordt door dit principe verklaard:

- (11) a vier mooie stenen gebouwen.
 b vier stenen mooie gebouwen.
 c stenen vier mooie gebouwen.
 d stenen mooie vier gebouwen.

Koster (1973b) observeert dat ook in zinnen een dergelijk principe werkzaam is: adverbiale bepalingen zijn gericht op het werkwoord in de volgorde van links naar rechts overeenkomstig het genoemde principe:

- (12) a dat Jan tijdens de pauze aan zijn vader dacht.
 b dat Jan aan zijn vader tijdens de pauze dacht.

Een vergelijking van deze zinnen met hun Engelse equivalenten maakt duidelijk dat ook in het Engels dit principe werkt:

- (13) a John thought of his father during the break.
 b John thought during the break of his father.

De volgorde ten opzichte van elkaar is wel precies het omgedraaide in het Engels, maar ten opzichte van het werkwoord is die gelijk, aangenomen dat in het Nederlands in de onderliggende structuur het werkwoord achteraan staat en in het Engels op de tweede plaats.

Dat de in (12) verboden volgorde wel kan voorkomen in hoofdzinnen, verklaart door PP-over-V. Het werkwoord kan volgens hem fungeren als spiegelcentrum. PP's kunnen namelijk ook achter het werkwoord voorkomen, maar de volgorde t.o.v. het werkwoord blijft gelijk, i.e. gespiegeld rond de V.

Wanneer we nu kijken naar echte nominalisering, dan zien we daarin ook een vaste serialisering:

- (14) a het geven van een boek aan Marie.
 b het geven aan Marie van een boek.

Gegeven het principe van serialisering op basis van inherentie en gegeven de konventies van de X' syntaxis, kunnen we hieruit afleiden dat het indirect object minder inherent verbonden is met het werkwoord dan het direct object. Misschien kunnen we hieruit zelfs afleiden dat het io een relatie onderhoudt met de verbinding van werkwoord en do (vgl. Bos, 1972, p. 10). Hierop kom ik terug in par. 6 waar zal blijken dat deze veronderstelling waarschijnlijk juist is. In een recent artikel geeft V.d. Berg (1978) argumenten die eveneens suggereren dat het io een minder nauwe relatie onderhoudt met het

werkwoord dan het do. Wanneer b.v. in (15a) het do wordt weggelaten, wordt *de hond* die in de a-zin io is, noodzakelijk als do geïnterpreteerd:

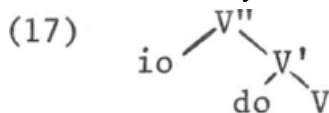
- (15) a Marie gaf de hond een floramop.
b Marie gaf de hond.

Bovendien is het io afsplitsbaar, getuige:

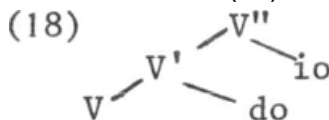
- (16) Marie geeft een floramop en wel aan de hond.

V.d. Berg merkt hierover op (p. 166): 'Over de plaats die de wel-afsplitsbare leden en de niet-afsplitsbare leden *in de dieptestruktuur* (kursivering van mij, T.H.) van de VP ten opzichte van elkaar innemen, kan worden opgemerkt dat de niet-afsplitsbare leden dichter bij het werkwoord staan dan de afsplitsbare'. Dit betekent dus eveneens dat het do in de dieptestruktuur dichter bij het werkwoord staat dan het io. Zie overigens ook Kirkwood (1969) die tot dezelfde konklusie komt voor het Duits.

Op grond van deze overwegingen zet V.d. Berg (1978) VP-structuren op die er, vertaald in de X' syntaxis, uitzien als:

Wanneer we nu nogmaals een vergelijking tussen Engels en Nederlands maken, zou de structuur (17) er voor het Engels uitzien als:

Hier kunnen we tevens de konklusie aan verbinden dat voorstellen van 'dative movement' die voor het Engels worden gegeven niet geschikt zijn voor het Nederlands, omdat de onderliggende volgorde verschilt, zodat de regel in het Nederlands precies de andere kant uitwerkt als in het Engels.

In structuur (17) is in het midden gelaten of het io een PP of een NP is. Op deze vraag ga ik in de volgende paragraaf in.

De structuren in (17) en (18) zijn in strijd met de basisregels die Jackendoff (1977b) voorstelt (zie p.62). Bij hem worden het io en het do voortgebracht door middel van dezelfde regel, namelijk de regel die V' ekspandeert. Een duidelijk bezwaar tegen die regel is dat de inherentie-verschillen waarop in het voorgaande werd gewezen, niet kunnen worden verantwoord. Dat Jackendoff het do en het io beide onder V' genereert is het gevolg van de 'Three level hypothesis' die per 'major category' niet meer dan drie nivo's toelaat, hetgeen voor A(djektief) en P(repositie) reeds teveel is. Om deze reden dient er zuinig te worden omgesprongen met de drie nivo's.

Het hoogste V-nivo (V'') is nodig voor het aanhangen van zinsbepa-

lingen, het V"-nivo voor predikaatsbepalingen.

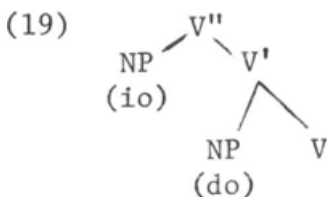
In V.d. Hoek (1971) wordt overigens op syntaktische gronden een onderscheid gemaakt tussen vier soorten adverbiale bepalingen. Als dat juist is, zou men toch al gedwongen zijn meer V-nivo's toe te laten.

Voor het moment laat ik dit punt verder rusten. Allereerst wil ik nu ingaan op de vraag naar de kategoriale status van het io. Als konklusie van deze paragraaf kunnen we stellen dat in de deskriptie van het io het verschil in inherentie t.o.v. het werkwoord dat we konstateerden, moet worden verantwoord.

3. De kategoriale status van het io.

Op grond van het voorafgaande kunnen we konkluderen dat (1c) als kandidaat voor de onderliggende structuur waarvan de andere worden afgeleid, is afgefallen. Er blijven nu dus nog twee mogelijkheden over: het io is een NP of het is een PP. In principe zijn beide mogelijk: uit een onderliggende NP zou d.m.v. een insertie-regel een PP kunnen worden afgeleid, uit een onderliggende PP kunnen we door een deletie van de prepositie een NP afleiden. De vraag is alleen welk van deze alternatieven de meeste generalisaties mogelijk maakt.

In Blom&Daalder (1976) (voortaan B&D) komen we een structuur tegen die overeenstemt met structuur (17) maar waarin gekozen is voor een NP voor het io:

Deze structuur wordt beargumenteerd met de antecedentschapsrelaties van reciproke (*elkaar*) en reflexieve pronomina. B&D gaan ervan uit dat op het nivo van de dieptestructuur een interpretatieve regel werkt die aan deze pronomina een antecedent toekent. Behalve aan algemene kondities als de 'Specified Subject Condition' en de 'Tensed sentenceCondition' (Chomsky 1973) is deze antecedentstoekenning volgens B&D gebonden aan de structurele verhouding van antecedent en pronomina die de asymmetrische superioriteitsrelatie heet en gedefiniëerd wordt als:

(20) '...the category A is "superior" to category B in the phrase marker if every major category dominating A dominates B as well but not conversely'. (Chomsky 1973, 246).

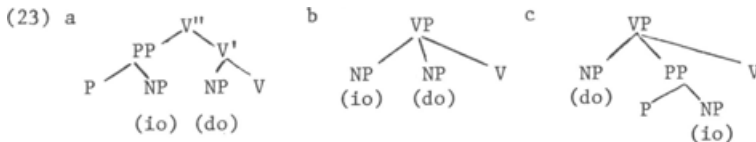
Tot de 'major categories' rekent Chomsky A(djective), V(erb) en N(oun) en de categorieën die deze domineren. B&D rekenen daar verder nog toe P(reposition) (zie B&D, noot 2).

De zinnen:

(21) Ik gaf die mensen elkaars adres.

(22) Ik gun die mensen elkaar.

ondersteunen deze structuur. Immers, in deze zinnen is het io het antecedent van het do (in (22)) of van een reciprook pronomen dat in het do zit (in (21)), zodat het io superieur moet zijn. Dit is het geval in (19), en, gegeven de hypotese dat de superioriteitsrelatie juist is, worden de structuren in (23) alle drie verworpen:

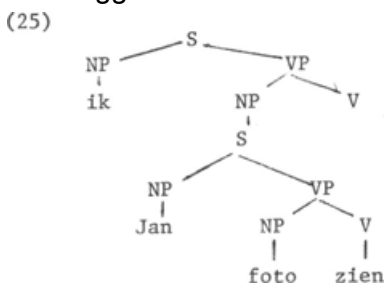

(23a) wordt verworpen omdat de eerste 'major category' die het antecedent domineert PP is en deze PP domineert niet eveneens het do. Ditzelfde geldt voor (23c). (23b) wordt verworpen omdat de eerste 'major category' die het io domineert ook het do domineert, maar dat geldt tevens andersom.

Ik meen echter dat de analyse van B&D onjuist is. Hiervoor geef ik twee argumenten. In de eerste plaats kan niet de dieptestructuur het nivo van antecedentstoekenning zijn. Voor zinnen als:

(24) Ik laat Jan een foto zien.

kan men op goede gronden (zie de volgende paragraaf) een bisententiële onderliggende structuur voorstellen die eruit ziet als:

In deze structuur is *Jan* als subjezt superieur aan het *do foto*. Evenzo geldt dat voor de zin:

(26) *Ik laat elkaars foto's aan de kinderen zien.

waaraan men dezelfde structuur moet toekennen als aan (24). In de onderliggende structuur is *kinderen* superieur aan *elkaars foto's*, zodat B&D's hypotese ten onrechte voorspelt dat (26) ongrammatikaal is.

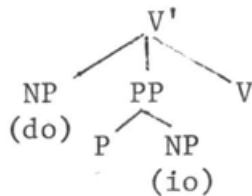
Het nivo van antecedentstoekenning kan dus niet de dieptestructuur zijn.³ Overigens zal ook een eventuele 'dative movement' aan de antecedentstoekenning vooraf moeten gaan (hetgeen B&D zelf ook zeggen (vgl. noot 9)), getuige:

(21') *Ik geef elkaars adres aan die mensen.

(22) *Ik gun elkaar aan die mensen.

Voor deze zinnen stellen B&D een onderliggende structuur voor als:

(27)

Zij laten in het midden of er een transformationele relatie moet worden gelegd tussen (19) en (27). Men zou zich echter kunnen verbazen over deze structuur (27): er wordt gesuggereerd dat de mate van inherentie van het io en het werkwoord groter is wanneer het io een PP is dan wanneer het een NP is, waarvoor ik geen enkele reden kan zien, en die B&D ook niet geven. Bovendien compliceert men op deze wijze het principe van de funktionele interpretatie van onderliggende knoopverhoudingen (zie ook p. 62), zo het al niet fout gaat. Binnen V' is er wel een PP-positie te motiveren, namelijk voor inherente richtingsbepalingen en voorzetselvoorwerpen. Het io is uiteraard geen van beide. Wat betreft de antecedentschapsrelaties klopt de onderliggende structuur echter wel, gegeven het uitgangspunt van de superioriteitsrelatie, vgl.:

(28) Hij vertrouwt de kinderen aan elkaars ouders toe.

Ter verantwoording hiervoor is het nodig dat het *do* superieur is aan het *io*, hetgeen het geval is: de eerste 'major category' die de NP van het *do* domineert (i.e. V') domineert ook de NP van het *io*, maar niet andersom.

Hier komt nu echter mijn tweede bezwaar. Het is niet zo dat het noodzakelijk is dat het *io* een NP is, om als antecedent te fungeren voor een reciprook pronomen in het *do* of als *do*. Belangrijker is het dat het *io* voorafgaat:

(29) Ik geef aan de kinderen elkaars tekeningen.

Zij die deze zin vreemd vinden, hebben waarschijnlijk ook moeite

met (1c) en kunnen daaruit afleiden dat het vreemde niet in de antecedentsrelatie zit. Bovendien zal voor hen (29) ook heel goed kunnen, met een contrastief aksent op het *io*.

B&D's hypotese zou nog te redden zijn door aan te nemen dat (29) toch een onderliggende structuur heeft als (19) en daarvan is afgeleid door een *aan*-insertie transformatie. Het zwakke is dan echter dat men zou verwachten dat ook in (28) de prepositie door deze regel is geïntroduceerd, hetgeen B&D niet kunnen aannemen, omdat juist de PP-knoop cruciaal is. Immers, de structuur voor (28) zou er dan uitzien als (23b) en de superioriteitsrelatie zou dan niet langer asymmetrisch zijn.

Deze problemen suggereren niet alleen dat de analyse van B&D niet juist is, maar tevens dat eerder de oppervlaktestructuur het nivo van antecedentstoekenning zou zijn, wat voor een taal als het Nederlands waarin de woordvolgorde relatief vrij is, niet zo verbazingwekkend is. De structurele relatie die dan vereist is tussen antecedent en pronomen, is misschien die van 'precede and command' (Jackendoff 1972). De definitie van command bij Jackendoff is:

- (30) Een knoop A kommandeert een knoop B wanneer geen van beide de ander domineert en wanneer knoop B gedomineerd wordt door de eerste cyclische knoop die boven A gelegen is.

Wanneer we aannemen dat PP niet een cyclische knoop is⁴, maakt het niet uit welke van de structuren in (23) of (19) we nemen. We kunnen dus helaas aan B&D geen argument voor de keuze tussen NP en PP ontlelen.⁵

Er zijn een paar argumenten voor het standpunt dat het *io* een PP is in de onderliggende structuur:

- (a) PP over V

Uitgaande van een onderliggende volgorde waarin het werkwoord achteraan staat, valt te konstaten dat achter de werkwoordelijke eindgroep voorzetselgroepen geplaatst kunnen worden:

- (31) a Ik heb het boek aan een meisje gegeven.
b Ik heb het boek gegeven aan een meisje.

Om deze twee zinnen aan elkaar te relateren stelt Koster (1973) een transformatie PP over V voor. Koster beargumenteert dat deze regel cyclisch en iteratief werkt. Wanneer we nu zouden uitgaan van een NP in de onderliggende structuur, dan zou een eventuele *aan*-insertietransformatie ook in de cyclus geordend moeten zijn. Dit lijkt me intuïtief niet erg bevredigend: waarom een NP genereren waar reeds vroeg in de derivatie een PP van wordt gemaakt? Ervan uitgaande dat PP over V een cyclische regel is, suggereert dit dat de oplossing van een onderliggende PP beter is (zie echter par. 9). Bovendien zou *aan*-insertie een structuurbouwende regel zijn, of regels als PP over V zouden moeten worden geherformuleerd zodat ze verwij-

zen kunnen naar prep-NP, zonder dat er een PP-struktuur boven wordt gekreëerd.⁶

(b) postposing van adverbiale PP's.

Er zijn zinsparen waar een verschil in volgorde zichtbaar is van het do en een adverbiale PP. Vgl.:

(32) a dat Jan met vuile handen de jurk beetgreep.

b dat Jan de jurk met vuile handen beetgreep.

Uitgaande van een PP in de onderliggende struktuur, zou de alternatieve volgorde in (1a) afgeleid kunnen worden met behulp van dezelfde regel als welke de zinnen in (32) aan elkaar relateert, vgl.:

(1) c Jan geeft aan Marie een boek.

(1) a Jan geeft een boek aan Marie.

Booij (1974) formuleert voor (32) een regel *postposing*, die hij formuleert als:

(33) postposing, cyclisch, iteratief

$$\begin{array}{ccccccc}
 X & - & \text{ADV} & - & \text{NP} & - & Y \\
 & & \text{PP} & & & & \\
 1 & & 2 & & 3 & & 4
 \end{array}
 \xrightarrow[\text{OPT}]{\text{konditie: verplicht als}}
 \begin{array}{c}
 1-3-2-4 \\
 3=\text{Pro} \\
 (\text{Booij } 1974, 637)
 \end{array}$$

Naar mijn idee is het niet geheel gelukkig om de verandering van volgorde exclusief als naar achteren verplaatsen van de adverbiale PP te beschouwen (Kooij (te versch.)), omdat het vaak juist de eigenschappen van het direkt objekt zijn die de volgordeverandering motiveren. De formulering van de regel hoeft daarvoor echter niet veranderd te worden, omdat daarin de achterplaatsing niet is geïmpliceerd; alleen de naam doet dat. Anderzijds geloof ik niet dat het juist is met dezelfde regel de positie van het pronominale objekt te beregelen (vgl. noot 1).

(c) 'echte' nominalisering.

In nominalisering behouden PP's hun oorspronkelijke prepositie. Het io krijgt ook in nominalisering de prepositie *aan*. De regel *van*-insertie die de prepositie voor het do plaatst in nominalisering (vgl. Jackendoff 1977b, 70) is het eenvoudigst te formuleren wanneer we voor het io uitgaan van een PP, zodat alleen het do een NP is. Anderzijds blijkt de mogelijkheid te bestaan om het io door *van* vooraf te laten gaan, wanneer het eigenlijke objekt niet genoemd wordt, vgl.:

(34) a De directeur betaalt een hoog loon aan de arbeiders.

b *het betalen van een hoog loon van de arbeiders.

c het betalen van de arbeiders.

Hieruit blijkt dat dit argument voor het io als PP zeker niet al te sterk is. Eigenlijk geldt voor alledrie deze argumenten dat ze niet dwingend zijn. Ze suggereren echter wel dat er op een bepaald nivo een PP aanwezig moet zijn, opdat de genoemde regels (PP over V en PP postposing) op een generaliserende manier kunnen werken.

4. Kausatief-konstrukties en het io.

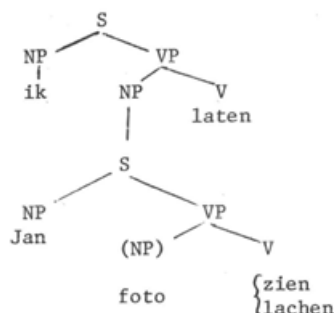
Naast de io's die we tot nu toe zijn tegengekomen in duidelijk enkelvoudige zinnen, zijn er ook io's in kausatieve zinnen waarvoor een complexere structuur gegeven kan worden. In navolging van Shibatani (1973) definiëer ik een kausatief-konstruktie als een propositie waarin een veroorzakende entiteit wordt genoemd en een veroorzaakte. Deze laatste kan zelf de vorm hebben van een propositie, die een toestand of gebeuren vermeldt waarvan de eerste entiteit de aanstichter of veroorzaker is. Zowel op semantische gronden als op syntaktische gronden is daarom voor kausatiefzinnen als:

(35) Ik laat Jan lachen.

(36) Ik laat Jan een foto zien.

de onderliggende structuur (37) plausibel:

(37)

Er zijn verschillende argumenten die deze onderliggende structuur ondersteunen.

(a) Er wordt op simpele wijze verantwoord dat er een predicerend verband bestaat tussen *Jan* en *zien/lachen* (vgl. *Ik maak dat Jan een foto ziet/lacht*). Als extra ondersteuning wordt vaak verwezen naar:

(38) Ik laat door de slager mijn koe slachten.

Ter verantwoording van de *door*-bepaling wordt dan aangenomen dat op de ingebedde zin in structuur (37) passivizatie heeft gewerkt. Dat hieraan echter problemen kleven wordt duidelijk wanneer men bedenkt dat er geen passief-morfologie in de werkwoordsgroep is te vinden. Radford (1978) wijst op het ingewikkelde probleem dat hier achter steekt (zie echter p. 62 waar een elegante oplossing wordt gegeven).

(b) Selectie-restricties.

De selectie-restricties die *zien* normaliter aan subjeet en objekt oplegt, gelden in (36) voor resp. *Jan* en *foto*⁷; vgl.:

- (39) ? De steen ziet geloof.
 (40) ? Ik laat de steen geloof zien.

(c) Subkategorisatie.

Wanneer men *laten* opvat als hulpwerkwoord, zoals dat gebruikelijk is in de traditionele grammatika (V.d. Toorn 1977) valt het moeilijk te verantwoorden dat het werkwoord (in die opvatting het hoofdwerkwoord) telkens één argument meer heeft dan wanneer er geen hulpwerkwoord *laten* bijstaat. *Zien* b.v., is een tweepaatsig predikaat, maar in (36) zijn er drie plaatsen. Voor een zin met *geven* en het hulpwerkwoord *laten* zou er zelfs een extra herschrijffregel nodig zijn voor het introduceren van drie argumenten in de VP, terwijl deze regel alléén nodig zou zijn wanneer het werkwoord *geven* vergezeld wordt door *laten*.

Bovendien is er een duidelijk verschil met reguliere hulpwerkwoorden. In een konstruktie:

- (41) NP-Vf-X-verb inf

is de NP degene die de handeling etc. verricht die wordt uitgedrukt door het infinitieve werkwoord wanneer het finiete werkwoord een hulpwerkwoord is. Vgl.:

- (42) Ik heb een foto gezien.

Bij *laten* als Vf in een dergelijke konstruktie is dat niet het geval.

Voor verdere argumenten verwijs ik naar Evers (1975) en Aissen (1974). De bisententiële struktuur wordt omgezet in een simplexe oppervlaktestruktuur. Voor argumenten voor het simplexe karakter van de oppervlaktestrukturen verwijs ik eveneens naar Evers en Aissen en ook naar Harbert (1977). Eén argument wil ik hier noemen, namelijk dat wat in de onderliggende struktuur objekt is, zich niet als één konstituent in de oppervlaktestruktuur gedraagt, hetgeen afgeleid kan worden uit het feit dat de delen van de objektszin zich in de afgeleide struktuur als afzonderlijke konstituenten gedragen:

- (36) a Jan laat ik een foto zien.
 b Die foto laat ik aan Jan zien.

De operatie die gebruikt wordt om de bisententiële struktuur om te zetten in de simplexe oppervlaktestruktuur is 'V-raising' (Evers 1975 en Aissen 1974). De werking van deze regel is dat het werkwoord van een ingebedde tempusloze zin naar het werkwoord van de matrixzin gaat en daaraan door middel van Chomsky-adjunktie wordt verbonden. Ten gevolge hiervan wordt door een algemeen snoeiings-principe de S-knoop van de ingebedde zin gesnoeid, evenals de VP-knoop (wanneer men deze aanneemt).

De vraag is nu hoe we ons de overgang van een onderliggend subjezt tot oppervlakte indirekt objekt moeten voorstellen. In Seuren (1973 en 1975) wordt deze kwestie behandeld voor het Frans. Evenals

in het Nederlands wordt het subje^{kt} van de onder het kausatieve werkwoord ingebedde zin (voortaan su²) in de afgeleide structuur direkt objekt wanneer het werkwoord in die zin (voortaan V²) intransitief is:

(43) Je ferai entrer Jean.

(vgl. 35). Wanneer het V2 transitief is, wordt het Su2 een PP voorafgegaan door de prepositie *à*:

(44) Je ferai voir la lettre à Jean.

Seuren stelt hiervoor twee verplichte regels voor, à-insertie en ‘dative movement’, geformuleerd als:

(45) à-insertie (verplicht)

X - faire - V - NP - NP - Y $\Rightarrow$ 1-2-3-à+4-5-6
1 2 3 4 5 6

(46)

output (45) $\Rightarrow 1-2-3-5-\hat{a}+4-6$

Deze regels zijn voor het Frans deskriptief adequaat. Voor het Nederlands is de situatie echter gekompliceerder, omdat het niet altijd zo is dat het su2 een PP kan worden, of anders gezegd, omdat het su2 niet altijd een io wordt:

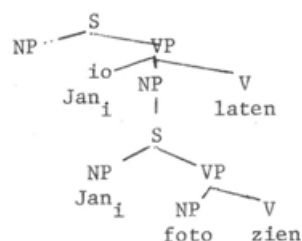
(47) Ik laat de slager mijn koe slachten. (*aan)

(48) Ik laat Jan een liedje zingen. (*aan)

Het is duidelijk dat deze zinnen ook voor de traditionele grammatika een probleem vormen (althans wanneer men niet Den Hertog volgt op dit punt), omdat er hier immers twee mogelijke lijdende voorwerpen aanwezig zijn. Het is dan ook opmerkelijk dat in spraakkunsten geen voorbeelden van dit type worden gegeven wanneer gesproken wordt over hulpwerkwoorden van kausaliteit.

Dit verschil in afgeleide status van het su2 (d.w.z. soms io, soms in ieder geval *niet* io) is moeilijk te verantwoorden. Eén mogelijkheid die men zou kunnen overwegen biedt het werkwoord *laten*. Men zou twee werkwoorden *laten* kunnen onderscheiden waarvan één met een io in de eigen S, en één zonder zo'n io. Het eerste *laten* zouden we dan kunnen gebruiken voor die gevallen waarin het su2 een io wordt: we kunnen na V-raising dan equi-NP deletie van het su2 onder identiteit met dat io in de matrixzin toepassen. De onderliggende structuur van (36) zou er dan uitzien als:

(36')

Er zijn echter nogal wat moeilijkheden. In de eerste plaats zie ik behalve dat op die manier een io verantwoord wordt, geen enkel argument om *laten* in (36) op te vatten als een werkwoord dat een io heeft. Belangrijker nog is het bezwaar dat men zou verwachten dat dit *laten* ook kan voorkomen met een objektszin waarin een *intransitief* werkwoord voorkomt. Dan zouden we een structuur krijgen als:

(49) NP-laten-io-V(intrans)

Dergelijke konstrukties komen we niet tegen, m.a.w. wanneer in een kausatief-konstruktie een io voorkomt, dan is het noodzakelijk dat er ook een do in voorkomt. Dit zouden we dan moeten verantwoorden met een zeer merkwaardige konditie op de objektszin bij dit voor een io gesubkategoriseerd werkwoord, n.l. dat deze zin alleen transitieve predikaten toelaat. Met andere woorden, wanneer het werkwoord in de ingebedde zin intransitief is, doet zich nooit een verschil in afgeleide status van het su2 voor, wat men wel zou verwachten wanneer dat verschil wordt opgehangen aan een verschil in het matrixwerkwoord.

In de volgende paragraaf wordt de situatie nader bekeken in het kader van de relationele grammatika.

5. Kausatieve konstrukties in het kader van de relationele grammatika.

De in de vorige paragraaf geschetste situatie met betrekking tot kausatief-konstrukties in het Nederlands en de problemen die zich daar voordoen, is dezelfde als in het modern Hebreeuws zoals beschreven in Cole (1977).

Kausatieve verba worden daar aan hun niet-kausatieve tegenhangers gerelateerd door middel van een morfologisch procédé dat nu nog produktief is. Cole beschrijft de onderliggende structuur van kausatieve konstrukties op dezelfde manier als in de vorige paragraaf werd gedaan, dus met een bisententiële structuur waarin het matrixwerkwoord echter een abstrakt element CAUSE is.

Het su2 in deze structuur wordt een do in de afgeleide structuur wanneer het werkwoord in de ingebedde zin intransitief is, net als in het Nederlands en het Frans. Wanneer het V2 echter transitief is, kunnen er twee verschillende situaties ontstaan. Representatief hiervoor zijn:

Voor situatie A: het su2 wordt in de afgeleide structuur een io.

(50)	Hismati	lo	et	hataklit.
	ik-laas-horen	hem	ACC	de plaat.
		(datief)		

'Ik laat hem de plaat horen'. (vgl.(36)).

- ## Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands

verdringen. Wanneer het werkwoord (-control) en (+statisch) is, werkt het 'accessibility' principe: het subjeet is dan niet sterk genoeg subjeet om het do te verdringen, en zakt lager op de hiërarchie.

Voor het verschil tussen het Nederlands en het Hebreeuws enerzijds en het Frans (dat daarin overigens met het Turks overeen schijnt te stemmen) anderzijds zou men kunnen aannemen dat óf die laatste talen niet het principe (54) hebben, óf dat het kenmerk agens in die talen een minder prominente rol speelt.

Samenvattend kunnen we stellen dat er de volgende relaties zijn:

- (55) a V2 + control → su2 + agens → principe (54) → zin (47)-(48)
 b V2 - control → su2 - agens → principe (53) → zin (36).

Een voorbeeld: *horen* is de (-control)-tegenhanger van *beluisteren*:

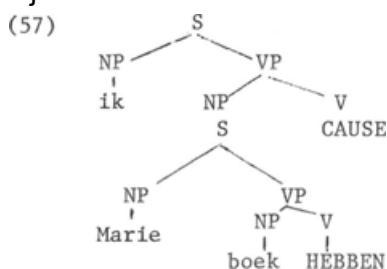
- (56) a ik laat aan Piet mijn nieuwe plaat horen.
 b ik laat (*aan) Piet mijn nieuwe plaat beluisteren.

Aan de hand van lexikale innovatie laat Cole zien dat het hier niet gaat om kenmerken die per werkwoord geleerd zouden kunnen zijn, maar om voorspellende principe's. Dit betekent een grote winst op een beregeling die gebruik zou moeten maken van een regelkenmerk.

Deze oplossing is echter slechts ten dele bevredigend: enerzijds verschaft hij ons inzicht in de afleiding van relaties, maar anderzijds is nog niet duidelijk hoe het io als NP gerelateerd wordt aan het io als PP.

6. Uitbreiding van de kausatief-analyse door semantische dekompositie.

Seuren (1973 en 1975) stelt voor, de kausatief-analyse uit te breiden naar gevallen waarin aan de oppervlakte geen werkwoord *laten* te zien is, door aan andere werkwoorden die naast een do ook een io hebben, een lexikale kompositie toe te kennen waarin een abstracte kausatieve component zit die in de onderliggende structuur als matrixwerkwoord figureert. Zo zou men *geven* kunnen dekomponeren als CAUSE HEBBEN. Een onderliggende structuur voor de zinnen in (1) zou dan zijn:

Hiervan wordt een simplexe oppervlaktestructuur afgeleid door middel van 'V-raising', zodat er een complexe V-knoop ontstaat waarin HEBBEN door Chomsky-adjunctie verbonden is met CAUSE. 'V-raising' is dan te beschouwen als een prelexikale regel: pas wanneer deze complexe knoop ontstaat wordt deze gelexikaliseerd tot *geven*.

Op deze wijze worden:

(36) Ik laat Jan een boek zien.

Ik toon Jan een boek.

op een elegante manier aan elkaar gerelateerd. Met een dergelijke analyse is er geen extra regel nodig, omdat 'V-raising' al op andere gronden werd beargumenteerd. De relatie tussen *laten zien* en *tonen* wordt nu niet gelegd in het lexikon alleen, maar ook derivationeel. Hiermee wordt het mogelijk met een herschrijfregeel minder het Nederlands te beschrijven: immers, er is geen herschrijfregeel meer nodig die in de VP twee NP's expandeert.

Voor tal van argumenten voor deze ruimere toepassing van de kausatief-analyse verwijs ik naar Seuren (1973). Ik wijs erop dat de in de vorige paragraaf besproken principe's tezamen met de generatiefsemantische analyse een helder zicht geeft op het ontstaan van *alle* indirecte objecten in de constructie die hier besproken wordt, i.e. met naast zich een *do* en met de mogelijkheid tot het toevoegen van *aan*. Immers, de V2 die men krijgt in de gevallen van dekompositie (in structuur (57) het abstracte werkwoord HEBBEN) heeft de eigenschap (-control)⁸.

Een ondersteuning kan het volgende geval leveren. Vergelijk de zinnen:

(59) a De directeur betaalt een hoog loon aan de werknemers.

b De directeur betaalt de werknemers.

c *De werknemers worden een hoog loon door de directeur betaald.

d De werknemers worden door de directeur betaald.

Passivizatie in (59c) is uitgesloten, terwijl dat in (59d) waar het oorspronkelijk *do* verdwenen is heel goed mogelijk is. Seuren stelt hier een regel voor die hij 'object attraction' noemt, en die een specifiek object in de werkwoordelijke knoop inkorporeert wanneer dat niet nader bepaald is (zie Seuren 1973, 34 e.v.). Zo is het specifieke object van *betalen* iets als *geld*. Wanneer dat niet nader bepaald is, dan kan het net zo goed worden weggelaten. *Betalen* in (59) b en d betekent dus 'geld betalen'. Zo betekent *iemand schrijven* eigenlijk 'iemand een brief schrijven' (vgl. Kraak en Klooster 1968, 190 e.v.). Door nu aan te nemen dat deze regel 'object attraction' prelexikaal werkt, zodat het *do* bij de lexikale insertie geïnkorporeerd wordt in het werkwoord, kunnen we met het 'accessibility' principe (zie p. 56) voorspellen dat

de werknemers in (59b) direkt objekt is, hetgeen de mogelijkheid van passivizatie in (59d) verklaart. Het oorspronkelijke do is geïnkorporeerd, waardoor de relatie do open is voor het su2 wanneer het na 'clause union' wordt verdrongen.

Vergelijk in dit verband ook:

- (60) a het betalen van het loon aan de werknemers.
 b het betalen van de werknemers.
 c *het betalen van het loon van de werknemers.

In het licht van de vorige paragraaf is de formulering van V.d. Toorn hierover opvallend: 'Wanneer in een zin slechts één objekt voorkomt, is dit gewoonlijk een LV; zodra er een tweede objekt bij komt, kan dat een LV zijn, waarbij het eerst aanwezige objekt "opschuift" tot MV' (V.d. Toorn 1977, 31). De volgorde van zaken wordt precies andersom voorgesteld, maar de formulering in termen van *opschuiven* is frappant.

Wanneer we nu even terugkeren naar de observatie van par. 2, n.l. dat de mate van inherentie van io en werkwoord geringer is dan die tussen do en werkwoord, dan zien we dat zo iets direkt volgt uit onze analyse: het do is reeds in de onderliggende structuur als do verbonden met één van de komponenten van het werkwoord, terwijl het io daar als subjezt mee verbonden is. Gegeven nu een subjezt-predikaat onderscheiding, waarmee ook gezegd wil zijn dat het subjezt als relatie buiten het predikaat staat, volgt hieruit niet alleen direkt dat de inherentie van het io minder sterk is, maar wordt tevens het idee van Bos (1972, 10) ondersteund dat het io een relatie heeft met de verbinding van verbum en do (verg. p. 45). Ook het idee van V.d. Berg (1978) lijkt me, om dezelfde reden, juist, n.l. dat deze inherentie-verschillen in de dieptestructuur gereflekteerd dienen te zijn.

7. Passivizatie en io.

In par. 3 werden een paar argumenten gegeven die aannemelijk maken dat reeds vroeg in de derivatie een PP-status aan het io moet worden toegekend. Het betrof daar verplaatsingsmogelijkheden van andere soorten PP's. Daartegenover dwingt de kausatief-analyse ons om in de onderliggende structuur uit te gaan van een nominale groep.

Ik vestig er hier nogmaals de aandacht op dat in dit artikel de konstruktie met io wordt behandeld waarin ook nog een do voorkomt. Daarnaast zijn er io's in zinnen als:

- (61) a Deze situatie bevalt *me* niet.
 b Dat behaagt *mij* nauwelijks.

Het is opmerkelijk dat bij deze io's de toevoegbaarheid van *aan* niet of nauwelijks bestaat. De kritiek van Balk dat onder het io alles wordt verstaan wat in het Latijn de dativus kreeg, is waar-

schijnlijk voor een belangrijk gedeelte terecht, alhoewel in nominalisering van (61) wel *aan* opduikt, vgl. *het aan mij bevallen van deze situatie*. Hoewel waarschijnlijk ook voor deze zinnen een abstraktere analyse te geven is, laat ik deze verder buiten beschouwing.

Laat ik eerst nog eens de zaken op een rijtje zetten. We hebben drie types zinnen op het oog:

- (62) Ik geef Marie het boek.
- (63) Ik laat Jan een foto zien.
- (64) Ik laat de slager mijn koe slachten.

De eerste hiervan werd met de andere twee in verband gebracht door lexikale dekompositie van *geven* en andere werkwoorden die twee objecten selekteren, tot een complexere werkwoordelijke structuur met een abstrakt verbum CAUSE. Op grond daarvan kunnen we aan alle drie eenzelfde onderliggende bisententiële structuur toekennen. De drie zinnen vertonen nog een andere overeenkomst, namelijk dat er voor alle drie een variant bestaat waarin een prepositiegroep alterneert met een van de nominale groepen, n.l.:

- (62') Ik geef aan Marie het boek.
- (63') Ik laat aan Jan een foto zien.
- (64') Ik laat door de slager een koe slachten.

Met het verschil in prepositie tussen (62') en (63') enerzijds en (64') anderzijds correspondeert een traditioneel verschil in ontleding, dat we kunnen weergeven als: *aan Jan/Marie* is meewerkend voorwerp, *door de slager* is een bijwoordelijke bepaling. *Jan/Marie* in (62-63) zijn eveneens meewerkend voorwerp, de relatie van *de slager* in (64) is in de traditionele spraakkunst onduidelijk.

In onze analyse is de relatie voor alle drie op onderliggend nivo gelijk, namelijk subjekt. Een verdere overeenkomst is dat in de onderliggende structuur het matrixgedeelte voor alle drie hetzelfde is, zij het dat het kausatieve werkwoord voor de laatste twee een reëel en voor de eerste een abstrakt werkwoord is. De ingebedde zinnen zijn structureel gezien eveneens hetzelfde, maar verschillen in de aard van het werkwoord: terwijl het werkwoord in de eerste twee gevallen (+statisch) is, is het werkwoord in de laatste zin (-statisch) en (+control). Hiermee correspondeert een verschil in mogelijkheden voor passivizatie. De ingebedde zinnen zijn, respektievelijk:

- (62) a Marie heeft een boek.
- (63) a Jan ziet een foto.
- (64) a De slager slacht mijn koe.

Alleen de laatste zin laat passivizatie toe:

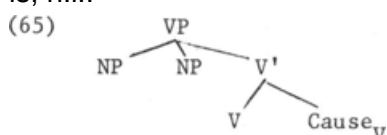
- (62') a *Een boek wordt door Marie gehad.
- (63') a *Een foto wordt door Jan gezien.
- (64') a Mijn koe wordt door de slager geslacht.

In par. 4 werd reeds op het verschijnsel gewezen dat er geen passief-morfologie aanwezig is in de werkwoordelijke groep waar men die wel zou verwachten, vgl.:
(64) b Ik liet mijn koe door de slager slachten.

Veelal wordt aangenomen dat op het ingebedde S-komplement van *laten* passivizatie heeft gewerkt, maar dan is de afwezigheid van passiefmorfologie moeilijk te verklaren (Radford 1978).

Wanneer we de zaken zo op een rijtje zetten, ligt het voor de hand om het ontstaan van de prepositiegroepen uit nominale groepen die dezelfde onderliggende relatie hebben, met elkaar in verband te brengen.

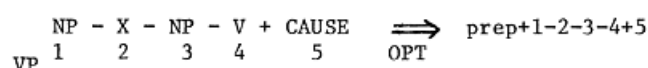
Ik stel hiervoor het volgende voor: aan alle drie de types zinnen wordt dezelfde onderliggende bisententiële onderliggende structuur toegekend, waarin het object van een kausatief matrixwerkwoord een tempusloos komplement is. Hierop mag niet de normale passivizatie werken die een S als domein heeft. Ik laat hier in het midden hoe dat voorkomen dient te worden. Het abstracte CAUSE is een verplichte raiser, zodat na verplichte 'V-raising' de afgeleide VP-structuur voor alle drie gelijk is, n.l.:

In deze deelstructuur kan de complexe V' gelexikaliseerd worden met één lexikaal element, of door twee, waarbij CAUSE=*laten*. Alhoewel de verklaring daarvoor mij ontgaat, neem ik aan dat het geen toevalligheid is dat wanneer de complexe V' door één lexikaal element wordt gesubstitueerd, het werkwoord dat oorspronkelijk in het komplement zat altijd een (-control) werkwoord is.

Na 'V-raising' kan er een optionele regel werken op de VP-structuur. Deze regel creëert een PP en zal gemotiveerd worden door factoren die in de volgende paragraaf worden besproken. We kunnen deze regel formuleren als een soort passivizatie die de VP als domein heeft:

(66) VP-passivizatie⁹.

De prepositie wordt gekozen afhankelijk van het werkwoord in term 4. Wanneer dit werkwoord (+control) is, wordt *door* gekozen, wanneer dit werkwoord (-control) is *aan*¹⁰.

De *door*-bepaling in (64b) is dus niet het resultaat van passivizatie in de bijzin, maar van hetzelfde proces als waardoor de *aan*-

NP ontstaat voor het io, Hiermee is het probleem van Radford (1978) op een eenvoudige wijze opgelost, n.l. het ontbreken van passiefmorfologie. De passivizatie-regel die S als domein heeft, creëert niet alleen een *door*-bepaling maar eveneens passief-morfologie.

Regel (66) is duidelijk niet structuurbehoudend. Wanneer men toch een structuurbehoudende formulering zou willen geven, zou men in navolging van het genereren van een lege 'by-phrase' (vgl. Jackendoff, 1977b) een optionele lege PP kunnen genereren onder de hoogste V-knoop, waarin op structuurbehoudende wijze de eerste NP in de VP (i.e. de oorspronkelijk su2-NP) wordt verplaatst. De lege prepositie zou dan, afhankelijk weer van de aard van het werkwoord (i.e. term 4 in (66)), gerealiseerd worden als *aan* of *door*.

Alhoewel dit soort van beregelen tot de dagelijkse praktijk behoort in de EST-syntaxis kleeft er naar mijn idee een groot bezwaar aan. Om dat duidelijk te maken, kijken we naar de V'-herschrijffregel van Jackendoff (1977b).

Deze wordt gegeven als:

$$(67) \quad V' \longrightarrow V \text{ (NP) (Prt) (NP) } \left(\begin{matrix} \text{AP} \\ \text{NP} \end{matrix} \right) \text{ (PP) (PP) } (\bar{S})$$

(Jackendoff 1977b, 64).

De regel wordt later nog veranderd, maar het gaat mij hier om het principe.

In de eerste plaats is er het bezwaar dat de haakjeskonventie impliceert dat in principe alle mogelijkheden tegelijk kunnen voorkomen, hetgeen duidelijk niet het geval is. Hierdoor wordt de genererende kracht overmatig groot. Bovendien is het niet toevallig dat in talen geen werkwoorden zijn met zoveel funktionele argumenten. Het niet tegelijkertijd voorkomen van alle opties in deze regel is iets heel anders dan het niet voorkomen van b.v. meer dan 3 inbeddingen, wat men zou kunnen verantwoorden in een theorie over 'performance'.

Het tweede bezwaar, dat ik al eerder noemde, is dat het principe van de funktionele interpretatie van knoopverhoudingen in de onderliggende structuur in het gedrang komt. Een voorbeeld moge dit verduidelijken. De vierde en vijfde positie aan de rechterkant van de pijl in (67) zijn resp. voor de do-NP en voor het predikaatsnomen. Strikt genomen is de vierde positie niet nodig, omdat ook de tweede NP-positie in de interpretatie van do krijgt. Nu klapt Jackendoff de vierde en vijfde positie samen in een syntaktische featurenotatie (p. 69). Een in die positie gegenereerde NP kan dus twee funktionele interpretaties krijgen. Overigens lijkt me dit samenklappen moeilijk te rijmen met de moeite die Jackendoff eerst doet om de posities afzonderlijk te motiveren.^{11.}

Een derde bezwaar is dat het genereren van lege knopen, waar het kort gezegd op neer komt, niet alleen de funktionele interpretatie van onderliggende knoopverhoudingen in de war schopt, maar eveneens

de functie van transformaties uitholt. Gegeven regel (67), wat is dan nog de zin van een transformatie die *John phoned the boy up* en *John phoned up the boy* aan elkaar relateert?

Het is duidelijk dat de motivering voor een lege knoop nooit in een aangetroffen structuur is gelegen, maar in de mogelijkheid transformaties op structuurbehoudende wijze te formuleren. Zo kan er in het domein van de VP of van V' wel een PP gemotiveerd worden, maar niet wanneer de kern van die VP *laten* is: de funktionele interpretatie van zo'n PP is die van inherente richtingsbepalingen en voorzetselvoorwerpen.

Men kan zich bovendien afvragen of de structuurbehoudende hypothese deze moeilijkheden waard is, gegeven het feit dat de twee best gemotiveerde transformaties die voor het Nederlands zijn voorgesteld, namelijk 'V-raising' (Evers 1975) en PP over V (Koster 1973) duidelijk niet structuurbehoudend zijn.

Door regel (66) wordt een bijwoordelijke bepaling in verband gebracht met het io. In de volgende paragraaf wordt onderzocht wat dit voor gevolgen heeft voor de theorie van grammatische relaties.

8. Het io als afgeleide relatie.

In Balk (1969) en Janssen (1974) wordt beargumenteerd dat de twee vormtypes voor het io, de prepositiegroep en de nominale groep, niet dezelfde grammatische relatie hebben. In de hier verdedigde opvatting echter, is geen ruimte voor het idee dat er een andere grammatische relatie wordt uitgedrukt door de NP-vorm dan door de PP-vorm, omdat beide worden herleid tot het subjeet van een onder een kausatief werkwoord ingebedde zin. Dat beide op dezelfde relatie terug worden gevoerd, wil overigens niet zeggen dat de zinnen waarin gebruik gemaakt wordt van deze verschillende vormtypes in alle konteksten gelijkwaardig zijn, zoals straks zal blijken.

Voorbeelden die worden aangedragen door voorstanders van een relationeel verschil zijn, b.v.:

(68) iemand een klap, zoen, knipoogje, trap etc. geven.

(69) de planten water geven.

In deze gevallen is de toevoeging van *aan* niet mogelijk of zeer moeilijk, en dat is een van de overwegingen vóór bovengenoemd standpunt. Ten aanzien van gevallen zoals (68) kunnen we in de eerste plaats aanvoeren dat het hier gaat om min of meer idiomatische betekenissen, hetgeen leidt tot syntaktische geslotenheid. Bovendien gaat het om een do dat steeds onbepaald is (vgl. par. 9) waarmee de sterke voorkeur voor de positie achter het io samenhangt. Vergelijk in dit verband de uitdrukking *de pijp aan Maarten geven*, waarin het do juist bepaald is. In de derde plaats is het niet onredelijk te veronderstellen dat in gevallen als *een knipoogje geven*

sprake is van een complex werkwoord, eerder dan van een werkwoordobject verbinding. Vergelijk in dit verband:

- (70) Ik werd de deur opengedaan.
Ik werd een knipoogje gegeven.

naast, wat men zou verwachten als enig mogelijke:

- (70') Mij werd de deur opengedaan.
Mij werd een knipoogje gegeven.

Men zou hiervoor weer de regel object-attractie van Seuren kunnen gebruiken die het object in het werkwoord inkorporeert, zodat de positie van do vrijkomt (zie p. 58). Een extra ondersteuning voor dit idee is het voorkomen van werkwoorden als *knipogen*, *trappen*, *zoenen* etc. naast *een knipoogje etc. geven*.

Voor geval (69) geldt m.m. hetzelfde, wanneer het gaat om *planten water geven*. Het paradigma van *water* is in dit geval vrijwel gesloten; dat men gemakkelijker kan zeggen *water aan de zieke geven* dan *water aan de planten geven*, zou wel eens het gevolg kunnen zijn van het feit dat je een zieke van alles en nog wat kan geven, terwijl water naast kunstmest en aarde vrijwel het enige is wat gewoonlijk aan planten wordt gegeven. Merk overigens op dat de toevoeging van *aan* in deze laatste zin ook bij *planten* wel mogelijk is.

Betekenisverschillen als Balk en Janssen menen te bespeuren zijn eerder stilistische verschillen dan echte betekenisverschillen. Zulke verschillen zijn vaak het gevolg van alternatieve volgordes.

9. Konditionerende factoren voor volgordevarianten.

Eén van de factoren die steeds wordt aangedragen voor het motiveren van een verschil in volgorde, is de topic-comment verhouding in de zin. Voor de volgorde van de beide objecten heeft Kooij (1973b) tegels geformuleerd die letten op informatie ten aanzien van deze thematische structuur. Hij formuleert deze kenmerken in de termen presuppositie en topic, waarbij presuppositie staat voor al of niet bepaald (of generiek) en topic voor het bekend, geïdentificeerd zijn. Deze kenmerken kunnen een plus- en min-waarde hebben, en Kooij formuleert dan als regels voor de volgorde van de objecten dat het object met de min-waarde volgt op het object met de pluswaarde. Recent onderzoek van Smyth e.a. (te versch.) toont aan dat deze regels inderdaad plausibel zijn. Smyth e.a. onderscheiden gemotiveerde en niet-gemotiveerde konteksten. Gemotiveerd wil zeggen dat in de voorafgaande kontekst een van de beide objecten wel en het ander niet topicaal is gemaakt. Proefpersonen werd gevraagd of ze een verschil constateerden wanneer de volgorde van de objecten werd verwisseld. Zij constateerden dit verschil wel in gemotiveerde, maar niet in niet-gemotiveerde konteksten.

De kritiek van Janssen (1974) op Kooij, dat zijn regels niets voorspellen in het geval er geen verschil in waarde voor de beide objecten is, wordt hierdoor ondersteund.

Kooij (1973b) merkt terecht op dat zijn regels een specifieke formulering geven van een veel algemener verschijnsel. Reeds Weil (1844) heeft erop gewezen dat er een universele tendens is in talen om de oude informatie, het topic, vooraan in de zin te plaatsen, terwijl de zin met de nieuwe informatie wordt gesloten. Door de Praagse School (met name door Firbas) is veel werk gedaan aan het ontwikkelen van een theorie hierover, die bekend staat als Funktioneel Zinsperspektief (FSP). Jansen (deze bundel) laat zien dat FSP-theorieën niet alleen over io-PP's iets zeggen, maar over alle soorten PP's.

De posities waarin het io kan voorkomen zijn:

als NP: de positie van de eerste zinsplaats:

(71) Marie geef ik het boek.

Hiervoor kan gebruik worden gemaakt van de gebruikelijke regel Topicalisatie, alhoewel formulering daarvan in termen van WH-verplaatsing moeilijkheden ondervindt omdat dat het naar links opschuiven van een objekts-NP niet noodzakelijk betekent dat het object op de eerste zinsplaats terecht komt (Kooij, te versch., vrgl. ook Kooij en Wiers, deze bundel):

(72) a Ik heb gisteren *Marie* een boek gegeven.

b Ik heb *Marie* gisteren een boek gegeven.

c *Marie* heb ik gisteren een boek gegeven.

Verplaatsing naar rechts is niet mogelijk wanneer het io-een NP is. Het is dan noodzakelijk dat het io een PP is:

(73) a Ik heb gisteren *aan Marie* een boek gegeven.

b Ik heb gisteren een boek *aan Marie* gegeven.

c Ik heb gisteren een boek gegeven *aan Marie*.

De verplaatsingsmogelijkheden van io als PP zijn gelijk aan die van andere PP's. Jansen (deze bundel) constateert geen verschil in verplaatsing van PP in de positie achter de werkwoordelijke rest (PP-over-V) dat zich laat verklaren door een verschil in functie van de PP:

(74) a Ik heb gisteren *met vuile handen* de jurk beetgepakt.

b Ik heb gisteren de jurk *met vuile handen* beetgepakt.

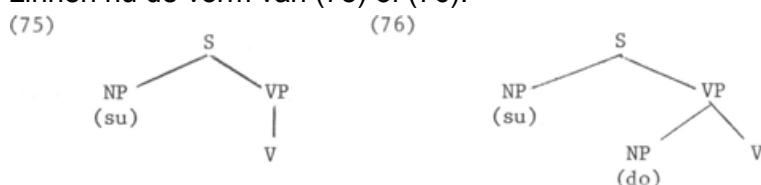
c Ik heb gisteren de jurk beetgepakt *met vuile handen*.

De overeenkomst in plaatsingsmogelijkheden van het io en andere PP's is ook eigenlijk niet verbazingwekkend. In de oppervlaktestructuur moeten de onderliggende relationele verbanden worden gecodeerd. Voor wat we het io noemen kan dat op twee manieren gebeuren: door een vaste positie of door een expliciet lexikaal element, *aan*. Het is duidelijk dat wanneer het io voorafgegaan wordt door *aan*, de vaste positie niet langer nodig is. Vandaar dat de volgorde io-do met de

prepositie voor het io iets redundant heeft, omdat in dat geval op twee manieren wordt gecodeerd. Dit zou het vreemde kunnen verklaren van (1c). Wordvolgorde kan dus twee functies hebben: het coderen van onderliggende grammatische relaties en het aangeven van topic-comment verhoudingen. Wanneer het io comment is, of fokus, bestaat er een spanning tussen deze twee functies van de woordvolgorde die wordt opgeheven door de insertie van een prepositie waarmee de plaats van het io vrijer wordt.

10. Konklusies.

In dit artikel is het io dat voorkomt in een konstruktie met een do teruggevoerd op een subjezt van een objektszin van een kausatief werkwoord. Er is gekonstateerd dat werkwoorden die twee objekten toelaten, gedekomponeerd kunnen worden tot een struktuur met een (-control) werkwoord en een kausatief werkwoord. Behalve het voordeel dat zinnen die zowel semantisch als syntaktisch sterk verwant zijn als *Ik laat Jan een foto zien* en *Ik toon Jan een foto*, op een eenvoudige wijze met elkaar in verband worden gebracht, geeft deze kausatief-analyse ons de mogelijkheid een beperking in de herschrijfgeregels aan te brengen, of anders gezegd, een relatie af te schaffen. In een onderliggende relationele struktuur hebben de zinsnuclei van alle zinnen nu de vorm van (75) of (76):

De relatie io, met andere woorden, bestaat niet. In de oppervlaktestruktuur wordt de onderliggende su2-relatie gecodeerd door een vaste positie óf door een prepositie, n.l. *aan*. De keuze van deze prepositie is afhankelijk gesteld van het verbum in de ingebedde objektszin. Wanneer dit werkwoord (-control) is wordt *aan* gekozen, terwijl *door* wordt gekozen ingeval dat werkwoord (+control) is. Zo wordt het kreëren van een io-PP in verband gebracht met een soort van passieve *door*-bepaling. Omdat het in beide gevallen gaat om het coderen van een onderliggend subjezt, is het niet onredelijk deze met elkaar in verband te brengen. De regel die hiervoor werd voorgesteld (i.e. regel (66)) brengt niet alleen tot uitdrukking dat het hier om één proces gaat, hij laat tevens zien dat het naast elkaar voorkomen van twee NP's binnen het VP-domein een voorwaarde is. Bovendien wordt, door onderscheid te maken tussen twee soorten regels die een passieve *door*-bepaling kreëren, verantwoord dat de regel die

VP als domein heeft, geen passief-morfologie in de werkwoordelijke groep teweeg brengt.

Binnen deze opvatting is er geen ruimte voor een relationeel verschil tussen de PP en de NP die traditioneel io worden genoemd. Dit verschil in kategoriale status van het io (i.e. het afgeleide subjeet van de ingebedde zin) wordt afhankelijk gesteld van een koderingsfunctie: de onderliggende relatie kan gekodeerd worden door een vaste positie, of door het element *aan*. Gekodeerd met een prepositie is de plaats van het io vrij geworden. Hierdoor wordt verklaard dat de plaatsingsmogelijkheden van PP's die een verschillende functie hebben, aan elkaar gelijk zijn. Als motiverende factoren voor van de basispositie afwijkende posities, gelden waarschijnlijk dezelfde als voor die andere soorten PP's. Wat één daarvan betreft, namelijk de topic-comment verhouding, heeft experimenteel onderzoek aangetoond dat deze werkzaam is bij de bepaling van de onderlinge volgorde van de beide objekten (Smyth e.a., te versch.), waarmee de hypotese van Kooij (1973b) voor wat betreft de gemotiveerde konteksten, wordt bevestigd.

Voor dit artikel ben ik zeer veel verschuldigd aan Michael Moortgat. Ik dank ook Harry van der Hulst voor zijn kritiek op een eerdere versie.

Eindnoten:

1. Deze volgorde (i.e. do-io) is wel mogelijk zonder prepositie voor het io wanneer het do een pronomen is, vgl. *Ik geef 't die jongen*. Dit is een verschijnsel dat ik in dit artikel buiten beschouwing laat: pronomina kunnen in allerlei talen posities innemen die afwijken van de posities die normaal zijn voor een bepaalde funktionele categorie, vgl. in het Frans (een SVO taal) het voorkomen van 'Je le lui donne'. Ik denk dat er aparte regels nodig zijn voor het beregelen van de plaats van pronomina (zie ook p. 50).
2. Voor het Nederlands heb ik één voorbeeld gevonden, n.l.:
 - (i) Zij betaalden grof geld voor het schilderij.
 - (ii) Zij betaalden het schilderij met grof geld.

Dit is volgens mij min of meer toevallig te noemen. Normaliter krijgt het werkwoord namelijk in dit soort gevallen het prefiks *be-*, vgl.:

- (iii) Ik smeer verf op de muur.
- (iv) Ik besmeer de muur met verf.

In het eerste voorbeeld heeft het werkwoord 'toevallig' al het prefiks *be-*. Overigens lijkt het proces waar het hier om gaat goed te beschrijven als een geval van objekt-promotie.

3. B&D zeggen niets over kausatief-konstrukties. Mogelijkerwijs stellen zij zich een andere analyse voor dan welke in par. 4 wordt gegeven, waarbij dan deze zin geen tegenvoorbeeld is. Ik ben echter overtuigd van de kracht van de argumenten ten gunste van een bisententiële onderliggende structuur van kausatief-zinnen.
4. Van Riemsdijk (1978) beweert dat naast S en NP ook PP een cyclisch domein is. Daarmee zou verklaard zijn het verschil in grammatikaliteit van:
 - (i) Van die klas heb ik de leerlingen nog geen cijfer gegeven.
 - (ii) *Van die klas heb ik aan de leerlingen nog geen cijfer gegeven.

Gegeven de subjacentie-konditie (Chomsky 1973) en gegeven het cyclisch karakter van PP, is de ongrammatikaliteit van (ii) verklaard, omdat daarin een PP onder twee cyclische domeinen vandaan gehaald is. Een andere verklaring die mogelijk is, geeft het A over A-principe, omdat

er een PP uit een PP is gehaald. Beide verklaringen veronderstellen het bestaan van een hogere PP-struktuur.

5. Ik wil overigens niet beweren dat hiermee een oplossing is gegeven voor de problemen die B&D bespreken.
6. Gegeven de vaststelling in noot 4 dat de ongrammatikaliteit van (ii) in noot 4 een hogere PP-struktuur veronderstelt, moet *aan*-insertie wel struktuurbouwend zijn.
7. Het is naar mijn idee niet juist om selektie-restrikties op gelijke voet te behandelen met factoren die de grammatikaliteit beïnvloeden. Haas (1973) maakt een zeer duidelijk onderscheid tussen 'ongrammatikaal' en 'semantisch afwijkend'. Een ongrammatikale zin is alleen door een interne aanpassing geschikt te maken, terwijl een semantisch afwijkende zin een verandering, c.q. een verruiming van kontekst nodig heeft. Semantisch afwijkend wil dan zeggen afwijkend van bepaalde semantische tendenzen, die waarschijnlijk hun verklaring vinden in wat 'normaal' is in de buitentalige werkelijkheid. Ik ben het met Dik (1978) eens dat een taaltheorie die niets zegt over selekties-restrikties te weinig zegt: volgens Dik kan men selektie-restrikties opvatten als indicators van een al dan niet neutrale interpretatie.
8. Den Hertog (1973) typeert het meewerkend voorwerp als de persoon die een handeling verricht om de handeling van het onderwerp mogelijk te maken, dus een komplementaire handeling: 'Piet geeft Jan een boek', 'Jan ontvangt het boek'. V.d. Toorn (1971) merkt op dat het woord handeling ruim geïnterpreteerd moet worden: *ontvangen* kan men toch nauwelijks als een handeling zien. Het idee dat de werking/handeling van het meewerkend voorwerp komplementair is t.o.v. de handeling van het subjezt, drukt echter goed uit dat het io zelf ook een 'handeling' verricht terwijl anderzijds het subjezt van de zin de kontrole heeft over die handeling.
9. Ik laat met deze formulering in het midden of deze regel een PP-struktuur kreëert. Wanneer dat niet zo is, zijn verschillende verschijnselen moeilijk te verantwoorden (vgl. noot 4). B.v. de verplaatsingen van andere voorzetselgroepen worden geformuleerd als PP-verplaatsingen. Men zou deze echter kunnen herformuleren zodat ze werken op P+NP-strings. In Jansen (deze bundel) wordt beargumenteerd, dat PP over V niet of nauwelijks let op de funktionele status van de PP en dat het waarschijnlijk juist is, deze regel niet te beschouwen als een cyklische transformatie, maar als een post-cyklische 'lek'-regel.
10. Een ondersteuning voor het met elkaar in verband brengen van passivizatie en io-formatie op deze manier vormt het Frans, waar naast de prepositie *par* en *à* ook in sommige gevallen, afhankelijk van het werkwoord, *de* gekozen kan worden, vgl.:
 - (i) Je ferai suivre Jean de Pierre.

Het is niet erg aantrekkelijk om drie verschillende derivaties te hebben wanneer het gaat om vrijwel hetzelfde proces, i.e. het verdringen van een subjezt-NP naar een prepositiegroep, nadat 'clause union' heeft plaatsgehad.

11. Er wordt zelfs veel diskussie gewijd aan de vraag of er een deelstruktuur mogelijk is als NP₁ prt NP₂, met de NP₂ als predikaatsnomen. Als kruciaal voorbeeld wordt aangedragen:
 - (i) John grew up a Catholic. (Jackendoff 1977b, 67).

Hoe krijgt een spreker zijn woorden op een rijtje? Taalgebruiksaspecten van de 'PP over V' konstruktie.

F. Jansen

0. Samenvatting.

Dit artikel gaat over de factoren die de plaats van een woordgroep in de zin beïnvloeden, en over een methode waardoor het werkzaam zijn van zo'n faktor bewezen kan worden. Het konkrete onderwerp van onderzoek is de positie van de voorzetselgroep (voortaan PP, van 'preposition phrase') in zinnen met een werkwoordelijke eindgroep; die positie kan zowel vóór die eindgroep zijn (voortaan: in A-positie) als achter deze eindgroep (voortaan: in B-positie). Het onderzoek waardoor het nou komt dat in een konkrete zin een PP in A verschijnt (of in B), is vooral gericht op de syntaktische eigenschappen van de PP, de eigenschappen van de zinsdelen er om heen en, in een enkel geval, de relatie van de PP met andere zinnen. Daarnaast is ook onderzocht in hoeverre de frekwentie waarin een PP in B verschijnt, korreleert met eigenschappen van de spreker en de spreek situatie. Betoogd zal worden dat de eigenaardige resultaten van dit deel van het onderzoek het beste verklaard kunnen worden, indien rekening wordt gehouden met de resultaten van het onderzoek naar de syntaktische konditionerende factoren.

Het betoog verloopt als volgt: in 1. bespreek ik de varianten waar het hier om gaat, en geef ik de redenen voor een onderzoek als dit, par. 2. is gewijd aan de methode en aan de afbakening van de konstrukties in het praktische onderzoek. Par. 3. gaat over mogelijk verschil in betekenis tussen zinnen met PP in A en in B. Het kwantitatieve onderzoek naar konditionerende syntaktische eigenschappen is te vinden in par. 4 tot en met 10, waarna in 11. de invloed van de stijl van spreken wordt besproken. Par. 12 gaat over individuele variatie, en 13 over de invloed van sekse en socio-ekonomische klasse van de spreker. De slotparagrafen 14 en 15 bevatten konkluderende opmerkingen over respektievelijk de methode en de resultaten.

1. Inleiding.

Eén van de transformaties die voor Bakker (1975) aanleiding is voor principiële bedenkingen tegen het thans in omloop zijnde beschrijvingsmodel (de transformationele taalkunde) is 'PP over V'. Deze transformatie verantwoordt de nauwe betekenisrelatie die voor Nederlandse taalgebruikers bestaat tussen o.a. de volgende zinnen:

- (1) Hij ging op de bank zitten.
- (2) Hij ging zitten op de bank.

Deze transformatie wordt door Koster (1974, 604) op de volgende manier formeel weergegeven:

$$(3) \quad \begin{array}{ccccc} \text{PP} & - & \text{X} & - & \text{V} \\ 1 & & 2 & & 3 \end{array} \xRightarrow{\text{OPT}} \emptyset - 2 - 3 + 1$$

In woorden gezegd; verplaats de meest linkse PP in een zin optioneel over een variabele (dat zijn één of meer willekeurige elementen, het mag dus ook een PP zijn) en de V, zodat die PP op de plaats achter de V terecht komt.

Bakker's bedenkingen kunnen op de volgende manier worden samengevat:

(a) Ten aanzien van PP over V in het bijzonder: 'De zinnen (1) en (2) [bij Bakker (9) en (8) (FJ)] lijken permutaties van elkaar. Toch is het mogelijk een redenering op te zetten volgens welke ze dat niet zijn: *op de bank* in (2) is een toevoeging bij *hij ging zitten* en *op de bank* in (1) is een toevoeging, zo men wil een bepaling, bij *zitten*. De vraag: wat ging hij doen? wordt in (2) beantwoord met 'zitten' (en wel op de bank) en in (1) met 'op de bank zitten'. Een subtiel onderscheid zal men zeggen. 'Maar waar halen we het recht vandaan te ontkennen dat *op de bank* in (2) anders funktioneert dan in (1), of van dit funktionele verschil te abstraheren?' (Bakker 1975, 6-7). Deze redenering gaat uit van de gedachte dat als er tussen twee zinnen betekenisverschil kan bestaan, het niet zinvol is deze twee zinnen door middel van een transformatie aan elkaar te relateren. Het is mogelijk een funktioneel verschil tussen (1) en (2) op te sporen, dus we kunnen beide zinnen beter niet met een transformatie van elkaar afleiden.

(b) Ten aanzien van transformaties in het algemeen: 'Het is niet aantoonbaar dat omzettingen en "basisvolgordes" als de besprokene iets anders zijn dan wetenschappelijke konstrukties; dat ze in deze vorm taalregels zijn, verlangt onafhankelijke argumentatie; dat ze mentale processen zijn, c.q. inhouden weerspiegelen moet eveneens nog bewezen worden'. Deze opmerking en ook andere notities van Bakker over de aard van het volgordeverschijnsel in de syntaxis zijn de moeite van het overdenken waard. Het spreekt vanzelf dat ik hier slechts op een enkel wat meer konkreet punt kan ingaan.

Voordat dat zal gebeuren is het nodig te wijzen op een kennelijke tegenspraak in het laatste citaat: immers als het principieel onmogelijk is te bewijzen dat transformaties meer zijn dan wetenschappelijke konstrukties, dan heeft het helemaal geen zin te gaan zoeken naar bewijzen daarvoor. In de tweede plaats staat mij, en Bakker

waarschijnlijk ook, niet duidelijk voor ogen wat *taalregels* zijn: nemen die een vage positie in ergens tussen wetenschappelijke konstrukties en mentale processen?

De meer principiële kwesties zijn echter boeiend genoeg. Kunnen we er zeker van zijn dat twee volgordes varianten van elkaar zijn? Kunnen we de realiteit van optionele transformaties op de een of andere manier vaststellen? Ik denk dat het antwoord op de laatste vraag nog lang niet gegeven kan worden omdat zowel een grammatikamodel van optionele stilistische transformaties, als een eventueel concurrerend model (te denken valt aan een 'open plekken'-grammatika (Dik 1978) zo weinig uitgewerkt zijn dat beide geen voorspellingen doen op grond waarvan een keuze voor één van de twee mogelijk is.

Het antwoord op de eerste vraag is veel problematischer. We zitten hier met het ernstige probleem dat het ontwerpen van een verplaatsingstransformatie helemaal niets zegt over de redenen die in het taalgebruik kunnen bestaan om nu eens de ene en dan weer een andere variant te kiezen. Een optionele transformatie maakt helemaal niet duidelijk waarom in het taalsysteem twee of meer varianten blijkbaar nodig of aantrekkelijk zijn. Nu kan men wel beweren dat een transformationele theorie helemaal niet is bedoeld om deze en dergelijke vragen te beantwoorden. Ik geloof niet dat het wijs is om het onderzoeksgebied op die manier te beperken, en wel om de volgende reden. De doelstelling van de transformationele taalkunde is altijd geweest inzicht te krijgen in de taal als één van de eigenschappen van de menselijke geestesvermogens. Wanneer nu aangetoond kan worden dat een spreker op grond van delikate motieven een keus maakt uit de verschillende mogelijkheden om een woordgroep in de zin te plaatsen, dan zegt dat ook wat over de mogelijkheden en beperkingen van het menselijke taalvermogen.

Er is nog een reden voor een onderzoek als dit. Van verschillende kanten is gewezen op de wat schrale empirische basis die in sommige artikelen wordt gegeven voor de soms verreikende claims. Deze kritische stemmen zijn allerm minst verstomd de laatste tijd (vergelijk Van den Hoeks (1977, 225) opmerking over De Haan (1976)).

Eén van de oorzaken voor deze schraalheid is het blindelingse vertrouwen op (de eigen) intuïtieve oordelen. In dit verslag wil ik de basis wat verruimen door gegevens aan te bieden over het gebruik van de PP in B konstruktie.

De ruime theoretische problematieken worden in dit artikel verengt tot de volgende vraagstelling: welke factoren konditioneren het plaatsen van een PP in A dan wel in B?

2. Methode.

Behalve een beknopte uiteenzetting over de hier gevolgde methode bevat deze paragraaf de praktische afgrenzingen van het onderzoek.

Er werden verschillende methoden van onderzoek toegepast, afhankelijk van de soort konditionerende faktor die werd onderzocht. (a) Wat het onderzoek naar de korrelatie van de frekwentie van PP in B met de eigenschappen van spreker en gesprekssituatie betreft (paragraaf 11 en verder), daar berusten de gegevens¹ op alle zinnen met één of meer PP's en een tangkonstruktie (zie vooral Ostendorf 1958). Tangkonstrukties komen voor in alle zinnen met bijzinswoordvolgorde (de persoonsvorm achteraan) en verder in hoofdzinnen met een werkwoordelijke eindgroep (werkwoorden, of delen daarvan die geen persoonsvorm zijn). Het percentage PP in B werd berekend met behulp van de volgende 'formule':

$$\% \text{ PP in B} = \frac{\text{aantal PP's na de werkwoordelijke eindgroep/aantal PP's voor en na de werkwoordelijke eindgroep} \times 100}{\text{aantal PP's na de werkwoordelijke eindgroep/aantal PP's voor en na de werkwoordelijke eindgroep} \times 100}$$

Dit percentage werd berekend per individu per stijl, en ook per groep sprekers per stijl.

(b) Wat het onderzoek van de invloed van syntaktische eigenschappen op de plaatsing van een PP in B betreft (par. 4 t/m 10), hier is van twee methodes gebruik gemaakt. Beide methodes hebben gemeenschappelijk dat we in de spraak van de informanten zochten naar voorbeelden waarin een faktor die mogelijk van invloed zou zijn op het verschijnen van een PP in B, aanwezig was, en daarnaast naar een voldoende groot aantal gevallen waarin deze zelfde faktor afwezig was. De beide methodes verschillen op het punt van de manier waarop we aan een voldoende groot aantal gevallen kwamen. In de eerste begonnen we bij een interview van een informant waarin veel PP's, zowel in A als in B, voorkwamen en turfden door net zo lang tot we 100 gevallen mét de konditionerende faktor, en 100 gevallen zónder die faktor hadden. Als er in één interview niet voldoende aanwezig waren namen we een volgende, net zo lang tot we een 100-tal hadden. Het basis-idee achter deze methode is, dat de richting waarin factoren die variatie taal-intern konditioneren voor alle groepen sprekers gelijk is. Deze assumptie maakt snel werken mogelijk, en bovendien kan je door selectie van de interviews er voor zorgen dat het merendeel van de gegevens komt van de sprekers die het meest gevarieerd spreken, waardoor het inzicht in de mate van konditionering zo groot mogelijk kan zijn. De verschillen die met behulp van deze methode werden gevonden, toetsten we op hun significantie met de X^2 test.

Bij het grootste deel van het onderzoek is ook een andere methode toegepast, die meer uitgaat van verschillen tussen sprekers. Bij

deze methode heb ik van 20 sprekers (namelijk 5 HK mannen, 5 HK vrouwen, en gelijke aantallen LK-mannen en vrouwen) 5 pagina's (ongeveer 1300 woorden) op ongeveer een gelijk punt in het interview (vanaf p. 10) kwantitatief onderzocht.

De konstrukties, die voorkwamen in de taal van de verschillende sprekers werden niet bij elkaar opgeteld, maar de frekwentie van PP in B ten opzichte van PP in A bij aan- respectievelijk afwezigheid van de konditionerende faktor werd per spreker vastgesteld. Vervolgens bekeek ik per persoon of er verschil bestond in de richting die werd voorspeld door de hypoteses over de konditionerende faktoren. Daarna werd bepaald of de verschillen tussen de skores bij aanrespectievelijk afwezigheid van de onderzochte faktorsignifikant waren door een wilcoxon-rangorde test, waarbij gekeken wordt of niet de skores van te veel individuen te zeer verschuiven in een richting tegengesteld aan de gemiddelde.

Omdat de tweede methode werd toegepast bij het onderzoek naar dezelfde konditionerende faktoren als de eerste methode, was het mogelijk de aanname van de onderlinge onafhankelijkheid van taalinterne en taalexterne konditionerende faktoren te onderzoeken, iets wat echter niet in dit artikel zal worden ondernomen.

Er is om praktische redenen geen onderzoek gedaan naar kovariantie van de faktoren (dat is de mate waarin twee of meer konditionerende faktoren met elkaar samenwerken, of elkaar tegenwerken om een PP in B te plaatsen). Indien voor sommige faktoren kovariantie kan worden bewezen, kan dat het inzicht in de oorzaak van syntaktische variatie belangrijk verdiepen. Het is verder in principe niet onmogelijk dat de hier gepresenteerde resultaten op losse schroeven komen te staan, doordat een konditionerende faktor die bewezen werd geacht, puur blijkt te zijn veroorzaakt door samenwerking van twee of meer andere. Zoiets (of het omgekeerde) lijkt me echter vooralsnog onwaarschijnlijk.

Om praktische redenen zijn de volgende gevallen buiten beschouwing gebleven:

- (i) niet volledige PP's. In het Nederlands kunnen PP's met de funktie van een tijdsbepaling ook zonder hun prepositie voorkomen (bijv. *die dag* in plaats *op die dag*).
- (ii) PP's die beschouwd kunnen worden als een herhaling van een andere PP of van een pronominale vorm, bijvoorbeeld respectievelijk
 - (4) Ik heb niet meer aan mijn man gedacht aan die rotvent.
 - (5) Er was daar vaak een oploople van de overkant.
- (iii) Hoofdzinnen waarin geen (deel van een) hoofdwerkwoord aanwezig was. Het is niet onredelijk te veronderstellen dat in de volgende twee zinnen ook PP over V heeft gewerkt:

- (6) a Piet ging voor het avondeten naar huis.
b Piet ging naar huis voor het avondeten.

Voor het avondeten is dan volgens die analyse geplaatst achter de plaats van de werkwoordelijke eindgroep die in dit geval leeg is. Wij hebben in dit onderzoek dergelijke gevallen buiten beschouwing gelaten, omdat alleen na een langdurige analyse van elk geval apart duidelijk kan worden of er sprake is van zo'n PP over abstracte V dan wel van een voorplaatsingsregel die de andere PP naar voren plaatst; en elk kwantitatief onderzoek lukt alleen als snel beslist kan worden in welke groep een constructie thuishoort.

- (iv) Sommige gevallen hebben oppervlakkig de vorm van een PP, maar kunnen op grond van hun syntactische eigenschappen beter geanalyseerd worden als een NP + voorbepaling (zoals *voor de rest van de....*, *in de helft van de...*) of een soort samengesteld voorzetsel (*op kosten van....*). Deze kunnen niet in B staan:

- (7) *Ik wilde daar voor de rest niet meer wonen van me leven.

- (v) Zinnen met een PP op de eerste plaats in de zin, zoals bijvoorbeeld:

- (8) Na het eten willen we nog wel even langskomen.

zijn niet tot de potentiële gevallen van PP in B gerekend. De reden daarvoor is, dat ik aanneem dat in zinnen als (8) de PP door een voorplaatsingsregel op de eerste plaats is beland. Zo'n voorplaatsingsregel heeft andere eigenschappen en wordt ook door andere zaken gemotiveerd dan de achterplaatsingsregel die PP in B brengt (zie Jansen, in prep.)

- (vi) De gevallen waarin een zin eerst intonatieel afgesloten werd, waarna na een pauze de PP in B kwam, hebben we niet meegerekend omdat in zulke gevallen waargemaakt kon worden dat er sprake was van 'afterthought' (dat is het verschijnsel dat sprekers elementen toevoegen na het voltooien van de zin, zie Hyman 1975 en Gerritsen, deze bundel). Dat wil niet zeggen dat de gevallen waarin de PP in B meer direkt aansloot bij de werkwoordelijke eindgroep niet veroorzaakt werden door 'afterthought', maar die kon daar niet op grond van formele criteria aangetoond worden. Gevallen met een kleine pauze waardoor het zinsverband niet verbroken werd, hebben we natuurlijk wel meegerekend bij PP in B.

Ik ben van plan de gevallen (i), (ii) en (vi) nog eens apart te behandelen.

3. Betekenisverschil tussen PP in A en in B?

In deze paragraaf wil ik terugkomen op het functioneel semantische verschil tussen zinnen met een PP in A en in B, dat volgens sommigen valt waar te nemen (zie par. 1): PP's in A vormen een eenheid met het werkwoord, terwijl PP's in positie B veeleer een bepaling zijn bij de hele zin, dus een bepaling bij de verbinding subjeet en predikaat. We hebben in dit onderzoek niet getracht te controleren of het verschil in het korpus ook aan te wijzen valt. De reden daarvoor was het ontbreken van criteria om het verschil op een onafhankelijke manier vast te stellen. Er is echter een groep PP's die zowel heel nauw aan het werkwoord verbonden zit als nimmer in B komt te staan, namelijk PP's die óf in hun geheel idiomatisch zijn, óf als kern een idiomatisch gebruikte prepositie hebben, óf een idiomatische NP hebben. De eerste groep is het meest duidelijk: *in de bonen zijn*, *in de steek gelaten zijn*, *in de maling nemen*. De NP's komen los van deze verbindingen niet voor en kunnen absoluut niet vervangen dan wel verplaatst worden. Dat laatste geldt ook voor *op tafel zetten*, *onder vuur nemen*, *in handen nemen*, waarin door het ontbreken van een lidwoord duidelijk blijkt dat de groepen idiomatische waarde hebben. In de, niet achterplaatsbare, PP-verbindingen *op je vingers tikken*, *op je duvel krijgen* en *uit je hoofd leren* komt het alleen door het betekenisaspect dat een idioomverklaring plausibel is.

Tenslotte houden we nog heel wat gevallen over die in mijn materiaal alle PP in A hebben, en in mijn idiolekt ook alleen maar daar kunnen staan: *in bed liggen* (*stoppen*), *iets voor je zien*, *iemand onder (boven) je hebben*. Dit laatste is een duidelijk voorbeeld van de subtiliteit van deze lichte idiomen: in (9) kan het zowel over een situatie in een flat gaan als over een hiërarchisch kantoor, bij de verplaatsing is de laatste mogelijkheid verdwenen.

(9) Piet was blij dat hij geen mensen boven zich had.

(10) Piet was blij dat hij geen mensen had boven zich.

Iets dergelijks geldt voor *in de buurt zijn*: met de PP in B kan alleen *buurt* in de letterlijke betekenis van *stadswijk* bedoeld zijn.

Helemaal grensgevallen zijn *op (naar) kantoor (school) zijn (zitten)*, en *met je handen werken*, die ook alleen in A positie voorkomen. Ik zou hier niet van idiomen willen spreken, omdat er immers geen betekenisaspect in de PP-V verbinding zit dat niet uit de som der delen gehaald kan worden. Wat hier telt is, denk ik, het feit dat de woorden heel vaak samen gebruikt worden, en zo tot 'vaste verbindingen' zijn geworden. Een aanwijzing daarvoor is *aan boord komen* waarop A. Florijn mij wees, dat ook in de letterlijke betekenis geen B-positie toelaat.

Misschien kan verder onderzoek naar de mogelijkheid tot verplaatsen van PP-V verbindingen licht werpen op de volgende vraag:

is er een schaal waarop alle idiomen een plaats vinden van 'zwaar' (volslagen gemankeerd wat de syntaktische valentie betreft, en een betekenis die volledig onafhankelijk is van de som der delen) naar 'licht' (bijvoorbeeld alleen een beetje onvoorspelbare betekenis) zoals Kooij (1975) zich voorstelt? Of is er naast deze graduele idiomaticiteit een andere faktor 'gewenning aan vaste verbindingen,' waarbij de betekenis geen rol speelt?

4. De functie van de PP in de zin.

In de korte geschiedenis van de beschrijving van de PP over V transformatie is hieraan enige aandacht besteed, zonder dat alleen al op het observationele vlak volledige overeenstemming kon worden bereikt. Koster (1974, 604) bekent dat hij in zijn eerste verhandeling over dit onderwerp (Koster 1973) alleen voorzetselvoorwerpen op het oog had, maar dat ook andere PP's aan de transformatie onderworpen zijn, overigens binnen zekere grenzen. Zo keurt hij af (1973, 308):

(11) *Ik zag dat hij klom de boom in.

Het taalgevoel van Van Riemsdijk (1973, 455) doet hierover andere uitspraken. Hij keurt goed:

(12) Omdat hij absoluut mee wilde rijden de berg af.

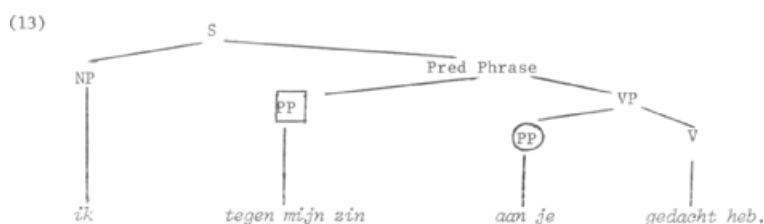
Helaas kwamen pure postposities in het deel van het materiaal waarop het onderzoek naar de syntaktische konditionerende factoren gebaseerd was (zie par. 2), niet voor. Circumposities, die toch in een aantal opzichten verwant zijn aan postposities, heb ik wel gevonden, zowel in A als in B-positie, bijvoorbeeld:

(12) a dat we bij die meiden onder de banken door kropen.

b Het moet voor mij spannend blijven tot de laatste bladzijde toe.

De intuïties van De Haan leiden tot andere oordelen (De Haan 1976). Zijn behandeling, de meest fundamentele en uitgewerkte, berust tegelijkertijd op een serie uitermate dubieuze oordelen. Hij maakt een onderscheid tussen twee soorten bepalingen.

- (a) VP-bepalingen: bepalingen van richting, sommige plaatsbepalingen en voorzetselvoorwerpen. Deze nemen de positie in beslag die in boom (13) omcirkeld is.
- (b) Predicate Phrase bepalingen. Van deze soort zijn alle andere bepalingen. Zij vullen de positie die in boom (13) met een vierkant is omgeven.

De Haan leidt de mogelijke zin (13) af door het laten werken van 2 transformaties, PP-verplaatsing in de VP en daarna PP-verplaatsing in de PredPhr.:

(13) , dat ik gedacht heb aan je tegen mijn zin.

Omdat deze volgorde van werking van de transformaties verplicht is, wordt (14) geblokkeerd:

(14) * , dat ik gedacht heb tegen mijn zin aan je.

Het is, zeker op korte termijn, niet mogelijk om na te gaan of De Haan's intuïties gesteund worden door gegevens over de spraakproductie. De reden daarvoor is dat het al een zeldzaamheid is als twee of meer PP's in één zin voorkomen, en een nog veel grotere als die in B-positie verschijnen. Bovendien blijkt uit de intonatie dat dergelijke zinnen vrijwel altijd goede voorbeelden van het verschijnsel 'afterthought' zijn:

(15) Ik was bezig om me spullen in orde te laten maken / op het stadhuis / voor mijn pensioen.

De volgorde van PP's in dit soort zinnen levert uit de aard der zaak geen enkele aanwijzing op voor wat dan ook.

Omdat het dus nog niet mogelijk was de hypotese van de twee soorten regels van De Haan op een directe manier te toetsen, hebben we geprobeerd langs een omweg vast te stellen, of dit onderscheid ook in gegevens van de taalproductie weerspiegeld wordt. Daarbij maakte ik gebruik van de volgende hypoteses:

- (i) VP-bepalingen horen meer bij de werkwoordsgroep. Als er inderdaad een nauwe relatie is tussen structurele nabijheid van PP's en werkwoorden aan de ene kant en de mogelijkheid van PP in B aan de andere, (vgl. par. 3) zullen deze bepalingen minder frequent in B staan dan de predikaatsbepalingen,
- (ii) Voorzetselvoorwerpen hebben volgens de meeste grammatici een plaats in de structuur vlakbij het werkwoord. Als ze in B-positie terechtkomen moet dat dus gebeuren met de VP-bepaling-verplaatsregel. We voorspellen dus dat Voorzetselvoorwerpen in gelijke mate worden verplaatst als VP bepalingen.

Resultaten.

In de volgende tabel zijn de resultaten weergegeven van het onderzoek naar de invloed van de functie van de PP op de mate waarin hij in B staat. Het percentage is een berekening van het gemiddelde van de individuele percentages van 20 personen.

functie	VP-bepaling	Pred-bepaling	Voorzetsel voorwerp
% in B	5	30	47

Het verschil tussen VP-bepalingen en beide andere is significant op een hoger nivo (N=18, T=2, $p < 0.005$), dan het verschil tussen Pred-bepalingen V2VW (N=19, T=46, $p < 0.05$).

Interpretatie.

Allereerst de hypotese (i): deze blijkt bevestigd te worden. VP-bepalingen (dat wil zeggen, in mijn onderzoek vooral richtingsbepalingen) worden veel minder in B geplaatst dan andere PP's. De theorie van De Haan wordt dus in zoverre bevestigd dat een variabele regel voor de VP-bepalingen ook anders geïndexeerd moet worden dan voor de andere bepalingen, met andere woorden vanuit het gezichtspunt van het taalgebruik zijn toch al twee aparte regels nodig.

De tweede hypotese wordt niet bevestigd. We zien dat Voorzetselvoorwerpen niet alleen méér in B staan dan VP-bepalingen, maar ook zelfs meer dan Pred-bepalingen. Voor zover ik kan zien, is dit onvoorziene resultaat op twee manieren te verklaren:

- (a) Indien we De Haan's hypotese willen behouden, moeten we een apart principe invoeren, bijvoorbeeld een taalgebruikersprincipe dat er op neerkomt dat richtingsbepalingen te weinig zelfstandige betekenis hebben om zich in B te vestigen. Zo'n oplossing is niet zo aantrekkelijk, omdat een goede syntaktische beschrijving er juist voor is om zulke wat vage intuïties over betekenisrelaties te verantwoorden.
- (b) We kunnen proberen de syntaktische structuur van het Nederlands zodanig te differentiëren dat zowel de mogelijke volgordes van De Haan worden voorspeld, als mijn resultaten. Ik denk dat zo'n onderneming toch al gewettigd wordt door de mogelijke volgordes van voorzetselvoorwerpen en richtingsbepalingen onderling. Wanneer beide in B-positie staan, is de volgorde VZVW - Bep voor mij nogal dubieus:
 - (16) a ? , dat Piet vluchtte naar Amerika voor de Duitsers.
 - b , dat Piet vluchtte voor de Duitsers naar Amerika.

Verder is de verplaatsing van richtingsbepalingen in het algemeen aan meer restricties onderworpen dan die van VZVW's. Vooropplaatsing kan alleen met nadrukaccent:

- (16) c Naär də stád vlüchtte Piēt voör zĳn vĳändĕn.
- d * Naär də stád vlüchtte Piēt voör zĳn vĳändĕn.

in tegenstelling tot vooropgeplaatste VZVW's, die wat dat betreft dezelfde mogelijkheden hebben als objecten, zoals blijkt uit:

- (16) e Voör zĳn vĳändĕn vlüchtte Piēt naär də stád.
- f Voör zĳn vĳändĕn vlüchtte Piēt naär də stád.

Op grond van dit verschil ligt het in de verwachting (Kooij, te versch.) dat VZVW's wél en VP-bepalingen niet kunnen verschijnen (a) op de tweede plaats achter de persoonsvorm in hoofdzinnen, en (b) op de plaats achter de komplementeerder in bijzinnen. Dat komt uit:

- (16) g Piet is voor zijn vijanden gisteren naar Amsterdam gevlucht.
- h * Piet is naar Amsterdam gisteren voor zijn vijanden gevlucht.

- (16) j , dat voor zijn vijanden Piet naar de stad gevlucht is.
 k * , dat naar de stad Piet gisteren voor zijn vijanden gevlucht is.

Een en ander kan worden verklaard, als nog een apart nivo wordt aangenomen voor de richtingsbepalingen als de bepalingen die het meest hecht verbonden zijn met de V.

Het postuleren van een apart nivo zowel voor VP-bepalingen als Voorzetselvoorwerpen lost echter het probleem niet op dat VZVW's nóg meer in B verschijnen dan Predikaatsbepalingen, hoewel toch niet mag worden aangenomen dat VZVW's structureel nog verder verwijderd zijn van de werkwoordelijke eindgroep dan Pred. Bepalingen. We kunnen een oplossing zoeken door onze toevlucht te nemen in verklaring (a). Het is echter ook mogelijk dat nader onderzoek zal uitwijzen dat Prep-NP verbindingen met de functie van VZVW toch nog weer een andere interne structuur hebben en dat daarin de verklaring moet worden gezocht.

5. De aksentuering van de PP.

Overdiep (1949, 541) wijst er op dat plaatsing van een PP in B soms een aantrekkelijker zinsmelodie oplevert door de dalende en rijzende ritmische vorm hiervan. Waarschijnlijk bedoelt hij hiermee dat zinnen met een beklemtoonde PP en enige klemtoon op de werkwoordelijke eindgroep een tweetal beklemtoonde lettergrepen na elkaar krijgen indien de PP in A staat. Dat komt omdat het aksent in een PP normaliter terechtkomt op de diepst ingebedde NP van deze PP. Dat is in het Nederlands de laatste, omdat bijvoegelijke PP-bepalingen altijd na hun kern staan. Nu heeft het hoofdwerkwoord in zinnen waarin geen contrast - of nadruksaksent op een andere woordgroep valt, ook een lichte klemtoon, zodat we krijgen:

- (17) , ömdāt hĳ mēt dē vroūw vān zĳn baās vreē.

Een opeenvolging van twee klemtonen ervaart men als onprettig (vgl. De Vooys 1967, 23; en vooral Overdiep 1949, 82 e.v.). Een dergelijke onprettige volgorde kan worden vermeden door de PP in B te zetten:

- (18) , ömdāt hĳ vreē mēt dē vroūw vān zĳn baās.

Als dergelijke ritmische voorkeuren inderdaad ook in spreektaal gepland worden, ligt het in de verwachting dat PP's met aksent eerder in B staan dan PP's zonder aksent.

Er zijn nog meer redenen waarom men kan verwachten dat geaksentueerde PP's eerder in B staan:

Er bestaat een 'zware NP'-verschuivingsregel die subjecten en objecten die ófwel heel lang zijn ófwel een heel zwaar aksent dragen, verplaatst achter de werkwoordelijke eindgroep². Ik volsta met één

voorbeeld:

(19) Dūs wĳ zoūdēn zēggēn ēēn cént.

Men zou kunnen zeggen dat er een parallelie van deze regel met de PP's is, ook deze kunnen op de laatste plaats terecht komen. Deze parallelie zou nog mooier zijn als er ook sprake was van een hogere frekwentie van geaksentueerde PP's.

Zoals al is opgemerkt in par. 3, hebben PP's in B de neiging meer zelfstandig te zijn. Nu neemt met de zelfstandigheid van een woordgroep ook de mate van geaksentueerdheid toe, zoals onder meer blijkt uit het zware aksent dat tussenwerpsels en -zinnen krijgen.

Resultaten.

In de volgende tabel zijn de resultaten weergegeven:

	+ aks	- aks	totaal
A	60 (60%)	55 (54%)	115
B	40 (40%)	46 (46%)	86
Totaal	100	101	201

Niet significant

Het waarnemen van een klemtoon is iets wat sterk beïnvloed kan worden door suggesties en (vermeende) kennis over de plaats waar het aksent hoort te vallen. Om te vermijden dat de bovenstaande hypoteses mee zouden gaan spelen in de beoordeling, heeft iemand anders de plaats van de klemtoon vastgesteld.

Interpretatie.

Uit de tabel blijkt dat de cijfers voor de twee categorieën ternauwernood afwijken, waaruit kan worden gekonkludeerd dat er geen relatie aangenomen kan worden tussen geaksentueerdheid van een PP en zijn plaats in B.

6. De bepaaldheid van de PP.

Uit onderzoek naar de zinsbouw in het Nederlands is gebleken dat onbepaalde elementen in het Nederlands meer achteraan in de zin voorkomen en, omgekeerd, dat een element sneller als onbepaald wordt geïnterpreteerd als het meer achteraan staat, vgl. de observatie van Nieuwborg (1967):

(20) Er klopte om de haverklap iemand aan.

(21) Er klopte iemand om de haverklap aan.

Iemand is in (20) niet specifiek en in (21) specifiek.

Deze neiging die voor het Nederlands is waargenomen, is uiteraard een afspiegeling van de meer algemene tendens in natuurlijke talen om de zin te openen met elementen die wijzen naar dingen die aan spreker en hoorder bekend zijn, en de verwijzers naar onbekende zaken daar achter te zetten. Op grond van dit verschijnsel verwachten we dat positie B voor een groter percentage wordt gevuld door onbepaalde PP's.

Resultaten.

In de volgende tabel zijn de percentages tot stand gekomen door het gemiddelde te nemen van de individuele scores van 20 personen:

	+ def.	- def
% in B	32	51

Het verschil tussen (+def) en (-def) PP's is significant (N=20, T=49,5, $P < 0.025$).

Interpretatie.

We zien een vrij groot en significant verschil in de richting die door de hypotesen werd voorspeld.

7. De aanwezigheid van andere zinsdelen.

Sinds Van Haeringen (1949) staan konstrukties met meerdere zinsdelen voor de werkwoordelijke eindgroep bekend als tangkonstrukties: datgene wat eigenlijk bij elkaar hoort, n.l. het verbum finitum en de infinitieve vormen van het werkwoord, wordt gescheiden door zinsdelen die minder op één van beide betrekking hebben. Deze, volgens Van Haeringen voor Nederlanders en Duitsers onaantrekkelijke situatie kan enigszins worden verbeterd - de tang kan worden verlicht - door de PP in B te plaatsen. In essentie is dit een psycholinguistische verklaring: de zinsdelen die tussen subjeet en werkwoord(en) instaan, nemen een zo groot deel van het geheugen in beslag dat een korrekte voortzetting van de zin moeilijk wordt.

Het is mogelijk om Van Haeringen's hypotese door kwantitatief onderzoek te toetsen, namelijk door te onderzoeken of naarmate er meer andere zinsdelen in de tang voorkomen, de PP met een hogere frekwentie in B komt te staan. De resultaten van dit onderzoek staan in de volgende tabel:

aantal zinsdelen	0	1	2	3 (en meer)
% in B	24	26	45	46

Het verschil tussen 1 zinsdeel en 2 zinsdelen is significant (N=17, T=27, $p < 0.01$).

We zien dat er een significant verschil is, maar dat dat niet gelijkmatig oploopt van 0 tot 3 en meer. Er is eerder een groep van 2 elementen en meer tegenover een groep van één element en minder. (De verschillen binnen beide groepen zijn natuurlijk niet significant.) Uit de tabel blijkt dat sprekers een soort drie-is-te-veel strategie hebben: als er al twee zinsdelen voor de V staan, verschuiven ze in grotere mate de PP.

Bij dit deelonderzoek zijn we uitgegaan van het idee dat de complexiteit van de tang wordt veroorzaakt door de aantallen *zinsdelen* die daarin staan. Het achterliggende idee is daarbij dat kwesties als complexiteit, geheugenruimte en dergelijke, beïnvloed worden door de zinsstructuur.

De bovenstaande resultaten hadden ook veroorzaakt kunnen worden door de massa die tussen de delen van de tang is te vinden, bijvoorbeeld de hoeveelheid lettergrepen. Het is natuurlijk zo dat bij een stijging van de hoeveelheid zinsdelen het aantal lettergrepen ook toeneemt, maar dat betekent niet dat er geen tangkonstrukties bestaan met één zinsdeel van negen lettergrepen, tegenover andere zinnen met 3 zinsdelen met één lettergreep. Dat was de reden voor het uitvoeren van hetzelfde onderzoek, maar nu met lettergrepen in plaats van met zinsdelen:

aantal lettergrepen 0-1	2-4	5 en meer
% in B	25	42
	42	47

Het verschil tussen zinnen met een tang van ten hoogste één lettergreep en die met twee of meer is significant (N=20, T=35, 5, p 0.005).

Uit de tabel blijkt ook dat het aantal lettergrepen samenhangt met de mate waarin PP in B geplaatst wordt. De resultaten lijken met elkaar samen te hangen: er is een sterke stijging van het aantal PP's als er maar weinig zinsdelen en lettergrepen bij komen, maar die wordt afgevlakt zo gauw er al meer dan 4 in de tang staan. Dit resultaat komt overeen met het feit dat het níét zo is dat extreem lange tangverbindingen een PP absoluut dwingend naar B verplaatsen, bijvoorbeeld:
(22) terwijl ik ervan overtuigd ben dat mijn moeder als ze toevallig geen rookvlees had gehad / nou ja misschien suiker op dat brood gestrooid had.

Van Haeringen's hypotese klopt dus, maar daarmee zijn we er nog niet. Een tang veronderstelt het bij elkaar horen van zinsdelen die niet bij elkaar staan. Dat is wel het geval bij alle konstrukties in het Nederlands die een werkwoordelijke eindgroep kennen, maar toch op een verschillende manier: in de eerste plaats is er de

scheiding van persoonsvorm en partikel (of prefiks) zoals in *opbellen* en *hij belde...op*; in de tweede plaats is er de scheiding van persoonsvorm en andere delen van de werkwoordelijke groep, zoals in hoofdzinnen. In deze beide gevallen kan het bij elkaar horen linguïstisch worden gemotiveerd doordat de uit elkaar geplaatste elementen in een onderliggende structuur één konstituent vormen. In de derde plaats is er de verbinding subjeet - persoonsvorm, die voor het Nederlands in sommige theorieën als vrij vast wordt beschouwd (Uhlenbeck 1962, 31) terwijl in de bijzin beide elementen zover als maar mogelijk is uit elkaar staan.

Het is mogelijk om te onderzoeken welke van de drie werkzaam is (of zijn) door de resultaten uit te splitsen naar samengestelde werkwoorden in hoofdzinnen, hoofdzinnen met een werkwoordelijke eindgroep, en bijzinnen.

Resultaten.

	partikel van een samengesteld ww	infiniete ww	persoonsvorm
% in B	42	40	31
niet significant			

Uit de tabel blijkt wel een verschil, maar dat is niet significant.

Interpretatie.

Het blijkt dus dat het voor de mate waarin de verplaatsingsregel wordt toegepast, niets uitmaakt wat de delen zijn van de tangconstructie. Hetzelfde kan ook nog anders worden gezegd: voorlopig is er geen reden om aan te nemen dat de nauwe band tussen subjeet en persoonsvorm minder hecht is dan de verbanden die - steviger - gefundeerd zijn door de expliciete beschrijving van de syntaktische derivatie.

8. De aard van de zin: hoofdzin versus bijzin.

In deze paragraaf onderzoek ik of er significante verschillen te vinden zijn tussen de frekwentie van PP in B in hoofdzin en bijzin. Dat er verschil zou kunnen bestaan, wordt voorspeld door twee theorieën. De eerste theorie is die van Emonds (1976), waarin het onderscheid tussen worteltransformaties en overige transformaties centraal staat. Transformaties van de eerste soort werken alleen in hoofdzinnen. Zoiets kan ook voor het Nederlands gekonstateerd worden, zo laat Kooij (te versch.) zien dat een aantal voorplaatsingsregels veel minder makkelijk werken (of onmogelijk zijn) in de bijzin. Nu mag er geen twijfel over bestaan dat PP over V ook in bij-

zinnen mogelijk is, maar het zou kunnen dat de grotere starheid van de woordvolgorde in de bijzin ook tot uiting komt in een minder grote variatie in plaatsing van de PP's voor dan wel achter de werkwoordelijke eindgroep. Deze theorie voorspelt dus dat in bijzinnen minder PP's in B staan.

Eenzelfde voorspelling wordt gedaan door Vennemann (1974). Hij relateert de neiging om in bijzinnen verb-last woordvolgorde te houden (zoals in Nederlands en Duits), terwijl de hoofdzin verb second krijgt, aan de geringe behoefte aan verplaatsen om de nieuwswaarde van een element aan te geven in de bijzin. In bijzinnen wordt minder getopicaliseerd, omdat die als geheel in de meeste gevallen achtergrondinformatie bevatten.

Het is niet zo dat de resultaten van het onderzoek in deze paragraaf rechtstreeks af te lezen zijn uit de resultaten van de vorige paragraaf. In de eerste plaats niet, omdat de konditie 'hoofdzin' in deze paragraaf bestaat uit zowel de groep zinnen met infinitie werkwoordelijke elementen in de werkwoordelijke eindgroep, als de groep met partikels op die plaats. In de tweede plaats niet, omdat hier bij de 'bijzinnen' ook gerekend zijn de beknopte bijzinnen die met *om* beginnen, terwijl die in de vorige paragraaf bij de infinitie groep gerekend werden.

Resultaten.

In de volgende tabel zijn de resultaten van het onderzoek naar de konditionerende invloed van de aard van de zin weergegeven:

soort zin	Hoofdzin	Bijzin
% in B	39	36

Het verschil tussen Hoofdzin en Bijzin is niet significant.

Interpretatie.

Er zijn geen significante verschillen. Dat betekent dat de bovenstaande theorieën niet op deze manier bevestigd kunnen worden. Er zijn twee manieren om het resultaat te verklaren: ten eerste kan je aannemen dat het verschil tussen worteltransformaties en transformaties die ook in bijzinnen werken, alleen aanwezig is op het nivo van de grammatikale regels, en niet op het nivo van de factoren die het relatieve voorkomen van een regel bestieren. De tweede, meer bevredigende verklaring is, dat we een onderscheid moeten maken tussen vooropplaatsingregels, die - in het Nederlands - gemotiveerd worden door nieuwswaarde-eigenschappen van de te verplaatsen konstituent, en die op grammatikaal nivo gekonditioneerd worden door de aard van de zin waarin ze voorkomen (hoofd- dan wel bijzin), en aan de andere kant achterplaatsingsverschijnselen. Deze worden waarschijnlijk voornamelijk gemotiveerd door de ingewikkeldheid van de

te verplaatsen konstituent. Dit achterplaatsen van ingewikkelde konsituenten heeft niets te maken met het verschil tussen hoofd- en bijzin (zie ook het slot van par.

11). Deze laatste verklaring lijkt me beter, omdat ook dislokaties zich niet uniform gedragen met betrekking tot het verschil hoofdzin - bijzin. De normale linksdislokaties komen alleen voor in hoofdzinnen (Jansen in prep.). Rechtsdislokaties komen zowel in hoofdzinnen als in bijzinnen voor, vgl.:

(23) a Ik ben blij dat die er is, de politie.

9. De kompleksiteit van de PP.

Het duidelijkst vinden we de kompleksiteit als konditionerende faktor beschreven in Overdiep (1949, 540). Hij observeert dat PP's die een bijzin bevatten vooral in B staan, en ook andere ingewikkelde PP's. Anderen, waaronder Koster (1973, 308), doen dezelfde observatie om te laten zien dat de mensen die moeite hebben met (24) geen moeite hebben met (25), waaruit blijkt dat PP in B voor alle sprekers een mogelijke konstruktie is.³

(24) ? Ik vind dat hij lijkt op zijn vader.

(25) Ik vind dat hij lijkt op de man die je gisteren zag lopen met Piet van de overkant.

Er zijn verschillende mogelijkheden om te verklaren waarom komplekse PP's in B zouden moeten staan:

(i) Een heel algemene verklaring biedt de wet van Behaghel. Hij observeerde dat er sinds het Oudgermaans een tendens is om naarmate een konstituent langer is, dat wil zeggen meer lettergrepen telt, deze meer naar achter te schuiven.

(ii) Meer specifiek is de tang-verklaring. Immers wanneer er een komplekse PP voor de V staat, neemt de afstand tussen de elementen aan het begin van de zin en de werkwoordelijke eindgroep toe. Plaatsing in B betekent juist voor een lange PP verlichting van de spanning. Een andere oplossing van het zelfde probleem is de grote PP te splitsen in een deel dat voor de PP blijft staan, en een deel dat er achter komt. Als de hier behandelde verklaring juist is, zal zowel splitsing als verschuiving van de hele PP naar B meer voorkomen dan plaatsing van eenvoudige PP's in B. Anders telt alleen de meer algemene verklaring (i).

Resultaten.

Voor ons kwantitatieve onderzoek hebben we komplekse PP's gedefinieerd als PP's die:

- (a) één of meer bijvoeglijke bijzinnen bevatten, bijvoorbeeld *over het boek dat ik gelezen heb* of
- (b) één of meer bijvoeglijke PP's bevatten, bijvoorbeeld *over het boek met de rode kaft* of

- (c) een object hebben dat bestaat uit twee of meer nevenschikte elementen, bijvoorbeeld *over het boek en de kranten*.

Bij de splitsing van de PP's is natuurlijk alleen maar gelet op de splitsing van bijvoeglijke PP's en niet van andere bijvoeglijke zinsdelen.

aard v.d. PP	- kompleks	+ kompleks	gesplitst
% in B	31	69	54

Het verschil tussen + kompleks en -kompleks is significant ($N=18$, $T=9$, $p<0.005$), het verschil tussen -kompleks en gesplitst is dat ook ($N=19$, $T=37,5$, $p<0.01$). Het verschil tussen + komplekse PP's en gesplitste is niet significant.

Interpretatie.

We zien dat er een groot verschil is tussen de mate van plaatsing in B van eenvoudige PP's en zowel komplekse als gesplitste PP's terwijl het verschil tussen kompleks en gesplitst niet significant is. Dat betekent dat sprekers terwijl ze hun spraak plannen, het vermogen hebben om een zodanige rangschikking te maken dat ze zo min mogelijk moeilijkheden voor zichzelf maken. Daarbij hebben ze de beschikking over twee gelijkwaardige strategieën: splitsing en algehele verplaatsing.

10. De aanwezigheid van een anafoor aan het begin van de volgende zin met de PP als antecedent.

Als twee zinnen op elkaar volgen, dan heeft de tweede meestal met de eerste te maken. Dat komt heel vaak tot uiting doordat de tweede zin anaforische woordjes bevat die verwijzen naar (elementen uit) de eerste zin. Nu hebben verwijzwoordjes de neiging om zo dicht mogelijk te staan bij hun antecedent, als andere wetten dat niet onmogelijk maken. Uitvoerige bewijzen daarvoor kan ik hier niet geven, maar ik wijs op twee konstrukties:

- (a) bijvoeglijke bijzinnen, waarin het verwijzende woord met de komplementeerder samenvalt, zie (26) en (27);
- (b) linksdislokaties, die - althans in normale gesproken taal - alleen maar voorkomen in de vorm van (28) en niet (29).
 - (26) Het boek comp ik dat gelezen heb.
 - (27) Het boek dat ik $\emptyset$ gelezen heb.
 - (28) Het boek ik heb dat gelezen (ongebruikelijk).
 - (29) Het boek dat heb ik $\emptyset$ gelezen.

Stel dat deze neiging om antecedent en anafoor zo dicht mogelijk bij elkaar te zetten ook tussen zinnen zou gelden, dan verwachten we dat die PP's die antecedent zijn voor een anaforisch element

aan het begin van een volgende zin, meer in B staan dan de PP's die geen antecedent zijn.

Om duidelijk te maken welke relatie we hier op het oog hebben, volgen hier enkele voorbeelden:

- (30) Heb ik gesprekken gehad met de bekende pater Stokman die was toen verbonden aan...
- (31) Toen ik een jaar of 18, 19 was ben ik/lid geworden van een hele grote katholieke jongemannenvereniging/die zat hier in heel west Nederland.
- (32) Dan gingen we schermen op de Langebrug eh daar had je zo iets.

Resultaten.

In de volgende tabel is de frekwentie van de PP's in A en in B weergegeven als functie van de anaforische relatie. Bij dit deelonderzoek is alleen van de eerste methode gebruik gemaakt (zie par. 2), omdat voor het vinden van voldoende gevallen waarin de konditie aanwezig het hele materiaal doorgewerkt moest worden. In enkele gevallen was deze relatie dubieus, deze zijn pas in tweede instantie bij de zekere gevallen geteld (de tweede kolom):

	+ Antecedent		- Antecedent Totaal	
	zeker	twijfelgevallen		
A	4 (12%)	6 (14%)	84 (61%)	90 (50%)
B	30 (88%)	38 (86%)	53 (39%)	91 (50%)
Totaal	34	44	137	

p 0.05.

Interpretatie.

Uit de tabel blijkt dat deze konditionerende faktor een vrij sterke is, hoewel niet absoluut aanwezig. Een andere aanwijzing voor de realiteit van deze konditie zijn twee gevallen met een NP in B, die beide ook weer als antecedent voor een anafoor dienen:

- (33) Ik herinner mij dat hij heette Van der K. of Van der K./dat was een hele keiharde kerel.
- (34) , wat toen nog heette het Bisdom Haarlem/dat was Noord- en Zuid Holland.

Tenslotte blijkt uit (35) dat de konditie zo sterk is, dat zelfs bepalingen van richting in B kunnen komen te staan:

- (35) Dat ik moest naar Den Haag/daar werden die lessen gegeven.

G. Kempen (m.m.) wees mij er op dat ook een andere verklaring voor deze resultaten mogelijk is. Hij meent dat de spreker, terwijl hij bezig is met de PP over V zin, een komplekse PP plande (dat wil zeggen een PP die bestaat uit een NP + bijvoegelijke bijzin). Omdat die PP kompleks was, komt hij bij voorkeur in B terecht (zie de vorige paragraaf). Als de spreker eenmaal bij die bijzin is gekomen, merkt hij dat voortzetting van de zin met een bijzin het geheel onoverzichtelijk zou maken, of hij is zelf het verband al uit het oog verloren. Zo gauw een van tweeën is gebeurd, schakelt hij over op een hoofdzin.⁴

Deze redenering heeft aantrekkelijke kanten: ten eerste maakt hij gebruik van het omzwaaien van bijzin naar hoofdzin, iets wat in de spreektaal vrij frekwent voorkomt. Ten tweede is het resultaat ervan dat twee verschijnselen teruggebracht worden tot één, en dat is ook nooit weg. Ik ben er dan ook van overtuigd dat een aantal van de gevallen die in deze paragraaf gerekend zijn als anaforische trekkracht, eigenlijk in par. 8 thuishoren (bijvoorbeeld (30) en (31)). De verklaring die hier gegeven wordt en die van Kempen sluiten elkaar echter niet uit, en er zijn gevallen waarvoor het moeilijk is om aan te nemen dat er een 'ontaarde' bijzin in het spel is. Dat gaat dan om hoofdzinnen die - zeker in de spreektaal van normale mensen - niet zijn om te bouwen tot gewone bijzinnen. Ik geef een paar voorbeelden:

- (36) Ik heb nog MO Frans gedaan in Den Haag maar dat was te zwaar.
- (37) maar die heeft daar gestudeerd in B./he maar daar kregen ze dus...
- (38) toen werd ik meteen gebombardeerd tot eh gemeenteraadslid en tot wethouder/
en dat ben ik eh zo'n x aantal jaren gebleven.

Misschien geeft het resultaat van deze paragraaf enige aanwijzingen over reikwijdte en vermogen van het mechanisme dat syntaktische vorm geeft aan zinnen in gesproken taal. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat het oude idee dat alvorens te gaan spreken de vorm van de zin al vaststaat niet klopt. Eerder is het zo dat tijdens het spreken een volgend deel wordt gepland (Ford en Holmes 1978). De vraag is nu: rust dat spraakmakende mechanisme op zijn lauweren aan het einde van een zin, of is het al bezig met het plannen van de structuur van de volgende zin?

Als de resultaten hier juist zijn geïnterpreteerd, luidt het antwoord op deze vraag: al vrij vroeg, tijdens het uitspreken van het middendeel van een zin, staat vast hoe (het eerste stuk van) de volgende zin er uit gaat zien. Het einde van de ene zin en het begin van de volgende worden zo gekonstrueerd dat de overgang zo makkelijk mogelijk is (zie ook de volgende paragraaf).

11. Stijl.

Ergens tussen taalexterne en taalinterne kondities moet de 'stijl van spreken' worden gesitueerd. Voor een deel is dit een faktor die puur intern is, immers wanneer men een formele en een meer informele stijl tegenover elkaar zet, dan veranderen niet alleen eigenschappen van de gesprekssituatie maar ook andere factoren zoals een hogere spreesnelheid bij informeel, en (in ons onderzoek) de mogelijkheid meer relaties te leggen tussen zinnen, omdat bij informeel langere antwoorden werden gestimuleerd. Voor een deel is de faktor ook extern, namelijk de eigenschappen van de spreesituatie, waaronder de aard van de toegesprokene(n).

Omdat bij het verzamelen van het materiaal een faktor 'stijl' werd ingevoerd die extern was gedefinieerd, hoort hij in deze afdeling thuis. We onderscheiden twee stijlen. In de eerste stijl moesten de mensen antwoord geven op vrij precieze en formeel gestelde vragen over hun leven en levenswijze. Lange antwoorden werden niet gestimuleerd. Dit deel van het interview dat altijd het begin van het hele interview vormde, vormde de formele stijl I. In de tweede stijl (II) werd het geven van wat langere antwoorden gestimuleerd op vragen die twee zaken betroffen: (a) speciale perioden uit het leven van de informanten en (b) attitudes van de informanten ten opzichte van recente maatschappelijke ontwikkelingen. Dit deel van het interview leverde wat meer informele spraak op.

De volgende theoretische overwegingen leiden tot een uitspraak over de richting van het verschil tussen formele en informele stijl qua percentages PP in B. Ik zal beginnen met een hypotese op basis van sociolinguïstische theorieën, en daarna twee, linguïstische, overwegingen geven die tot tegengestelde hypotesen leiden.

(i) Een van de resultaten van sociolinguïstisch onderzoek naar fonologische varianten dat steeds weer wordt gekonstateerd is dat substandaardvarianten (eigenschappen van spraak die niet tot het ABN behoren) in de informele stijl toenemen. Het bestaan van een dergelijke voorkeur voor standaard-konstrukties in de syntaksis, en trouwens, het bestaan van gevoeligheid voor normen in het algemeen in de syntaksis, is tot dusver nog niet aangetoond. Daar moet aan toegevoegd worden dat er ook nog niet serieus naar is gezocht. Eén van de moeilijkheden bij dit onderzoek is dat dergelijke normen, nog veel meer dan normen op fonologisch gebied, ontoegankelijk zijn voor introspektief onderzoek door de taalkundige zelf.

Zou er bij de kwestie PP in A of in B ook sprake kunnen zijn van een bepaalde norm? Er zijn redenen om dit aan te nemen. In de Duitse schrijftaal van de laatste eeuwen is de PP in B vorm langzaam aan het verminderen, ten gunste van de vormen met het werkwoord aan het einde (Engel 1970). Van den Velde (1970) schrijft dit niet toe aan typologische veranderingen, de veranderingen van SVO naar

SOV, maar aan de voorschriften van normatief-ingestelde spraakkunsten (zie ook Gerritsen, deze bundel). De eeuwenlange afwijzing van de PP in B vorm zou uiteindelijk effect hebben gehad. Van den Velde meent dat hierdoor het verschil tussen het Nederlands (waar de PP in B vorm heel geregeld voorkomt) en het huidige Duits verklaard kan worden doordat de Nederlandse spraakkunsten geen aandacht besteedden aan woordvolgordekwesties. Al is er voor het Nederlands veel minder aanleiding om aan te nemen dat PP in B met normen te maken heeft, toch zou het kunnen zijn dat ook hier impliciete opvattingen over wat hoort een rol spelen. Daarom zal ik in het kort aangeven wat sommige normatieve grammatici hierover opmerken.⁵

Een expliciet afwijzen van een PP in B vinden we alleen in Van den Berg (1952) die PP's in B slechts toestaat bij expressief en herhalend gebruik. Impliciet echter wordt aan de A-variant de voorkeur gegeven in vrijwel alle spraakkunsten die zich over het probleem uitlaten. Dit gebeurt door:

- (a) er op te wijzen dat er soms zóveel zinsdelen tussen subjeet en werkwoord komen te staan dat de B-variant stilistisch preferabel wordt. Heel duidelijk wordt dit verwoord door Michels (1962, 11): 'stilistisch is dat (nl. veel woorden in de tang (FJ)) onaanvaardbaar, al wordt aan de syntactische techniek volkomen recht gedaan'. 'wat tot ontsporing leidt is het onbeheerst gebruik van het correcte'.
- (b) te laten zien dat men om andere redenen de B-variant kan overwegen. Met andere woorden: de A-variant wordt altijd als de normale gezien (Hermkens 1969, 126; Van Es en Van Caspel deel 52, par. 240 e.v.). Wat ik hiermee tracht aan te tonen is *niet* dat deze en ook andere auteurs succes hebben gehad met het voorschrijven van de A-variant. Mijn bedoeling is te laten zien dat er een vage norm bestaat waar veel sprekers zich van bewust zijn en die in spraakkunsten wat duidelijker aan het licht komt. Een norm-theorie doet dus de voorspelling dat in een spreekstijl waarin minder aandacht is voor de eigen spraak (dus in situatie 2), minder aan de vorm voldaan wordt, en dus meer PP's in B terecht komen.

(ii) De volgende redenering heeft een meer (psycho)linguïstisch uitgangspunt. Labov acht de formaliteit van de spreektaal een functie van alleen de aandacht van de spreker voor eigen spraak. Zoals al in de inleiding van deze paragraaf werd opgemerkt, heeft minder formele spraak verschillende eigenschappen, en waarschijnlijk beïnvloeden deze eigenschappen ook de mate waarin een constructie wordt gebruikt. Zo kan men zich voorstellen dat wanneer een spreker meer tijd heeft om te spreken, hij meer tijd kan besteden aan een meer zorgvuldige planning van de volgorde van de zinsdelen (Vanek en Dressler 1975). Deze zorgvuldige planning houdt in dat

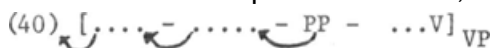
de spreker meer let op de eigenschappen van het zinsdeel waarvan de plaats moet worden vastgesteld, en op de eigenschappen van de omringende zinsdelen. In deze redenering houdt de plannende spreker zich (uiteraard onbewust) met dezelfde dingen bezig als de onder (i) in deze paragraaf gereleveerde schrijvers van normatieve spraakkunsten en stijlboekjes. Terwijl hij zich dus bij tijdgebrek aan een strak verb-last systeem houdt, plaatst hij - als hij daar gelegenheid voor krijgt - zinsdelen die daar op grond van hun kenmerken voor in aanmerking komen, in B.

(iii) Voor de laatste hypotese, is het nodig eerst te schetsen hoe de regels voor verbonden spraak in de fonologische component eruitzien. In (39) staan de regels voor een korrekte afleiding van [ajənəm] (*als je hem*).

(39)	als jə hɛm
[h]-elisie, V-reduktie	
	als jə əm
[n]-insertie	
	ols jə nəm
palatalisatie	
	alš jə nəm
[l]-verzwakking, [l]-elisie	aš jə nəm
[s]-elisie	ajə nəm

Er zijn dus 6 regels nodig om een korrekte weergave te verzorgen van een woordgroep in verbonden spraak. Deze regels vormen een vrij exakte en korrekte manier om enkele varianten in de uitspraak van een woordgroep enigszins inzichtgevend aan elkaar te relateren. Tegelijkertijd moet men in het oog blijven houden dat het hier om inzicht in de taalstructuur gaat, met andere woorden een taalbeschouwelijk inzicht.

De reductie in de fonologische component ontstaat om de opeenvolgende elementen zo gemakkelijk mogelijk in elkaar te laten overgaan, door ze zo veel mogelijk aan elkaar gelijk te maken. Nu is het mogelijk om de verschuiving naar het begin van de zin van elementen die iets uit vorige zinnen als antecedent hebben, te zien als een variant van deze zelfde neiging tot gelijkmaking. In de syntaktische derivatie wordt een en ander uitgedrukt door op de onderliggende structuur verplaatsregels te laten werken. Zo is er een regel die definitieve en pronominale PP's naar links verplaatst in de VP, of zelfs uit de VP plaatst:

(40) [... PP - ... V]_{VP}

Daarnaast zijn er regels die niet-anaforische en ook meer ingewikkelde zinsdelen naar rechtsverplaatsen, bijvoorbeeld onze PP over

V regel:

(41) [... - PP - ... - V]_{VP}

Ook hier gaat het om regels die in de taalkunde geformuleerd worden om beter inzicht te krijgen in de relaties tussen zinnen die inhoudelijk en vormelijk aan elkaar verwant zijn, een taalbeschouwelijk inzicht.

Houden we dat laatste niet in het oog, en menen we dat de bovenstaande derivatie van *als je hem*, behalve taalbeschouwelijk reëel, ook een weergave is van wat een spreker doet, dan ontstaat een absurde paradox: de spreker die het snelst en minst zorgvuldig spreekt past het grootste aantal regels toe (Dressler 1972). Hooper (1976: 114 e.v.) laat zien dat die paradox maar schijnbaar is. De echte fonetische regels maken opeenvolgende elementen maximaal aan elkaar gelijk, of doen ze radikaal verdwijnen. Die fonetische regels worden toegepast in de meest snelle spraak. In meer formele spreekstijlen worden de algemene regels aan steeds meer beperkingen onderworpen, en deze maken het de spreker lastig, omdat ze als extra kostbare kondities in de regels moeten worden ingebouwd.

Hypothese (iii) nu houdt in dat in het model van spraakproductie syntaktische verplaatsregels op dezelfde manier werken als de fonologische reductieregels in de opvatting van Hooper. In dat geval zijn de meest natuurlijke verplaatsingsregels het meest radikaal toegepast en als gevolg daarvan ondervinden ze zo min mogelijk invloed van grammatikale beperkingen op de woordvolgorde. Bij deze natuurlijke verplaatsregels kunnen we denken aan de voorkeur die in alle talen bestaat om de zin te beginnen met elementen die weinig nieuwe informatie bevatten en daarna de meer informatieve elementen te plaatsen (het zogenaamde funktionele zinsperspektief). Behalve deze analyse van de volgorde waaraan de kommunikatieve relevantie van de zinsdelen ten grondslag ligt, is er ook één die berust op de vormeigenschappen van de elementen: ingewikkelde konstituenten komen na meer eenvoudige (de zogenaamde Language Independent Preferred Order of Constituents (LIPOC, zie Dik 1978, hs. 9)).

Omdat PP's als ingewikkelde konstituenten gelden, zouden ze volgens LIPOC het liefste meteen in B terecht komen, en alleen naar A gaan als de spreker let op de grammatikale eisen.

Hypothese (iii) doet dus de voorspelling dat in de informele stijl II meer PP's in B staan dan in de formele stijl I, waar de grammatikale kondities meer greep op de plaatsing hebben.

Resultaten.

In tabel I zijn de resultaten weergegeven van het onderzoek naar de stijlverschillen bij alle 40 personen:

situatie	1	2
% in B	40 (376/950)	33 (907/3.687)

Dit verschil is significant ($p < 0.001$) in een χ^2 test.

In deze tabel zijn alle scores bij elkaar opgeteld. Daardoor wegen de sprekers die veel PP's in hun spraak hadden, onevenredig zwaar in het resultaat mee. Vandaar dat we ook gekeken hebben naar de gemiddelde verschuiving van formeel naar informeel in de percentages van de informanten. De resultaten hiervan zijn weergegeven in tabel II:

situatie	1	2
% in B	35,9	32,8

Het verschil tussen de formele en meer informele stijl is significant ($N=40$, $T=293$, $Z=1,77$, $p < 0.04$).

Interpretatie.

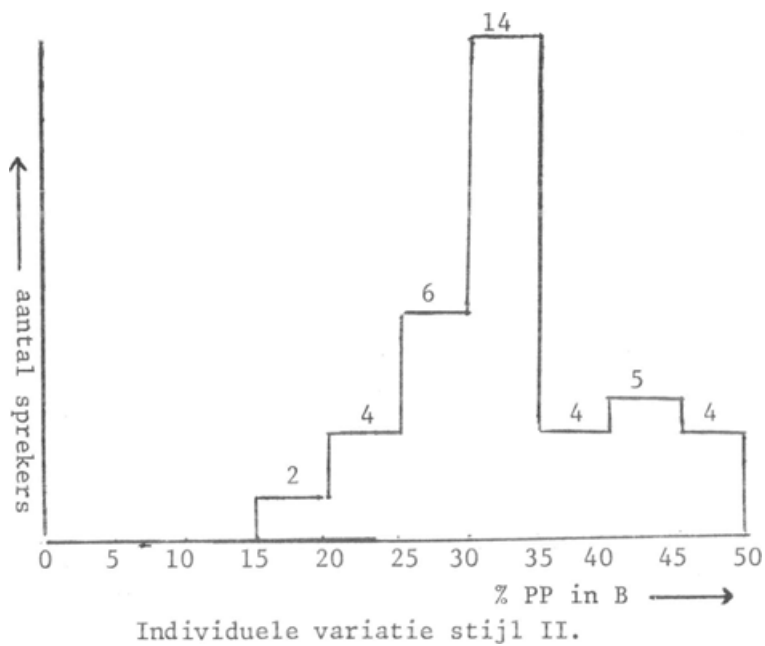
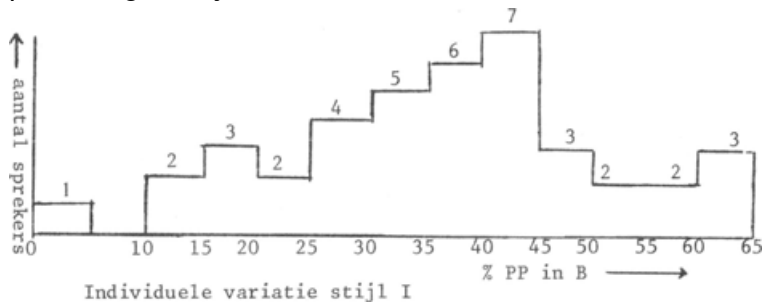
Onafhankelijk van de manier van meten zien we een significante daling van de mate van PP over V in de informele stijl. Dat betekent dat de eerste en de laatste redenering niet bevestigd kunnen worden.

Het resultaat is een aanwijzing voor de korrektheid van de tweede verklaring: als een spreker meer op zijn eigen spraak let, is hij eerder geneigd gevolgt te geven aan de plaatsvoorkeur die een zinsdeel op grond van zijn eigenschappen, of de eigenschappen van de zin heeft. Het resultaat betekent niet de genadeslag voor een theorie over verplaatsingen zoals opgezet in (iii). Het kan zijn dat deze theorie wel opgaat voor verplaatsingen die geheel worden gekonditioneerd door de mate van bekendheid van het zinsdeel, in tegenstelling tot PP over V die voornamelijk door de mate van kompleksiteit wordt gekonditioneerd. Het is echter ook mogelijk dat de theorie van de syntaktische afleiding in verbonden spraak en die van de fonologische totaal verschillende eigenschappen hebben.

12. Individuele variatie.

Zoals al in paragraaf 4 werd opgemerkt, bestaat er individuele variatie met betrekking tot de akseptabiliteit van PP's in B, althans binnen de gemeente van Nederlandse taalkundigen. Het is dan ook waarschijnlijk dat er ook individuele variatie bestaat in de mate waarin PP in B wordt geproduceerd. Daarbij zijn de volgende patronen denkbaar: in de eerste plaats kan de mate van voorkomen van PP in B volstrekt variabel zijn onder de sprekers. In dat geval is elk percentage PP in B in principe gelijk vertegenwoordigd door één of meer van de 40 sprekers. In de tweede plaats is het mogelijk dat sommige sprekers PP in B helemaal niet kennen. In de derde plaats

kan PP in B gebonden zijn aan een gemiddelde waaraan het merendeel van de sprekers voldoet, terwijl de anderen in meer of mindere mate van dat gemiddelde percentage afwijken.

Resultaten.

We hebben de individuele skore berekend voor de formele en informele stijl apart. De grafieken zijn tot stand gekomen door de hoeveelheid sprekers die een gelijk percentage skoren, op dat percentage bij elkaar op te tellen (om praktische redenen werd een interval van telkens 5% aangehouden).

Interpretatie.

Allereerst zien we dat in beide stijlen geen chaotische individuele spreiding heerst. Er is een duidelijk gemiddeld percentage voor PP in B. In de tweede plaats blijkt dat slechts één informant, alleen in de formele stijl, geen PP's in B kent. Deze eenling mag niet worden aangevoerd om te bewijzen dat niet iedereen PP in B kent, ten eerste niet omdat diezelfde spreker in de informele stijl wel PP's in B heeft, ten tweede niet omdat deze spreker in de formele stijl ook heel weinig PP's in A produceerde.

Daarom gaan we over op de verschillen tussen de twee stijlen. Er zijn daarbij drie dingen die opvallen als je de figuren bekijkt: In de eerste plaats is de spreiding veel groter bij de formele dan bij de informele stijl: de verschillen tussen de individuen zijn groter. Dit feit zou - als het op zich zelf stond - verklaard kunnen worden door de geringere hoeveelheid PP's in de formele stijl per persoon (gemiddeld 24 tegenover 92 in de informele stijl), waardoor de percentages eerder exstreme waarden aannemen.

In de tweede plaats verloopt de curve naar het gemiddelde, waar de meeste individuele skores terechtkomen, veel geleidelijker in de formele dan in de informele stijl, met het gevolg dat de groep mensen die hetzelfde scoort veel minder groot is. In de derde plaats tenslotte, is dat gemiddelde percentage PP in B bij formeel bijna 10% hoger dan bij informeel, hetgeen dus overeenkomt met de uitkomsten van par. 11.

Naar mijn mening zijn deze resultaten een verdere ondersteuning van de hypotese (ii), de grotere mogelijkheid tot plannen in de formele stijl doordat meer tijd beschikbaar is. Immers, als deze planningsmogelijkheid niet aanwezig is, plaatst de spreker als het ware volkomen automatisch sommige PP's in B. Deze automatisch werkende procedure werkt voor alle sprekers hetzelfde. Met meer tijd plant de spreker zorgvuldiger, waarbij niet alleen meer PP's in B terechtkomen, maar ook meer mogelijkheden bestaan om te werk te gaan naar individuele inzichten.⁶ Daarnaast is het ook mogelijk dat de eigenschappen van de PP's, die konditionerend op plaatsing werken niet bij alle individuen in dezelfde mate voorkomen (bijvoorbeeld spreker 10 produceert naar verhouding meer komplekse PP's dan spreker 25), waardoor de voorkeur voor PP in B beïnvloed wordt (zie ook par. 13).

13. Sekse en klasse.

In figuur 1 en 2 en de vorige paragrafen zijn alle informanten op één hoop gegooid of afzonderlijk bekeken. Hoewel er een vrij grote mate van overeenkomst bleek te bestaan, wil dat niet zeggen dat er binnen deze grote groep niet subgroepen zijn te onderscheiden waarbinnen nog grotere mate van overeenkomst bestaat, bijvoorbeeld doordat de HK sprekers meer PP's in B zetten dan de LK sprekers. Voordat we laten zien in welke mate dat het geval is, wil ik eerst aangeven welke theorieën leiden tot hypoteses over verschillen.

(i) *de norm-theorie*. In verschillende sociolinguistische studies die gebaseerd waren op onderzoek naar fonologische variatie is vastgesteld dat HK-sprekers meer de standaardvarianten gebruiken dan de LK sprekers. (zie Labov 1972, vooral 122 e.v.). Verder gebruiken HK vrouwen deze standaardvarianten weer meer dan de HK mannen (zie ook Trudgill 1972).

Indien nu in de PP in B-kwestie sprake zou zijn van een impliciete norm (zie par. 10), en de korrelatie van sociolinguistische eigenschappen met variatie is indifferent ten opzichte van de linguistische aard van deze variatie (fonologisch dan wel syntactisch), dan verwachten we dat PP in B minder voorkomt bij HK sprekers dan bij LK sprekers, en ook minder bij vrouwen dan mannen.

(ii) *de kompleksiteitsverklaring*. In par. 7 en 8 heb ik laten zien dat het aantal lettergrepen tussen de begingroep in de zin en de werkwoordelijke eindgroep, en ook de kompleksiteit van de elementen op deze plaats, een konditionerende faktor zijn bij het plaatsen van een PP in B. Nu is bewezen dat wat het formele Zuidnederlands van manlijke dialekt sprekers betreft, er een groot verschil bestaat tussen HK sprekers en LK sprekers in de kompleksiteit van hun zinnen (Van den Broeck 1977a, 1977b). Het lijkt niet onredelijk om aan te nemen dat de geldigheid van deze resultaten niet beperkt is tot de groep die onderzocht is. Laten we dus aannemen dat de Leidse sprekers een zelfde patroon vertonen, dan kunnen we de volgende hypotese opstellen: in de formele stijl zal de HK een hoger percentage PP's in B hebben dan de LK, maar dit verschil wordt minder of verdwijnt in de informele stijl van spreken. De basis voor deze redenering is dat de HK sprekers meer zinsvormen dan LK sprekers produceren die zo moeilijk zijn dat de PP bij voorkeur in B geplaatst moet worden. In de informele stijl, waar de spraak van LK en HK kwa ingewikkeldheid ongeveer gelijk aan elkaar wordt, is de oorzaak voor het plaatsen van zoveel PP's in B verdwenen.

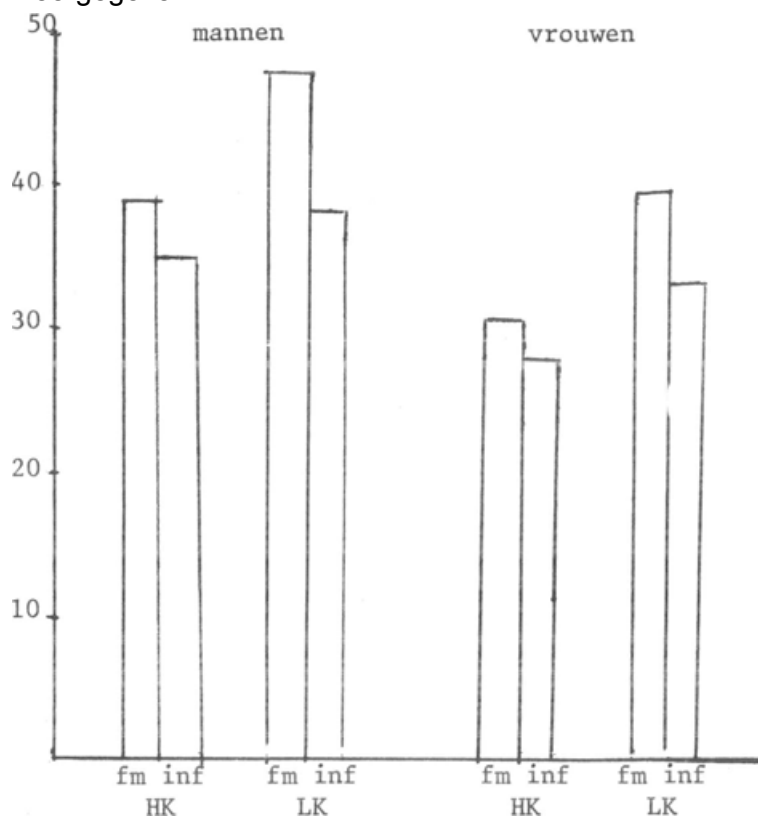
Bij afwezigheid van hypotesen over verschil in kompleksiteit tussen (volwassen) mannen en vrouwen, laat staan enige bewijzen daarvoor, doet de hypotese die hier behandeld wordt, geen voorspelling over verschil in frekwentie van PP in B tussen mannen en vrouwen,

of, misschien beter geformuleerd, hij doet de voorspelling dat er geen verschil is.

(iii) *de kompleksiteits-normverklaring*. Met behoud van de generalisering van Van den Broecks resultaten, is ook een heel andere hypotese mogelijk. In de voorgaande verklaring zijn we er van uitgegaan dat een komplekse zin als het ware buiten de wil van de spreker om ontstaat: hij wil wat zeggen, merkt dat het een ingewikkeld geheel is geworden, en past een verplaatsing toe om die ingewikkeldheid zoveel mogelijk onschadelijk te maken. Het volgende kan echter ook: HK-sprekers streven onbewust naar een norm voor zinsvormen die meer ingewikkeld is dan de norm voor zinsvormen waaraan LK-sprekers zich onderwerpen. Op grond van deze redenering zal de HK in de formele stijl minder frequent PP's in B zetten dan in de informele stijl, en ook meer dan de LK-sprekers.

Resultaten.

In figuur III zijn de resultaten van het onderzoek naar de klasse verschillen weergegeven.

Alle resultaten bereikten een significante waarde ($p < 0.001$) getoetst met χ^2 .

Konklusies.

Uit het volgende overzicht zal duidelijk worden dat alle verklaringen zowel iets voor als iets tegen hebben. De eerste verklaring lijkt korrekt te zijn op grond van het verschil tussen de seksen: de vrouwen (zowel HK als LK) hebben meer PP in A dan de respectievelijke mannen. Verder heeft de hogere klasse meer PP's in A dan de lagere klasse. Alleen het opmerkenswaardig konstante stijlverschil gooit roet in het eten: als mensen informeler gaan spreken plaatsen ze méér PP's in A en niet minder zoals de normtheorie voorspelt (zie ook par. 11).

De tweede verklaring, die uitging van een strategie bij HK sprekers om hun meer kompleksinsdelen zo te ordenen dat een minder overspannen tang ontstaat, komt ook niet goed uit: de LK-sprekers plaatsen méér PP's in B. De stijlverschuiving bij de HK-sprekers zou men wel als evidentie voor (ii) kunnen interpreteren ware het niet dat ook de andere sprekers dezelfde verschuiving laten zien.

Voor de derde verklaring, die was gebaseerd op een streven naar grotere kompleksiteit bij de HK-sprekers pleit het verschil tussen de HK en de LK. Verder is het feit dat vrouwen meer PP's in A zetten op zijn minst in overeenstemming met de theorie. We verwachtten zoiets immers, omdat vrouwen over het algemeen gevoeliger zijn voor normen dan mannen. Tegen verklaring (iii) pleit de stijlverschuiving bij alle vier de groepen.

We hebben op de volgende manier bekeken of er nog aanwijzingen waren ten aanzien van de relatie tussen ingewikkeldheid en frekwentie van PP in B in de verschillende sociolinguïstische groeperingen. Als ingewikkeldheid een rol speelt, en men wil die vermijden, dus hypotese (ii), dan is de verwachting dat de HK sprekers in meer komplekse zinnen een hoog percentage PP's in B hebben, en in niet-komplekse zinnen een heel laag. Met andere woorden, dat er een groot verschil bestaat tussen de frekwentie van PP in B in komplekse zinnen en niet-komplekse, terwijl de LK sprekers minder verschil tussen de percentages bij aan- respectievelijk afwezigheid van de konditionerende factoren zouden hebben.

Als hypotese (iii) korrekt is, en de HK streeft naar een zo kompleks mogelijk zinsgedeelte tussen de tang, verwachten we dat HK-sprekers een klein verschil hebben tussen het percentage PP in B bij áánwezigheid van de konditionerende faktor en bij afwezigheid van die faktor, en dat dit verschil bij de LK sprekers groter is.

De toetsing van deze aanvullende hypoteses kon gedaan worden door de resultaten van het onderzoek naar de konditionerende factoren, kompleksiteit van de PP (zie par. 9), aantal zinsdelen in de tang

en aantal lettergrepen in de tang (zie par. 7), uit te splitsen naar klasse, en de gemiddelde percentages per klasse te berekenen over groepen van 10 personen. Daarbij moet worden opgemerkt dat alle resultaten uit de informele stijl afkomstig zijn, omdat in dat deel van het onderzoek niet met sociolinguïstische variabelen is rekening gehouden. Ik denk echter niet dat dat verstorend werkt, omdat de stijlverschuiving voor alle groepen hetzelfde was. Helaas moesten mannen en vrouwen binnen één klasse op een hoop gegooid worden omdat anders de aantallen (5 per groep) bij dit deelonderzoek te klein geworden zouden zijn.

De resultaten zijn te vinden in de volgende tabel, waarbij de + staat voor de aanwezigheid van een konditie, en de - voor afwezigheid.

tabel VIII	HK		LK	
	+	-	+	-
kompleksiteit PP	74	24	63	34
aantal zinsdelen	36	10	54	38
aantal lettergrepen	45	15	60	35

Deze resultaten spreken alle drie ondubbelzinnig voor de tweede verklaring. Wanneer men nu een keuze zou moeten doen uit de drie hypotesen, zou de laatste het eerste afvallen. De tweede heeft meer krediet, maar men kan naast de al genoemde bezwaren ook nog aanvoeren dat de mate waarin de kompleksiteit van de zinsdelen in tang doorweegt op het totale resultaat niet is aangetoond, omdat het hele korrelatieve deel van het onderzoek niet is gebeurd met uitsplitsing van komplekse en niet komplekse zinnen (vgl. Jansen 1978).

Dan komen we weer terug op de eerste verklaring, de norm, die niet helemaal juist kon wezen, omdat de voorspelling ten aanzien van de stijl niet uitkwam. Ik denk echter dat dit bezwaar niet onoverkomelijk hoeft te zijn. Immers, zoals we al in par. 10 hebben aangevoerd kan het stijlverschil worden verklaard door aan te nemen dat sprekers tijd nodig hebben om te overwegen of een PP, gelet op al zijn eigenschappen en de eigenschappen van de zin waarin hij voorkomt, in A dan wel in B terecht moet komen. Die tijd en aandacht is er in de formele stijl, maar ontbreekt in de informele. Dat deze verklaring niet helemaal idioot is, kan ook worden opgemaakt uit tabel VIII en de interpretatie die aan die resultaten is gegeven: sprekers gebruiken PP over V om een stilistisch meer aanvaardbaar geheel te krijgen, zolang ze daar de tijd en aandacht voor hebben.

Dat brengt ons aan het slot van deze paragraaf. Het kan zijn dat de resultaten van het onderzoek naar de korrelatie met sekse en klasse verklaard moeten worden door een norm-theorie, terwijl stijl

door de faktor zorgvuldigheid moet worden verklaard, waarbij norm de verkeerde voorspelling doet. De konsekwentie van dit alles is, dat het idee van Labov dat men taalvariatie kan ordenen op een unidimensionale schaal van veel aandacht voor eigen spreken tot helemaal geen aandacht, te simpel is.

14. Resultaten: methode.

Uit de vorige paragrafen is, denk ik, wel gebleken dat er geen redenen zijn tot moedeloosheid ten aanzien van het probleem van de relatie tussen taaltheorieën en spraaktheorieën, wat de methode betreft. Wat steeds in dit artikel is gebeurd, is, dat een methode die zijn diensten heeft bewezen bij het sociolinguistisch onderzoek naar de konditionerende factoren van fonologische varianten, is gebruikt voor het toetsen van hypoteses over spraakproductie, met name de syntaktische aspecten daarvan. Die methode berust op de volgende pijlers: (i) het gebruik van spontane spraak als basismateriaal voor het onderzoek. De reden daarvoor is dat alleen dat materiaal enige garantie biedt dat de gegevens berusten op eigenschappen van natuurlijk taalgebruik. Elke experimenteeropstelling heeft te maken met effecten die niets met het doel van het onderzoek te maken hebben zoals de manier en het tempo van lezen van de proefpersonen, en hun reactie op de omgeving. Natuurlijk is een bandopname van een interview ook niet vrij van een aantal van zulke effecten, maar het scheelt wel. Verder besef ik dat in een laboratorium alles nu eenmaal veel meer in de hand kan worden gehouden dan tijdens een sociolinguistisch interview. Naar mijn idee is de enige gevolgtrekking die men daaruit kan maken: zorgen dat het sociolinguistisch interview wordt verrijkt met zoveel mogelijk technieken uit laboratoriumexperimenten (vgl. Labov 1975, en ook Ford & Holmes 1978). En (ii) de relatie tussen potentiële konstruktie en gerealiseerde, met konstanthouding van de te onderzoeken kondities.

Verder onderzoek op deze manier is mogelijk en naar mijn idee wenselijk. Daarbij zal echter eerst het volgende probleem opgelost moeten worden: in hoeverre is de sociolinguistische variatie onafhankelijk van de konditionerende factoren in de taal zelf. In het fonologisch onderzoek is het tot nu toe gebruik geweest om konditionerende factoren in de taalstructuur los te onderzoeken van de konditionerende eigenschappen van spreker en situatie. Het idee dat daarachter lag was, dat er geen redenen zijn om aan te nemen dat een bepaalde groep sprekers meer omgevingen artikuleert die gunstig zijn voor een bepaald klankproces dan andere groepen sprekers. Het is zeer de vraag of deze hypotese juist is voor syntaktische variatie, zo hij al klopt voor fonologische taalvariatie (zie Jansen 1978). Het probleem dat direkt volgt, als we per konditionerende

faktor de sociolinguistische variatie willen gaan vaststellen is, dat de hoeveelheid materiaal die nodig is voor interpreteerbare resultaten, meteen ontzettend veel groter moet zijn.

15. Resultaten: theorie.

In deze paragraaf maak ik een paar opmerkingen over de konditionerende factoren die wél en die géén invloed hadden op de plaatsing van een PP in B, en daarna één over de relatie tussen dat taalproductie-onderzoek en het sociolinguistische onderzoek.

In de volgende tabel heb ik de resultaten geordend naar hun sukses bij de statistische tests. Het lijkt me niet overbodig hier te benadrukken hoe ver deze lijst nog van een definitieve afstaat. Zo is bijvoorbeeld nog niet onderzocht of er een konditionerende invloed is doordat de te verplaatsen PP al dan niet een geactiveerd topic is (Gundel, te versch.)

soort regels	eigenschappen	voorbeelden
grammatikaregels	behoren tot het taalsysteem, werken absoluut	vorm van de achtergeplaatste woordgroep, b.v. *PRO over V
taalgebruiksregels	konditioneren plaatsvarianten	funktie, definietheid, aantal zinsdelen, aantal lettergrepen, komkomplexiteit PP antecedentschap, norm, aandacht
vrije variatie	zijn onafhankelijk van de mate van toepassen van een regel.	klemtoon, aard werkwoordelijke eindgroep en aard van de zin.

Deze voorlopige lijst overziende blijkt al meteen duidelijk dat we moeten zien te verklaren wat de vrije variatie-regels met elkaar gemeen hebben dat hun onderscheidt van de factoren die wel aantoonbare invloed hebben. Voor zo'n poging is het nog te vroeg, maar we kunnen wel ingaan op de konsekventies van de verdeling zoals die is. Indien immers de konditionerende invloed van een eigenschap aannemelijk is gemaakt, betekent dat dat sprekers het vermogen hebben terwijl zij spreken op zo'n eigenschap te letten. We moeten dus aannemen, dat de spraakmaker het vermogen mist te letten op de beklemtoondheid van de PP, de aard van de werkwoordelijke eindgroep en de aard van de zin.

Wat de klemtoon betreft, betekent dit dat de relatie tussen klem-

toontoekenning en de verplaatsregels op het nivo van PP over V zeer los mag worden genoemd. Er is dus op grond van mijn resultaten geen reden om de toekenning van het aksent na de verplaatsing te ordenen in een spraakproduktiemodel.

Bij de andere twee factoren is het moeilijker de konsekwenties te duiden. Dat het voor een spreker niets uitmaakt of er alleen een partikel dan wel een werkwoordelijke eindgroep (die twee of meer elementen kan bevatten) aan het einde van de zin staat, betekent mijns inziens dat de planning van de structuur van de werkwoordelijke elementen geheel los staat van de planning van de 'vulling' van de zinsstukken in de plaatsen tussen die werkwoordelijke elementen. Het resultaat is zelfs een argument voor de aanname van abstracte kondities bij de planning, omdat de reële vulling van de eindgroep van geen belang is, alleen het feit dat er een element is. Verder onderzoek, naar de woordvolgorde van hoofdzinnen zonder element in de werkwoordelijke eindgroep, zal moeten uitwijzen in hoeverre dat allemaal waar is.

Voor het ontbreken van verschil in frekwentie tussen hoofd- en bijzin moet een ongeveer gelijkgerichte redenering gevonden worden. Ik denk dat de planning van zulke algemene frames ook op een ander nivo gebeurt dan dat waarop de kleine verplaatsregels werken die de details verantwoorden.

Tot slot nog een opmerking over de relatie tussen de verschillende paragrafen in dit onderzoek. Ik hoop in par. 8 aannemelijk te hebben gemaakt dat het zinvol is, tegelijkertijd naar de taalinterne konditionerende factoren te kijken, en naar de 'sociolinguistische' konditionerende factoren. Immers, in een volledig uitgewerkte theorie die als pretentie heeft tenslotte volkomen te voorspellen welke PP waar geplaatst zal gaan worden, spelen drie invalshoeken een rol: - grammatikale factoren: welke structuren zullen akseptabel zijn; een toegespitste vraag uit het meer algemene probleem: aan welke eigenschappen moeten grammatikale structuren van natuurlijke talen voldoen?

- psychologische factoren: in hoeverre plannen mensen wat uit hun mond komt, een meer toegespitste vraag uit het meer algemene probleem: op wat voor manier plant het brein ons gedrag?

- sociologische factoren: hoe spreken mensen met verschillende maatschappelijke eigenschappen met elkaar, als onderdeel van het grote probleem: hoe gaan de verschillende groepen uit een bevolking met elkaar om?

Er staat voor zover ik weet nog vrijwel niets vast over de relatie tussen deze drie invalshoeken. Op grond van de resultaten die hier

gerapporteerd zijn, meen ik dat er wel een relatie is. Dat brengt met zich mee dat de sociolinguïstiek weinig te verwachten heeft van een geïsoleerde plaats als wetenschap en een preokkupatie met onderwijssociologische problemen, niet in de laatste plaats omdat het best eens zo zou kunnen zijn dat de sociolinguïstische bijdrage aan het onderzoek naar de voorspelling van taalgedrag resultaten van onderzoek vanuit de andere twee invalshoeken vooronderstelt.

Eindnoten:

1. Alle kwantitatieve gegevens berusten op de gesproken taal in een korpus van circa 17 uur. Dit gesproken-taalkorpus bestaat uit interviews van gemiddeld 20 à 25 minuten, afgenomen door mij zelf aan 40 Leidenaars. Alle 40 waren in Leiden geboren, en tussen de 50 en 75 jaar oud. Geen van allen was op de hoogte van de linguïstische achtergrond van het interview. Tenslotte waren de vragen voor allen gelijk, alsmede de volgorde ervan.
De sprekers kwamen uit vier groepen (elk van tien personen): mannen uit de twee hoogste sociale klassen (voortaan HK) (zie de *Beroepenklapper* van het ITS in Nijmegen), vrouwen uit diezelfde klassen; en mannen en vrouwen uit de laagste sociale klasse (voortaan LK).
Dit artikel is een voortvloeisel van het project 'Syntactische verschijnselen in gesproken taal', dat wordt gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO). Ik dank de dames L. Brekweg en B. van Santen voor hun hulp tijdens de bewerking van het materiaal, en naast de andere medewerkers aan deze bundel, de heren A. Florijn en G. Kempen voor kritisch commentaar op een eerdere versie.
2. Natuurlijk is een niet-transformationele benaming en benadering ook mogelijk.
3. Deze redenering is, lijkt me, niet helemaal onberispelijk. Op grond van de algemene akseptatie van (25) mag men konkluderen dat sprekers een regel hebben die complexe PP's in B plaatst, en niets meer.
4. Terwille van de duidelijke uitleg wordt hier een buitengewoon introspektief begaafde spreker ten tonele gebracht. Die bestaat natuurlijk niet: het gaat hier om handelingen en motieven die niet op enigerlei bewustzijnsnivo door het brein van de spreker spelen.
5. Daarbij kon ik putten uit de informatie die dr. Hermkens mij in een brief verschaftte.
6. Zie noot 4.

Vooropplaatsing, verplaatsingsregel en de interne structuur van nominale groepen

J.G. Kooij en Evelyn Wiers

1.1. Inleiding.

In dit artikel- een uitwerking van Kooij en Wiers (1977) - zullen we ons bezighouden met vooropplaatsing. We gaan er van uit dat de Nederlandse zin een basisvolgorde heeft, en dat andere volgordes daarvan zijn afgeleid. Bijvoorbeeld kunnen aan het begin van de zin woorden of woordgroepen staan die daar in de basisvolgorde niet staan. Als de konstituenten in een lineaire volgorde worden gegenereerd, betekent dat dat er verplaatsingsregels moeten zijn, zoals Topicalisatie, de regel die een objekts-NP naar voren haalt.

Als men niet in verplaatsingsregels gelooft kan men ook spreken van kondities op plaatsing: een objekts-NP kan in de zin verschillende plaatsen innemen, waaronder, althans in de hoofdzin, ook de plaats helemaal aan het begin van de zin. We zullen hier doen alsof deze twee opvattingen als varianten van elkaar kunnen worden gezien, hoewel dat theoretisch niet erg waarschijnlijk is. We bespreken hier verplaatsingsregels en kondities daarop, en stellen ons dus op het eerste standpunt, zonder daar al te veel konsekwenties aan te verbinden.

Het is bekend dat in het Nederlands verschillende konstituenten, verschillend zowel wat categorie als wat functie betreft, vooraan in de zin terecht kunnen komen. Sommige van de afgeleide volgordes die hierdoor ontstaan zijn echter veel minder gemarkeerd dan andere (vgl. Kooij (te versch.)). Bij zinsbepalingen, zoals *gisteren*, *in Amsterdam*, *gelukkig*, kan men zich zelfs afvragen of de plaats aan het begin van de zin überhaupt een minder neutrale volgorde geeft dan andere plaatsen. We gaan daar verder niet op in, maar we willen er wel op wijzen dat vooropplaatsing niet noodzakelijk leidt tot een volgorde die stilistisch gemarkeerd is, of ongewoon. Blom en Daalder (1977, 104-105) generaliseren 'voorplaatsing' tot één syntaktische regel, maar het is niet duidelijk of deze generalisatie houdbaar is, omdat sommige konstituenten, bijvoorbeeld zinsbepalingen, ook in de bijzin soms voorop kunnen staan, en andere, bijvoorbeeld direkt objekts-NP's, niet. Dat zou er op wijzen dat de opvatting van Emonds (1976) waarin verschillende soorten vooropplaatsing gescheiden worden gehouden, toch de voorkeur verdient. Overigens betekent dit niet dat we Emonds ook in andere opzichten volgen. We zijn, integendeel, van mening dat de moeilijkheden die zich voordoen bij het formuleren van regels voor vooropplaatsing, in het Nederlands gedeeltelijk daardoor worden veroorzaakt dat men

te gemakkelijk aanneemt dat die regels globaal overeenkomen met die van het Engels. Ons onderzoek wijst in een andere richting. Vooropplaatsing is in het Nederlands in veel gevallen gemakkelijker en minder gemarkeerd; en de beperkingen op verplaatsing in het algemeen en vooropplaatsing in het bijzonder die voornamelijk zijn voorgesteld op basis van het Engels, zijn in het Nederlands zo anders dat er redelijk getwijfeld kan worden aan de algemene geldigheid van die beperkingen. Een meer specifieke konklusie in dit verband is dat verplaatsing naar links uit de basisvolgorde, in het Nederlands niet of niet noodzakelijk leidt tot plaatsing helemaal aan het begin van de zin. Dit laatste punt is van belang, omdat hierdoor ernstige twijfel ontstaat aan de mogelijkheid (door Chomsky voor het Engels geopperd en uitgewerkt in Chomsky (1977)), verschillende vormen van vooropplaatsing, waaronder Topicalisatie, te beschouwen als variaties op één regel, namelijk Wh-movement.

1.2. Vooropplaatsing van PP's.

Het type vooropplaatsing dat we hier aan de orde stellen is in zoverre opvallend dat er niet een gehele konstituent wordt verplaatst, maar een deel van een konstituent, namelijk een PP die komplement is van een NP binnen een grotere NP. Althans, dat is de mening die wij daarover hebben, en die hier ter discussie staat. Als standaardvoorbeeld gebruiken we de zin

(1) a Van Vestedijk heb ik twee romans gelezen.

Over die zin beweren we dat de voorzetselgroep *van Vestedijk* een komplement is binnen de grotere NP *twee romans van Vestedijk*, en dat een dergelijke voorzetselgroep onder bepaalde kondities kan worden geëxtraheerd en naar links verplaatst. Dus zullen we ons uitvoerig bezig houden met verplaatsingsregels en beperkingen daarop, een discussie die in de transformationale grammatika aktueel is geworden door de steeds verder gaande pogingen de toepassing van dergelijke regels te beperken. Met name komen aan de orde twee recente publikaties: Bach en Horn (1976), een kritische reactie op Chomsky's kondities op transformaties (Chomsky (1973)), en Chomsky's artikel over Wh-movement (Chomsky (1977)), waarin hij o.a. stelling neemt tegen de alternatieve voorstellen van Bach en Horn betreffende extraktie uit NP's.

In de Nederlandse grammatika bestaat over zinnen als (1)a een meningsverschil dat zich kortweg laat samenvatten in de vraag: is *van Vestedijk* in (1)a een bijvoegelijke bepaling of een bijwoordelijke bepaling? (vgl. Van den Toorn (1977); Klein en Van den Toorn (1978); Paardekooper (1968); Paardekooper (1971)). Uiteraard gaan we ook op die discussie in; met name zullen we op verschillende plaatsen reageren op Klein en Van den Toorn (1978) waarin kritiek

wordt uitgeoefend op Kooij en Wiers (1977). Omdat het hier, naar onze mening, gaat om extraktie, of, als men het minder 'dynamisch' wil formuleren, om een vorm van diskontinuiteit tussen woordgroepen die samen een NP vormen, komt ook de interne structuur van nominale groepen aan de orde. Dat is, zoals men zich zal kunnen voorstellen, een onderwerp op zichzelf, en we zullen er daarom alleen aandacht aan besteden voorzover de structuur van NP's en de literatuur daarover direct van belang is voor opvattingen over extraktie. Ook hier verkeren we in de omstandigheid dat we kunnen aansluiten bij recente publikaties in de transformationele grammatika, namelijk die over de zgn. X-bar theorie van de konstituentenstructuur. We verwijzen daarvoor in de eerste plaats naar Jackendoff (1977a).

Tot zover hebben we het probleem dat zinnen zoals (1)a opwerpen gepresenteerd als een syntaktisch probleem. We willen deze inleidende opmerkingen echter besluiten met te trachten de discussie in een enigszins ander perspectief te zetten. Zoals ook al beknopt aangeduid in Kooij en Wiers (1977), zijn we van mening dat vooropplaatsing van een PP zoals in zin (1)a slechts gedeeltelijk een syntaktische kwestie is. Wanneer we zinnen van het type

- (1) Ik heb twee romans van Vestdijk gelezen.
- (1) a Van Vestdijk heb ik twee romans gelezen.

met elkaar vergelijken, dan is de konklusie van ons onderzoek:

- (a) dat voor de verplaatsing van PP's die komplementen zijn binnen NP's aan bepaalde syntaktische voorwaarden voldaan moet zijn,
- (b) dat zo'n verplaatsing samenhangt met en gedetermineerd wordt door de semantische en vooral door de thematische structuur van de zin, waarbij wij met dit laatste grofweg de 'topik-fokus' verhoudingen in de zin bedoelen.

Het lijkt ons geenszins uitgesloten dat deze laatste voorwaarde primair is, en dat veel van wat in de gangbare literatuur besproken wordt als syntaktische kondities, in feite ondergeschikt is aan kondities op een ander niveau. In zoverre sluiten we aan bij recente publikaties van, bijvoorbeeld, Schachter (1977) over Coördinatie, Kuno (1972, 1976) over Relativisatie en vraagzinnen, Grosu (1974) over extraktie uit NP's en Guéron (1976) over Extrapositie uit NP's. Al die publikaties zijn te beschouwen als korrekties op de exclusief syntaktische aanpak van verplaatsingen en de beperkingen daarop zoals die bekend is uit Chomsky (1973), en waarvan veel teruggaat op de ongepubliceerde dissertatie van Ross (1967).

Van verschillende van de genoemde publikaties, waarin een andere richting wordt aangegeven, hebben we dankbaar gebruik gemaakt, in het bijzonder van Kuno (1976), wiens notie 'Thema' we hier dan ook overnemen.

2.1. Vooropgeplaatste PP's.

Beschouw de volgende Nederlandse zinnen

- (1) a Van Vestedijk heb ik twee romans gelezen.
- (2) a In Amsterdam vind ik het openbaar vervoer knudde.
- (3) a Van die daken zijn de pannen stuk.
- (4) a Over inkomensnivellering verschenen grote stukken in de krant.

Wij stellen dat deze zinnen wat betreft hun cognitieve inhoud synoniem zijn met de zinnen

- (1) Ik heb *twee romans van Vestedijk* gelezen.
- (2) Ik vind *het openbaar vervoer in Amsterdam* knudde.
- (3) *De pannen van die daken* zijn stuk.
- (4) Er verschenen *grote stukken over inkomensnivellering* in de krant.

en dat de gekursiveerde woordgroepen in (1) - (4) één konstituent vormen, een NP die bestaat uit een NP plus een PP. De eerstgenoemde NP zullen we hierna aanduiden als 'de grotere NP', omdat de term 'komplexe NP' die hier op zichzelf op z'n plaats zou zijn, algemeen wordt gereserveerd voor NP's die een S bevatten. De tweede genoemde NP noemen we in het vervolg de 'enkele NP'. Wij delen, anders gezegd, de opvatting van Paardekooper (1971, 427 vlgg.), dat hier sprake is van 'patroonsplitsing', en niet de opvatting van Van den Toorn (1977, 44) en van Klein en Van den Toorn (1978), dat de vooropgeplaatste PP's in deze zinnen zelfstandige konstituenten zijn.¹ In de opvatting van Klein en Van den Toorn zouden de PP's in (1)a - (4)a bijwoordelijke bepalingen zijn. Voor de goede orde voegen we hieraan toe dat de keuze tussen bijvoegelijke bepaling en zelfstandige konstituent niet altijd, zoals in deze zinnen, een keuze impliceert tussen bijvoegelijke en bijwoordelijke bepaling. In bepaalde gevallen zouden de PP's in kwestie ook voorzetselvoorwerpen kunnen zijn.

Behalve dat de PP's in (1) - (4) onder bepaalde voorwaarden kunnen worden verplaatst, kunnen de PP's of de NP's die object zijn van het voorzetsel, ook worden bevestigd:

- (1) b Van wie heb jij twee romans gelezen?
- (2) b Waar vind jij het openbaar vervoer knudde?
- (3) b Waar(van) zijn de pannen (van) stuk?
- (4) b Waar(over) verschenen grote stukken (over) in de krant?

en gerelativiseerd:

- (1) c Dit is de schrijver van wie ik twee romans heb gelezen. enz.

Bij het bespreken van de argumenten die pleiten voor de opvatting dat hier sprake is van extraktie, zullen we uitgaan van de recente discussies daarover in de transformationele grammatika en - tijdelijk - overgaan op Engelse voorbeelden. Die voorbeelden zijn vooral van het type (1)b, maar de argumenten pro en contra extraktie zijn glo-

baal op de andere Nederlandse voorbeelden van toepassing. Er doen zich ook enkele niet onbelangrijke verschillen voor, waar we afzonderlijk op terugkomen.

2.2. Argumenten voor extraktie.

Extraktie uit grotere NP's wordt voor het Engels dikwijls geïllustreerd met zinnen van het type (1)b - (4)b, bijv.:

- (5) Who did you see a picture of?

Aan deze zin ligt een structuur ten grondslag die kan worden weergegeven als

- (5) a [_S COMP [_S you saw [_{NP} a picture of NP]]].

Uit de grammatikaliteit van (5) volgt dat het in principe mogelijk is, in deze analyse, de vraagzin-transformatie toe te passen op een NP *in* een NP, en wel, in dit geval, een NP die direkt objekt is in de zin. Aangezien dergelijke zinnen niet altijd grammatikaal zijn, heeft Chomsky (1973) oorspronkelijk een aantal restricties op vraagzinvorming geformuleerd die ten aanzien van verplaatsingen uit NP, op het volgende neerkwamen:

- (i) vraagzinvorming is niet mogelijk indien de grotere NP een gespecificeerd subjezt heeft (de Gespecificeerde Subjezt Konditie, (GSK):
 - (5) Who did you see a picture of t?
 - (6) *Who did you see Bill's pictures of t?
- (ii) vraagzinvorming is niet mogelijk indien de grotere NP subjezt is in de zin (de Subjezt Konditie):
 - (7) Who did you hear stories about t?
 - (8) *Who did stories about t terrify John?
- (iii) vraagzinvorming is niet mogelijk indien de konstituent die bevraagd wordt meer dan twee cyclische knopen zou moeten overschrijden (de Subjacentie Konditie, (SK)):
 - (9) What do you receive requests for t?
 - (10) *What do you receive requests for articles about t?

In een uitvoerige reactie op dit artikel stellen Bach en Horn (voortaan B en H) (1976, 280) voor, deze verschillende kondities voor wat betreft extraktie uit NP te vervangen door één konditie:

- (iv) geen konstituent die gedomineerd wordt door NP kan uit die NP worden verplaatst of gedeleerd door een transformationele regel (de NP Beperking).

Waarschijnlijk (p. 296) sluiten B en H Extrapositie van deze beperking uit. Hun redenering over zinnen van het type (5) kan als volgt worden samengevat.

Wanneer in een zin zoals:

(11) John wrote a book about Nixon.

het objekt van de prepositie afzonderlijk kan worden bevraagd:

(11) a Who did John write a book about?

is de PP *about Nixon* alleen schijnbaar een komplement binnen een grotere NP, maar in feite een afzonderlijke konstituent in de VP. Aanwijzingen hiervoor zijn dat bij vraagzinvorming ook de gehele PP voorop kan worden geplaatst:

(11) b About whom did John write a book?

en dat de enkele NP verplaatst kan worden onafhankelijk van de PP:

(11) c A book was written about Nixon by John.

wat in het Engels normaal niet mogelijk is als het gaat om een PP en een NP die gegenereerd zijn als delen van een grotere NP. Nog anders geïllustreerd: een zin zoals

(12) John wrote his book about Nixon.

is structureel dubbelzinnig. In de ene betekenis is de structuur van de zin *John* [*wrote NP*], in de tweede betekenis is de structuur van de zin *John* [*wrote NP PP*], en alleen in het tweede geval zijn de regels die de zinnen (11)a, (11)b en (11)c opleveren, van toepassing.

In Chomsky (1977, 113 vlgg.) wordt hier tegenin gebracht dat de NP Beperking te sterk is, omdat hij behalve Extrapositie ook andere verplaatsingen tegenhoudt, die echter wel degelijk grammaticaal zijn zolang zij plaatsvinden binnen het domein van S:

(13) [_S COMP [_S of the students in the class, several t failed the exam]].

Voor die gevallen waar wél sprake is van extraktie buiten de S stelt Chomsky, ten tweede, dat de argumenten die B en H gebruiken voor zinnen van het type (11) niet overtuigen bij zinnen van het type (5). Het is aannemelijk dat in (12) *about Nixon* een afzonderlijke konstituent kan zijn bij *write (a book)*, maar het is niet aannemelijk dat in (5) *of John* een afzonderlijke konstituent is bij *see (a picture)*. Dat het in zulke zinnen niet gaat om afzonderlijk gegenereerde NP's en PP's blijkt, volgens Chomsky, ook uit het feit dat in gevallen zoals (12) de enkele NP kan worden gepronominaliseerd als *it*, hetgeen in zinnen van het type (5) niet mogelijk is:

(12) a John wrote it about John.

(5) a *Bill saw it of John.

Ondanks dit verschil van mening volgt Chomsky B en H in zoverre dat hij een uitbreiding geeft aan de Subjacentie Konditie, waardoor extrakties vanuit NP's naar COMP onmogelijk worden. Gegeven een structuur

(14) [_S COMP [_S.....[_{NP}.....Y.....].....]],

dan is volgens de beperkingen in Chomsky (1973), Wh-movement in

principe van toepassing op Y, aangezien S en NP cyclische knopen zijn, maar S niet. Als S ook een cyclische knoop is, wat Chomsky nu voorstelt, dan vervalt die mogelijkheid. De SK verbiedt nu elke extraktie naar COMP uit welke NP's in S dan ook; de afzonderlijke Subjekt Konditie, die overigens toch te sterk was (vgl. de verwijzing van Chomsky (1977) naar Postal (1974)), kan dan vervallen. Maar aangezien Chomsky tevens van mening is dat zinnen zoals (5), die nu tegenvoorbeelden zijn geworden tegen de (Herziene) Subjacentie Konditie, niet verklaard kunnen worden door aan te nemen dat de PP waaruit een element is geëxtraheerd in feite gedomineerd wordt door VP, moet de verklaring van de grammatikaliteit van (5) ergens anders worden gezocht. Volgens Chomsky moet men ofwel aannemen dat in (5) Extrapositie van de PP plaats heeft, zodat deze PP niet langer gedomineerd wordt door NP en extraktie vervolgens mogelijk is, ofwel dat de structuur $_{NP}[NP PP]$ herzien wordt tot een structuur $[NP] [PP]$ door een Aanpassingsregel (Readjustment Rule); dat laatste acht hij waarschijnlijker (1977, 114). Ook in dit opzicht lijkt Chomsky's oplossing meer op die van B en H dan uit zijn aanvankelijke kritiek zou blijken, wat hij trouwens zelf ook zegt. Het niet onbelangrijke verschil is, dat B en H van mening zijn dat de PP's waar het hier om gaat onafhankelijk gegenereerd *zijn*, en dat Chomsky van mening is dat ze door toepassing van een regel, waarvan hij de preciese werking overigens in het midden laat, onafhankelijk *worden*.

2.3. De Nederlandse voorbeelden.

De vraag is nu wat in deze discussie de status is van de Nederlandse voorbeelden (1)a - (4)a en (1)b - (4)b.

Daarbij gaan we eerst in op het voorstel van B en H en op dat van Klein en Van den Toorn (voortaan K en vdT). In 2.4. komt het voorstel van Chomsky (1977) aan de orde.

T.a.v. de zinnen (1)a - (4)a en (1)b - (4)b kunnen we de volgende twee opvattingen tegenover elkaar stellen:

- (i) de NP Beperking bestaat. De PP's in deze zinnen zijn als afzonderlijke konstituenten in de DS gegenereerd.
- (ii) de NP Beperking bestaat niet. De PP's in deze zinnen zijn vooropgeplaatste bijvoegelijke bepalingen, of meer in het algemeen: extraktie van bijvoegelijke voorzetselbepalingen is in principe mogelijk.

We zullen nu argumenten aandragen die pleiten voor de tweede opvatting: het is lang niet altijd houdbaar dat de hier bedoelde konstituenten in de DS afzonderlijke konstituenten zijn. Volgens ons hebben zowel Chomsky (en andere critici van B en H (Rodman (1977) en, impliciet ook Jackendoff (1977a, 283) en Culicover en Wexler (1977,

50-51)), gelijk dat de oplossing van B en H voor het Engels onbevredigend is, en ons inziens is hij dat voor het Nederlands evenzeer.

Beschouw de zinnen

(15) Jan heeft zijn boek over Vestdijk geschreven.

(16) Jan heeft een lezing over Vestdijk gehouden.

Zin (15) is ekwivalent aan het voorbeeld (12) van B en H, hierboven, omdat hij ook in het Nederlands structureel dubbelzinnig is. Mogelijke parafrases van de twee verschillende lezingen van (15) zijn, respectievelijk: 'Jan heeft zijn boek over Vestdijk af' en 'Jan's boek gaat over Vestdijk'. In de tweede lezing funktioneert *over Vestdijk* dus als voorzetselvoorwerp. De fout die B en H maken, en waar Chomsky op wijst, is dat ze voetstoots aannemen dat hun analyse ook opgaat voor alle andere zinnen met vergelijkbare PP's waar het objekt van de prepositie kan worden bevraagd of waar, zoals in het Nederlands in (1)a - (4)a maar misschien in het Engels niet zo makkelijk, de PP in z'n geheel voorop kan worden gezet. In het geval van (16) wordt hun analyse al wat moeilijker te verdedigen, omdat het niet erg voor de hand ligt dat *over Vestdijk* een komplement is bij het werkwoord *houden*. Toch kan deze PP vooropgeplaatst worden. Voor zulke zinnen kan men echter nog volhouden dat *een lezing houden* hier optreedt als een soort complex predikaat (vgl. Jackendoff (1974)) dat ongeveer synoniem is met het Engelse *to lecture*, zoals *een duw geven* ongeveer synoniem is met *duwen*. Het direkt objekt *een lezing* is dan zozeer in het werkwoord *houden* geïnkorporeerd dat *over Vestdijk* inderdaad gezien kan worden als een komplement bij het werkwoordelijke geheel, en dus als een afzonderlijke konstituent. Maar bij zinnen als

(1) a Van Vestdijk heb ik twee romans gelezen.

(17) Over transcendentale meditatie ontvangt Wim dagelijks artikelen.

loopt de analyse van B en H stuk. Het is niet in te zien dat *van Vestdijk* resp. *over transcendentale meditatie* PP's zijn die door de werkwoorden *lezen* resp. *ontvangen* worden gesubkategoriseerd, evenmin als dat voor de hand ligt bij *see* en *of John* in de Engelse zin (5). Het is ook niet in te zien dat *romans lezen (van)* en *artikelen ontvangen (over)* als een soort werkwoordelijke uitdrukking functioneren, zoals dat wel het geval kan zijn bij *een lezing houden (over)*, *de schuld geven (aan)* en andere combinaties van werkwoord en objekt. Ten tweede is er in het Nederlands, anders dan in het Engels, een duidelijke manier om de dubbelzinnigheid van zinnen als (15) te demonstreren, en daarmee ook het verschil tussen zinnen waar de PP wel en zinnen waar de PP niet een afzonderlijke konstituent is. Zonder dat we hiermee iets willen zeggen over de beregeling van de

distributie van het bijwoord *niet*, is het een observeerbaar feit dat een direkt objekt en een PP die daar direkt op volgt, van elkaar te scheiden zijn door *niet* als deze PP een onafhankelijke konstituent is:

(15) a Jan heeft z'n boek niet over Vestdijk geschreven. (tweede lezing)

(18) Piet heeft z'n lezing niet over het Algonkin gehouden.

Als de PP een komplement is bij de NP is dit niet mogelijk. Het bijwoord *niet* kan op deze manier niet in de NP doordringen.²

(15) b *Jan heeft z'n boek niet over Vestdijk geschreven. (eerste lezing)

(19) *Piet liet z'n lezing niet over het Algonkin in de trein liggen.

Vergelijk nu:

(20) *Ik heb die romans niet van Vestdijk gelezen.

(21) *Wim heeft die artikelen niet over transcendente meditatie ontvangen.

Hoewel er met (20) en (21) korresponderende zinnen bestaan waarin de PP's vooropgeplaatst zijn, namelijk de zinnen (1)a en (17), zijn de zinnen (20) en (21) niet grammatikaal, en het is daarom zeer twijfelachtig dat die PP's onafhankelijke konstituenten zijn. Dit argument is enigszins indirekt, omdat in de voorbeeldzinnen (1)a en (17) de grotere NP's onbepaald zijn, en het argument betreffende *niet*-plaatsing alleen goed bruikbaar is als de NP's bepaald zijn. Niettemin is het, terugredenerend alleszins aannemelijk dat (1)a en (17) in de DS de konstituentenstructuur hebben van (15)b en (19) en niet van (15)a en (18).

Een hiermee samenhangend argument tegen een analyse zoals B en H die voorstellen, betreft het volgende. Stel dat in

(1) a Van Vestdijk heb ik twee romans gelezen.

van Vestdijk een afzonderlijke PP in de VP is. Een dergelijke PP kan in het Nederlands op verschillende plaatsen in de zin staan, met name, zoals ook blijkt uit de dubbelzinnigheid van (15), op de plaats direkt achter het direkt objekt. Dus met (1)a korrespondeert

(1) Ik heb twee romans van Vestdijk gelezen.

waar *van Vestdijk* eveneens een onafhankelijke konstituent is. Maar aangezien (1) in ieder geval óók een interpretatie heeft waarin *twee romans van Vestdijk* één konstituent is, volgt hier onontkoombaar uit dat in de 'onafhankelijke konstituent' opvatting (1) en vergelijkbare voorbeeldzinnen dubbelzinnig zijn, en wel structureel dubbelzinnig op dezelfde manier waarop (15) dat is. Dit lijkt ons ongewenst. Er is zeker een belangrijk contextueel verschil tussen (1) en (1)a, waarover we nog niets gezegd hebben maar waar we nog uitvoerig op terugkomen. Maar er korrespondeert met de veronderstelde dubbelzinnigheid van (1) geen wezenlijk inhoudelijk verschil, en

zoals we hierboven hebben gezien pleit niets ervoor en alles ertegen dat een zin zoals (1) *struktureel* dubbelzinnig is op dezelfde manier waarop zinnen zoals (15) dat zijn. De analyse van B en H leidt, met andere woorden, tot 'vermeerdering van konstituentenstructuur zonder noodzaak'. Precies hetzelfde probleem doet zich voor met betrekking tot de door Van den Toorn (1977, 44) geciteerde zinnen

(22) Ik heb in België nog een wagen van Van Gend en Loos zien rijden.
 (23) Van Van Gend en Loos heb ik in België nog een wagen zien rijden.

waar volgens hem *van Van Gend en Loos* een bijvoegelijke bepaling is in (22) en een bijwoordelijke bepaling in (23). De vraag is niet of er verschil is tussen deze twee zinnen, want dat is er zeker. De vraag is of dat verschil korrespondeert met een verschil in dieptestruktuur, en of men zich de konsekwentie van een bevestigend antwoord op deze vraag voldoende realiseert. Dat laatste geloven wij niet; wij geloven eerder dat hier (en elders, vgl. Kirkwood (1977) voor een soortgelijke discussie in de Duitse grammatika) sprake is van een a priori: 'Een bijvoeglijke voorzetselbepaling staat, in de meest neutrale volgorde, achter de kern of het hoofd van de grotere NP - direkt er achter, of, na Extrapositie, eventueel niet direkt er achter - maar in ieder geval niet er vóór. Een voorzetselbepaling die weliswaar interpretatief betrokken is op een NP in de zin - over dat laatste bestaat, naar we aannemen, geen verschil van mening - maar aan die NP voorafgaat, is dus een afzonderlijke gegenereerde konstituent.'

De opvatting dat in zinnen zoals (1)a, (17) en (23) de PP's onafhankelijke konstituenten zijn, wordt in Klein en V.d. Toorn (1978) gehandhaafd. De bezwaren die we hier hebben ingebracht tegen de analyse van B en H gelden dan ook onverkort voor hun analyse, ook het bezwaar dat alle zinnen van dit type in deze analyse *struktureel* dubbelzinnig moeten zijn. We kunnen het gemakkelijk met K en VdT eens zijn dat een zin als

(24) Jan zag het meisje in de tuin.

struktureel dubbelzinnig is, omdat *in de tuin* hier als een bijvoegelijke bepaling bij *meisje* of als bijwoordelijke bepaling van plaats kan worden opgevat. Waar het hier echter om gaat is dat uit hun opvatting dat de vooropgeplaatste PP in (1)a een bijwoordelijke bepaling is, volgt dat (1) ook *struktureel* dubbelzinnig is, en daarmee zijn wij het niet eens. Overigens zijn K en VdT ten onrechte van mening dat de extraktie-analyse die wij verdedigen in Kooij en Wiers (1977) niet kan verklaren waarom de zin

(25) In de tuin zag Jan een meisje.

niet dubbelzinnig is. Wij beweren namelijk geenszins dat *alle* PP's die komplement zijn in een grotere NP extraheerbaar zijn, maar dat sommige PP's dat zijn wanneer er is voldaan aan bepaalde syntaktische en thematische kondities; in paragraaf 3 komen we daar op terug. In (25) is, ook volgens ons, *in de tuin* alleen een bijwoordelijke bepaling van plaats, omdat deze voorzetselgroep als bijvoegelijke bepaling bij *het meisje* ook volgens ons niet extraheerbaar is. Dat niet alle bijvoegelijke voorzetselgroepen bij NP's vooropgeplaatst kunnen worden kan dus geenszins als argument tegen de extraktie-analyse aangevoerd worden.

Over de status van de, naar hun mening, onafhankelijk gegenereerde PP's in zinnen zoals (1)a laten K en VdT zich explicieter uit dan B en H. Zij nemen aan (426 vlg.) dat de werkwoorden in dergelijke zinnen (dus in dit geval *lezen*) behoren tot een groep werkwoorden die zowel een enkele NP kunnen selekteren als een NP en een PP, waarbij in het laatste geval de PP de status heeft van een bijwoordelijke bepaling van beperking, gedomineerd door de VP. Daarvoor wordt echter in feite geen ander argument aangevoerd dan het bestaan van zinnen zoals (1)a. Dat bij andere werkwoorden, bijvoorbeeld *vernietigen* of *weggooien*, een vooropgeplaatste PP tot minder akseptabele zinnen leidt:

(26) ? Van Veldstreek heb ik twee romans weggegooid.

wordt verklaard door aan te nemen dat zulke werkwoorden uitsluitend een NP selekteren. Daarmee wordt het probleem verschoven naar het lexikon, en wordt de analyse op zichzelf niet overtuigender.

K en VdT voegen aan hun analyse nog een komplikatie toe doordat ze tegelijk beweren dat een zin als (26) wél akseptabel zou kunnen zijn met sterke emfase, bijv. als antwoord op een echovraag. Het is volstrekt onduidelijk hoe een dergelijke zin gegenereerd kan worden als *weggooien* in het lexikon is opgenomen als een werkwoord dat 'uitsluitend' een NP selekteert. Bovendien vinden wij dat een zin als (26) in sommige konteksten wel akseptabel kan zijn, ook zonder sterke emfase. Dit wijst erop dat de oplossing voor het probleem in kwestie nooit exclusief in het lexikon gevonden kan worden. (vgl. ook par. 3.2. en voetnoot 6).

Al met al zijn er ons inziens voldoende krachtige argumenten die pleiten tegen het standpunt dat in zinnen als (1)a de vooropgeplaatste PP een onafhankelijke konstituent in de DS is.

Een andere vraag is of die argumenten ook, en in dezelfde mate, van toepassing zijn op de zinnen (2)a - (4)a en (2)b - (4)b. Zin (2)a is in zoverre vergelijkbaar met (1)a dat ook daar de interpretatie waarbij *in Amsterdam* een komplement is van de direkt objekts-NP *het openbaar vervoer* wél voor de hand ligt, en de interpretatie waarbij de vooropgeplaatste PP een komplement is bij *vinden* of *knudde vinden* niet voor de hand ligt. Maar het verschil is dat de voorzetsel-

groep *in Amsterdam* niet zozeer opgevat hoeft te worden als een bijwoordelijke bepaling in de VP, maar eerder als een bijwoordelijke (zins)bepaling van plaats. In veel gevallen is deze lezing ook onontkoombaar. Vergelijk bijvoorbeeld:

(27) In Amsterdam heb ik twee tentoonstellingen bezocht.

Hoewel *twee tentoonstellingen in Amsterdam* op zichzelf heel goed één konstituent kan zijn, ligt in (27) de interpretatie van *in Amsterdam* als bijwoordelijke bepaling van plaats zózeer voor de hand, dat de mogelijkheid om die PP op te vatten als een komplement bij *twee tentoonstellingen* helemaal verdwijnt. Zin (27) kent met andere woorden alleen de interpretatie van: 'Toen ik in Amsterdam was, heb ik twee tentoonstellingen bezocht'. In (2)a ligt dit echter anders. Als *in Amsterdam* daar een bijwoordelijke bepaling van plaats is, zou die zin geparafraseerd moeten worden met 'Het is in Amsterdam zo, dat ik het openbaar vervoer knudde vind' of 'Als ik in Amsterdam ben, vind ik het openbaar vervoer knudde'. Dat is wel ongeveer waar (2)a als mededeling op neerkomt, maar het is niet wat die zin betekent; een aanzienlijk adekwatere parafrase van (2)a is zoiets als 'Ik vind dat Amsterdam een waardeloos openbaar vervoer heeft'. Soortgelijk verschillen tussen lokatieve bepalingen worden besproken in Cattell (1976).

Vergelijk bijvoorbeeld ook:

(28) In die auto vind ik de verwarming onvoldoende.

(29) *In die auto vind ik die man verdacht.

Zin (28) is volstrekt akseptabel in de parafrase 'Ik vind de verwarming in (eventueel zelfs: *van*) die auto onvoldoende'.

Eigenaardig is de parafrase 'Als ik in die auto zit vind ik de verwarming onvoldoende'. In (29) is de extraktie van de PP *in die auto* onmogelijk. Wat hier een rol speelt, is zoals we verderop zullen zien, zowel de aard van het predikaat, als de relatie tussen de bijvoegelijke prepositie-konstituent en de enkele NP: er mag onder meer niet sprake zijn van een incidentele relatie, zoals bijvoorbeeld in (29). Het door K en VdT gebruikte voorbeeld (25) behoort nu juist tot het type zin waar een komplement dat een lokatie aangeeft niet extraheerbaar is. Maar net als in de discussie tussen B en H en Chomsky blijkt ook hier, dat men niet kan generaliseren op basis van één voorbeeld. Ons inziens pleiten de zinnen (2)a en (28) en (29) voor de extraktie-hypothese en tegen de analyse van B en H en van K en VdT. In hun analyse is de interpretatie van de PP's in (2)a en (28) niet verklaarbaar, terwijl ook de ongrammatikaliteit van (29) tegenover de grammatikaliteit van (28) onverklaard zal moeten blijven.

De zinnen (3)a en (4)a verschillen van de twee andere voorbeeldzinnen, omdat vooropgeplaatste PP's hier betrokken zijn op de subjekts NP's in de zin. De mogelijkheid om die PP's als konstituenten

in de VP te beschouwen wordt daardoor natuurlijk sterk gereduceerd: het is niet waarschijnlijk dat *van die daken* geselecteerd wordt door *stuk zijn* of *over inkomensnivellering* door *verschijnen*. Vatten we de PP's in de zinnen (3)a en (4)a echter toch op als bijwoordelijke bepalingen, dan kunnen we ons afvragen welke status deze bepalingen hebben. Ons inziens zijn het dan in ieder geval geen bepalingen in de VP.

K en VdT vatten deze bepalingen waarschijnlijk net als in (1)a op als bijwoordelijke bepalingen van beperking. Voor (1)a betekende dit echter dat de PP *van Vestedijk* in de DS als een afzonderlijke konstituent in de VP is gegenereerd. T.a.v. zinnen als (3)a zeggen K en VdT echter niet meer dan dat de PP *van die daken* als bijwoordelijke bepaling gegenereerd dient te worden, waarbij zij uitgaan van de volgende onderliggende konstituentenvolgorde:

(30) De pannen zijn _{PP}[van die daken] stuk.

Of deze PP zich in de VP bevindt laten zij wijselijk in het midden. Nu lijkt het ons zeer aannemelijk dat bijwoordelijke bepalingen van beperking eerder als zinsbepalingen dan als bepalingen in de VP opgevat moeten worden, hetgeen dan overigens in de analyse van K en VdT ook voor (1)a zou moeten gelden. Het zou dus mogelijk zijn de PP's in (3)a en (4)a als zodanig op te vatten. Vergelijken we deze zinnen echter met zinnen waarin o.i. sprake is van onvervalste bepalingen van beperkingen, zoals bijvoorbeeld³:

(31) Van de leerlingen in onze klas is Truus gezakt.

(32) Voor een kabouter is hij erg groot.

dan valt op dat in de zinnen (3)a en (4)a de PP's bevraagd kunnen worden - vgl.

(3)b en (4)b - terwijl dat in de zinnen (31) en (32) onmogelijk is. Vgl.

(33) *Van wie / van welke kinderen is Truus gezakt?

(34) *Voor wie / waarvoor is hij erg groot?

Hieruit trekken wij, zij het wat voorzichtig, de konklusie dat de PP's in (3)a en (4)a en dan met name die in (4)a niet opgevat moeten worden als bijwoordelijke bepalingen van beperking, maar als bijvoegelijke bepalingen. Daar voegen we nog aan toe - en dat geldt in feite voor alle gevallen waar wij van extraktie spreken - dat de prepositie in de PP geselecteerd wordt door het hoofd van de enkele NP. Dat is bijvoorbeeld heel duidelijk het geval in

(35) Om vreemdelingen gaat het touwtrekken voorlopig voort. (NRC 1977)

waar o.i. ook sprake is van extraktie uit het subjeet. Het lijkt ons volstrekt ad hoc de selectie van deze prepositie en bijvoorbeeld de prepositie *over* in (4)a op een andere manier te bewerkstelligen. T.a.v. (4)a kiezen we op grond van het bovenstaande - en ook gezien het gebrek aan duidelijke tegenargumenten - voor de

eenvoudigste oplossing: *over inkomensnivellering* is een geëxtraheerd komplement van *grote stukken*. Het meest problematisch blijven de zinnen van het type (3)a. Voor zin (3)a lijkt het ons toch wel heel plausibel dat de PP *van die daken* een komplement is bij de subjekts-NP *de pannen*, en dat (3)a en (3) dezelfde grammatische structuur hebben. Maar in andere gevallen leveren zinnen waar tussen de enkele NP en de PP een deel-geheel relatie bestaat via de prepositie *van* moeilijkheden op, die we wat uitvoeriger zullen bespreken in par. 4.

We kunnen onze argumenten tegen de analyse van B en H en van K en VdT nu als volgt samenvatten.

- (a) Via de *niet*-proef is voor een zin van het type (1) aannemelijk te maken dat deze zin niet structureel dubbelzinnig is. De PP kan slechts als een bijvoegelijke bepaling opgevat worden. Toch is de inhoudelijk daaraan ekwivalente zin (1)a grammaticaal.
- (b) De door B en H en K en VdT voorgestane structurele dubbelzinnigheid van zinnen als (1) correspondeert in het geheel niet met een semantische dubbelzinnigheid.
- (c) De PP in (2)b kan, tegen de verwachtingen in, niet als bijwoordelijke bepaling van plaats geïnterpreteerd worden, maar slechts als bijvoegelijke bepaling bij de enkele NP. Dat zelfde geldt voor (28). Ook hier correspondeert de zgn. structurele ambiguïteit van (2) niet met een semantische dubbelzinnigheid.
- (d) In veel gevallen is het erg duidelijk dat de prepositie in de PP slechts door het hoofd van de enkele NP geselecteerd kan worden en niet door bijvoorbeeld het werkwoord. Alleen in de extraktiehypothese is deze selectie op een adequate manier te beregelen.
- (e) Als de PP's in (3)a en (4)a niet opgevat worden als bijvoegelijke bepalingen, blijft volgens ons slechts de mogelijkheid over deze PP's op te vatten als bijwoordelijke bepalingen van beperking. Zij zijn echter bevroegbaar (en ook relativiseerbaar), net zoals alle andere bijvoegelijke PP's die extraheerbaar zijn.

Deze argumenten lijken ons sterk genoeg om te stellen dat de NP Beperking onjuist is.

2.4. Extraktie en Extrapositie.

Voordat we de kondities gaan bespreken waaronder naar onze mening extraktie uit grotere NP's mogelijk is, komen we terug op het alternatieve voorstel dat Chomsky (1977, 114) doet voor zinnen zoals (5) en dat dus ook van toepassing zou kunnen zijn op de zinnen (1)b - (4)b. Aan dat voorstel zitten namelijk wel enkele haken en ogen. Chomsky gaat er van uit dat, in bepaalde gevallen, de PP uit een grotere NP kan worden 'weggezet' door een Aanpassingsregel. Gezien het evidente verschil in akseptabiliteit tussen:

- (5) Who did you see a picture of?
 (36) ?? Who did you destroy a picture of?

moet hij aannemen dat die regel 'lexically governed' is, dat de toepassing ervan afhangt van het werkwoord in de hoofdzin, maar overigens zijn die voorwaarden 'onduidelijk'. De andere mogelijkheid die hij oppert is dat de PP uit de grotere NP verwijderd wordt door Extrapositie. Met die veronderstelling maakt Chomsky het zich niet gemakkelijk. Ten eerste moet ook deze transformatie 'lexically governed' zijn, maar bovendien moet ook nog eens vastgesteld worden wanneer extraktie vanuit de extrapositie-positie geoorloofd is. De kondities voor Extrapositie en extraktie zijn namelijk zowel voor het Engels als voor het Nederlands zeer duidelijk verschillend. In haar uitvoerige studie over Extrapositie uit subjekts-NP's komt Guéron (1976) tot de volgende observaties. In de zin

(37) A book by Bill came out.

is het komplement *by Bill* extraponeerbaar, maar het objekt van de prepositie kan niet bevraagd worden na Extrapositie:

- (38) A book came out by Bill.
 (39) *Who did a book come out by?

En de zin

- (40) *Who was a book published by?

is ongrammatikaal in de lezing waarin *by NP* wordt opgevat als een komplement bij *a book*. Deze en vergelijkbare observaties van Guéron versterken een al veel eerder door Ross gemaakte veronderstelling (1967, 165), dat geëxtraponeerde PP's 'bevroren' konstituenten zijn waarop niet ook nog eens extraktie kan worden toegepast. Een tweede reden waarom Chomsky's oplossing niet overtuigt is de volgende. Hoewel de enorme hoeveelheid literatuur over Extrapositie in het Engels niet altijd even eenvoudig te interpreteren is, onder meer omdat ook de native speakers het over de akseptabiliteit van veel zinnen moeilijk eens kunnen worden, kan men wel vaststellen dat volgens de gangbare opvatting een geëxtraponeerde konstituent verplaatst wordt naar het einde van de zin, en zelfs, dat de aanwezigheid aan het eind van de zin van een bepaald type konstituenten de toepassing van de regel blokkeert. Wanneer nu Extrapositie een voorwaarde zou zijn voor extraktie, blijven de volgende zinnen onverklaard:

- (41) Who are these pictures of on the wall? (Kuno 1973, 380)
 (42) Who was a picture of standing on the mantelpiece? (Chomsky 1977, 131).

en alle andere zinnen waar het achtergelaten voorzetsel van de PP *niet* aan het eind van de zin staat. Chomsky veronderstelt dat in zulke gevallen een verplichte omzetting van konstituenten aan het eind van de zin heeft plaatsgehad. Het wil ons voorkomen dat die oplossing ad hok is, en nauwelijks kan verbergen dat de Extrapositieanalyse niet bevredigend is. Voor het Nederlands valt dat nog duide-

lijker te illustreren, omdat Extrapositie in het Nederlands kennelijk aan veel minder beperkingen onderhevig is dan extraktie. Verplaatsing van een PP komplement naar achteren is, althans voor veel mensen, geheel akseptabel in gevallen waar vooropplaatsing, vraagzinvorming en relativisering dat niet zijn (vgl. voor achterplaatsing Jansen, deze bundel):

(43) Ik heb een vrouw met vuurrood haar zien lopen.

(43) a Ik heb een vrouw zien lopen met vuurrood haar.

(43) b *Waar heb jij een vrouw mee zien lopen?

(43) c *Met vuurrood haar heb ik een vrouw zien lopen.

(43) d *Dit is het vuurrode haar waar ik een vrouw mee heb zien lopen.

althans niet in de interpretatie waar *vuurrood haar* 'onvervreemdbaar bezit' is. Een antwoord op de vraag wanneer Extrapositie mogelijk is, kan daarom zeker niet altijd een antwoord zijn op de vraag wanneer extraktie mogelijk is. Ook in het Nederlands doet zich bovendien het probleem voor dat een achtergelaten voorzetsel vaak niet op de plaats staat waar het zou staan als de PP eerst geëxtraponeerd was:

(44) Piet heeft een boek over syntaxis gekocht.

(44) a Waar heeft Piet een boek over gekocht?

(44) b *Waar heeft Piet een boek gekocht over?

De enige mogelijkheid die dan nog overblijft is, dat er sprake is van virtuele Extrapositie, dat wil zeggen dat de PP wel uit de grotere NP wordt losgemaakt maar niet werkelijk wordt verplaatst. Dat is echter precies hetzelfde als een Aanpassingsregel die $_{NP}$ [NP PP] herzielt tot [NP] [PP]. Maar Aanpassingsregels doen alleen wat ze moeten doen, en laten de vraag 'wanneer en wanneer niet' per definitie open. Dergelijke regels lijken ons niet gewenst.

De konklusie is dat B en H op de vraag wanneer extraktie vanuit NP wel mogelijk is en wanneer niet, het verkeerde antwoord geven, nl. dat het nooit kan, en dat Chomsky er in feite helemaal geen antwoord op geeft.

In aansluiting hierop willen we nog ingaan op een ander argument van K en VdT tegen de extraktie-hypothese. Naar hun mening (pag. 429 vlgg.) kan in zo'n analyse de zin

(45) Daar zag hij gisteren een artikel in de NRC over.

niet op een natuurlijke manier worden gegenereerd, terwijl een dergelijke analyse aan de andere kant onakseptabele zinnen zou opleveren, zoals

(46) *..., omdat hij daar gisteren een artikel in de NRC zag over.

Bovendien zouden zinnen als

(47), omdat hij daar gisteren een artikel in de NRC over zag.

in die analyse helemaal niet te genereren zijn, waarbij we nog moeten opmerken dat K en VdT hier telkens de lezing bedoelen waarin *in de NRC* een bijwoordelijke bepaling is en niet een bijvoegelijke bepaling bij *artikel*.

Zoals we zullen zien volgt één en ander echter helemaal niet noodzakelijkerwijs uit de extraktie-hypothese. K en VdT stellen dat in de extraktie-analyse een onderliggende structuur als uitgangspunt zal moeten dienen die we vereenvoudigd als volgt kunnen weergeven:

(48) [_S COMP [_S hij gisteren [_{NP} een artikel daarover] [_{PP} in de NRC] zag]].

D.m.v. direkte extraktie en V-plaatsing kan van deze structuur allereerst zin (49) afgeleid worden

(49) Daar zag hij gisteren een artikel over in de NRC.

Voor de afleiding van (45) is, aldus K en VdT, echter meer nodig. Hier zal de PP *daarover* eerst d.m.v. Extrapositie naar rechts verplaatst moeten worden, waarna de verplaatsing naar links kan plaatsvinden. Dit nu is, aldus de auteurs, een bijzonder onnatuurlijke beschrijvingswijze, maar niettemin onvermijdelijk in de extraktieanalyse. Bovendien kan een grammatika die een dergelijk verplaatsingsprincipe moet toestaan, de derivatie van een onakseptabele zin als (46) niet verhinderen. Deze grammatika zou ook problemen hebben met zin (47). In de afleiding van die zin zou gebruik gemaakt moeten worden van een volstrekt onbekende transformatie die de PP niet naar het zinseinde maar naar de positie direct voor V verplaatst. Een dergelijke transformatie zou volkomen ad hoc gekreëerd moeten worden.

In de analyse van K en VdT doen deze problemen zich niet voor. Als uitgangspunt dient hier

(50) [_S COMP [_S hij gisteren [_{NP} een artikel] [_{PP} in de NRC] [_{PP} daarover] zag].

D.m.v. vooropplaatsing van *daar* en V-plaatsing wordt zin (45) afgeleid. Wordt bovendien de PP *in de NRC* d.m.v. PP-over-V naar achteren verplaatst dan ontstaat zin (49).

Een bijzin als (47) wordt afgeleid door *daar* naar voren te verplaatsen. Het zal duidelijk zijn dat in deze analyse een verbod mogelijk is op het principe dat na verplaatsing naar rechts - in dit geval PP-over-V - verplaatsing naar links mogelijk is.

Een zin als (46) wordt in deze analyse dan ook niet gegenereerd.

Zoals hierboven i.v.m. de analyse van Chomsky (1977) al is gebleken, delen wij de mening van K en VdT dat het Extraktie-na-Extrapositie-principe ongewenst is. O.i. zijn geëxtraponeerde PP's eilanden. Wij zijn het echter niet met K en VdT eens dat de extraktie-

analyse een dergelijk verplaatsingsmechanisme nodig heeft. Het argument van K en VdT blijkt nl. te berusten op een onjuiste interpretatie van zinnen als (45) en (47).

In onze extraktie-hypothese zijn er voor het bovenbedoelde type zin twee uitgangsstrukturen mogelijk die we vereenvoudigd als volgt kunnen weergeven:

(51) Hij heeft gisteren [_{NP} een artikel over X] [_{PP} in de NRC] gezien. (vgl. (48)).

(52) Hij heeft gisteren [_{NP} een artikel over X in de NRC] gezien.

We gaan hierbij van de voltooide tijd uit, omdat de verplaatsingen in kwestie op die manier duidelijker zichtbaar zijn.

Passen we op (51) extraktie toe dan ontstaat (51)a terwijl in (51)b ook nog PP-over-V heeft plaatsgevonden.

(51) a Daar heeft hij gisteren [een artikel over t] [in de NRC] gezien.

(51) b Daar heeft hij gisteren [een artikel over t] gezien [in de NRC].

Net als K en VdT kennen ook wij geen transformatie die de bijvoegelijke bepaling *over X* over de bijwoordelijke bepaling *in de NRC* heen plaatst naar de positie direct voor het werkwoord.

In de lezing van (51) waar *in de NRC* een bijwoordelijke bepaling is, worden de volgende zinnen dan ook niet gegenereerd, d.w.z. in die lezing zijn zij onakseptabel.

(51) c *Hij heeft gisteren [een artikel] [in de NRC] [over X] gezien.

(51) d *Daar heeft hij gisteren [een artikel] [in de NRC] [over t] gezien.

Dat deze zinnen in de bedoelde lezing inderdaad onakseptabel zijn blijkt uit zinnen waar de ambiguïteit tussen bijvoegelijke en bijwoordelijke PP niet of niet goed mogelijk is.

Vgl. bijvoorbeeld

(53) Daar heeft [Piet een boek over] [in z'n kast] staan.

(53) a *Daar heeft Piet een boek [in z'n kast] over staan.

(54) Daar heb ik [een foto van] [in m'n fotoalbum] geplakt.

(54) a *Daar heb ik een foto [in m'n fotoalbum] van geplakt.

Zinnen als (51)c en (51)d zijn echter wel akseptabel als *in de NRC* opgevat wordt als een bijvoegelijke bepaling bij *artikel*. In dat geval zijn ze echter niet afgeleid van (51), maar van (52). In (52) is het mogelijk het komplement *over X* te verplaatsen *binnen de NP* (vgl. Guéron (1976); Jackendoff (1977a)), wat in dit geval neerkomt op een verwisseling van de komplementen *over X* en *in de NRC*:

(52) a Hij heeft gisteren [een artikel in de NRC over X] gezien.

Vergelijk bijvoorbeeld ook:

- (55) a Ik heb [een boek over Rubens met plaatjes] gezien.
 (55) b Ik heb [een boek met plaatjes over Rubens] gezien.

Toepassing van extraktie op (52)a levert dan op:

- (52) b Daar heeft hij gisteren [een artikel in de NRC over t] gezien.

Kijken we nu nogmaals naar de zinnen (45) - (47), dan zal het duidelijk zijn, dat (45) en (47) in onze analyse net als (52)b van een structuur als in (52) afgeleid moeten worden. Dat betekent dat in (45) geen sprake is geweest van Extrapositie en dat (47) in onze analyse wel degelijk te genereren is. In onze analyse is het Extraktie-na-Extrapositie-principe dus niet nodig, en bovendien, zoals we hierboven al gezien hadden, ongewenst. Een zin als (46) wordt in onze analyse dan ook helemaal niet gegenereerd. Het is dus zeker niet zo dat de zinnen (45) - (47) gezien kunnen worden als tegenvoorbeelden tegen de extraktie-hypothese. Integendeel: deze zinnen pleiten ons inziens alleen maar vóór de extraktie-hypothese en tegen de analyse van K en VdT. Het is immers volstrekt onduidelijk hoe in de analyse van K en VdT, waar *over X* gezien de extraktiemogelijkheden in ieder geval als een afzonderlijke konstituent moet worden opgevat, een verklaring gevonden kan worden voor het feit dat *in de NRC* in een zin als (51)a wel als bijwoordelijke bepaling kan worden opgevat, maar in zinnen als (45) en (47) niet. Voor de extraktie-analyse ligt hier echter geen enkel probleem. Voor een zin als (47) geldt eenvoudigweg, dat omdat *over X* een bijvoegelijke bepaling is en omdat een bijvoegelijke bepaling niet over een bijwoordelijke bepaling heen verplaatst kan worden naar de positie voor V, de PP *in de NRC* dus wel een bijvoegelijke bepaling moet zijn.

Samenvattend kunnen we nu konkluderen dat Chomsky's Extrapositie-analyse ongewenst is en dat deze analyse binnen de extraktie-hypothese ook niet nodig is. Bovendien geven wij de voorkeur aan een analyse waarin geen gebruik gemaakt wordt van Aanpassingsregels. Dit betekent dat wij Chomsky's Herziene Subjacentie Konditie verwerpen, en rechtstreekse extraktie vanuit NP toestaan.

3.1. De notie 'Thema'.

In deze en de volgende paragraaf zullen we de kondities bespreken waaronder bepaalde PP-komplementen uit een grotere NP geëxtraheerd

kunnen worden en vooropgeplaatst. In par. 1 hebben we al gezegd dat die kondities thematisch, semantisch en syntaktisch zijn; omdat we de thematische kondities als de belangrijkste beschouwen zullen we met de bespreking daarvan beginnen.

Een PP kan uit een grotere NP worden geëxtraheerd wanneer die PP Thema van de zin kan zijn. De term 'Thema' gebruiken we hier op de manier waarop hij gebruikt wordt in verschillende publikaties van Kuno (1972, 1976) en in Praagse publikaties over het zogenaamde Funktionale Zinsperspektief, en dus niet in de zin van Jackendoff (1972). Kuno omschrijft Thema globaal als 'datgene waar de rest van de zin een mededeling over is'; het Thema is hetzij contextueel gedefinieerd hetzij in de context gemakkelijk definieerbaar. Deze omschrijving van Thema is vergelijkbaar met verschillende recente omschrijvingen van het begrip 'Topik'. Vergelijk bijvoorbeeld Chafe (1976, 50): 'the topic sets a spatial, temporal, or individual framework within which the main predication holds'; Li en Thompson (1976, 464): 'the topic is "the center of attention", it announces the theme of the discourse'. Hoewel dit meer een kwestie is van terminologie dan iets anders, zullen wij hier een verschil maken tussen Thema en Topik. De term Topik reserveren we voor die konstituent(en) in de zin die het meest 'op de achtergrond' zijn, wat in veel gevallen neerkomt op: 'het meest bepaald'. Het Thema is dat wel vaak, maar niet noodzakelijk.⁴ Ook vaak, maar ook niet noodzakelijk, is het Thema anaforsch, dat wil zeggen dat het refereert aan het gespreksonderwerp of aan iets dat zonder moeite als zodanig kan worden ge(re)konstrueerd. Vergelijk, als eerste illustratie, het contrast tussen de zinnen

(1) Ik heb twee romans van Véstíjk gelezen.

(1) a Van Vestdíjk heb ik twee rómans gelezen.

De aksenten geven niet een vorm van emfase of kontrast aan, maar alleen de intonatiepiek van de zin. Met die intonatie is zin (1), maar niet zin (1)a, een akseptabel antwoord op de vraag: 'Wat heb jij de laatste tijd gelezen?'. Daarentegen is (1)a, maar niet zin (1), een passend antwoord op meer specifieke vragen, zoals bijvoorbeeld: 'Heb jij ook iets van Vestdíjk gelezen?'. Algemener gezegd, zin (1)a is een akseptabele uiting in een context waar de schrijver Vestdíjk, zijn werk, bekende Nederlandse schrijvers, of de literatuurlijst van een letterkunde-tentamen gespreksonderwerp zijn. In termen van Fokus en Thema komt het verschil tussen de bovenstaande zinnen op het volgende neer: In zin(1) is de direkt objekts-NP *twee romans van Vestdíjk* in z'n geheel in het Fokus van de zin, terwijl in zin (1)a alleen *twee romans* in Fokus is, waarbij *van Vestdíjk* beschouwd moet worden als het Thema van de zin. Wanneer we het Thema van een zin typografisch van de rest van de zin scheiden met //,

kunnen we zin (1)a en ook de zinnen (3)a en (4)a als volgt representeren:

- (1) a Van Vestdijk // heb ik twee rómans gelezen.
- (3) a Van die daken // zijn de pánnen stuk.
- (4) a Over inkomensnivellering // verschenen grote stúkken in de krant.

We voegen hier uitdrukkelijk aan toe, dat deze weergave uitsluitend bedoeld is als een weergave van de thematische structuur van de zin, en dat we hiermee niet willen suggereren dat het Thema van de rest van de zin gescheiden is door een bijzondere intonatie of fasering die wijst op een of andere vorm van Links Dislokatie. Althans in het Nederlands is dat o.i. in dit type zinnen met vooropgeplaatste voorzetselgroepen *niet* het geval. De konstituent die Thema is, is normaal in het geheel van de intonatieve structuur opgenomen.

Een Thema hoeft niet noodzakelijk, zoals wel het geval is in de bovenstaande voorbeelden, iets te noemen dat reeds aan de orde is geweest. Een Thema kan ook, in een bepaalde context, iets *introduceren* waarover de rest van de zin een predikatie is. Wanneer bijvoorbeeld in een bepaalde situatie een discussie aan de gang is over het openbaar vervoer, is een zin als (2)a heel goed mogelijk, hoewel op de schaal van 'gegeven versus niet gegeven', de konstituent *het openbaar vervoer* het meest op de achtergrond staat. In deze zin is *het openbaar vervoer* Topik, *in Amsterdam* het Thema, terwijl de mening van de spreker, uitgedrukt in het predikaat *knudde vinden*, in het Fokus van de zin staat. De representatie van (2)a wordt dan als volgt, met een sekundair aksent voor het Thema in dit geval, en met / op de scheiding van Topik en Fokus:

- (2) a In Amsterdàm // vind ik het openbaar vervoer / knúdde.

Merk op dat ook een zin als (3)a nog andere gebruiksmogelijkheden heeft behalve de eerder aangegeven mogelijkheid, namelijk één waarin *de pannen* Topik is, op dezelfde manier waarop *het openbaar vervoer* dat is in (2)a, en alleen het predikaat *stuk zijn* in Fokus staat:

- (3) a Van diè daken // zijn de pannen / stúk.

Het essentiële verschil tussen de zinnen (1)a - (4)a en de zinnen (1) - (4) wordt echter door de verschillende mogelijkheden die (1)a - (4)a verder hebben, niet aangetast. Waar het hier om gaat is dat in de zinnen (1) - (4) de enkele NP plus zijn PP-komplement in de thematische organisatie van de zin als een eenheid fungeren: de grotere NP funktioneert hetzij als (deel van het) Fokus, hetzij als (deel van het) Topik. De NP en de PP fungeren thematisch niet onafhankelijk van elkaar, en dat is nu precies het cruciale punt van de zinnen waar de PP is vooropgeplaatst. Daar fungeren de enkele NP en het PP-komplement thematisch *we/onafhankelijk* van elkaar, In deze zin, en dus niet syntaktisch, zijn de PP's in de a-

zinnen (relatief) onafhankelijke konstituenten. Datzelfde geldt voor de zinnen (1)b-(4)b waar de PP of het objekt in de PP zijn bevraagd. Ook voor deze zinnen geldt dat de PP en de enkele NP thematisch onafhankelijk van elkaar functioneren, hoewel we in deze gevallen de PP niet zozeer als Thema kunnen beschouwen, maar eerder als een syntaktisch gemarkeerd Fokus.

Het is echter heel aannemelijk dat voor een syntaktisch gemarkeerd Fokus, waaronder vooropgeplaatste vraagwoorden, net als voor het Thema geldt dat de rest van de zin er een zinvolle mededeling over moet bevatten. (vgl. Kuno (1976, 443, voetnoot 10)). In dit opzicht is er dus een overeenkomst tussen zinnen met thematische vooropplaatsing en vraagzinvorming met vooropplaatsing van vraagwoorden.

Er is nog een andere gebruiksmogelijkheid van de zinnen (1)a - (4)a, namelijk met de vooropgeplaatste PP's in een contrastieve of emphatische functie:

- (1) a' VAN VESTDIJK // heb ik twee romans gelezen ['Je hebt me verkeerd verstaan'].

We gaan op deze mogelijkheid niet verder in, omdat we, zoals gezegd, de suggestie willen vermijden dat dit contrastieve of emphatische gebruik een voorwaarde voor vooropplaatsing van PP's zou zijn, en ook omdat zich bij contrast of emfase nog wel eens (ver)plaatsingsverschijnselen willen voordoen die ongewoon zijn. Ons doel is juist te laten zien dat zinnen met vooropgeplaatste PP's van dit type wel gemarkeerd zijn voorzover ze afwijken van de basisvolgorde, maar verder noch semantisch noch syntaktisch ongewoon.⁵

3.2. Thematische structuur en andere kondities.

Na deze omschrijving van het begrip 'Thema' keren we terug naar de syntaktische en semantische eigenschappen van de zinnen met vooropgeplaatste PP's die in de literatuur vaak worden besproken, en waarvan enkele al even aan de orde zijn geweest. We zullen laten zien dat die eigenschappen direkt met de thematische structuur samenhangen.

Om te beginnen wordt vaak opgemerkt (Bach en Horn (1976); Cattell (1977, 41); Chomsky (1977, 114)), dat de mogelijkheid om de PP voorop te plaatsen of om de PP of het objekt in de PP te bevragen, mede afhankelijk is van het werkwoord in het gezegde. Met een variatie op twee voorbeelden van Chomsky: er is een aanzienlijk verschil in akseptabiliteit tussen

- (1) a Van Vestedijk heb ik twee romans gelezen.
(56) ??Van Vestedijk heb ik twee romans vernietigd.

zoals er in het Engels (Cattell (1977, 39)) een verschil is in akseptabiliteit tussen

- (57) Which composer did you buy a book about?
 (58) ??Which composer did you burn a book about?

Deze contrasten zijn opmerkelijk en keren in de literatuur dan ook voortdurend terug. Dat de betreffende zinnen van werkwoord verschillen zou er wel eens de oorzaak van kunnen zijn, dat men aanneemt dat de mogelijkheid om de PP en de enkele NP te scheiden 'lexically governed' is (Chomsky (1977)), of dat de PP een eigen relatie heeft met het werkwoord en daarom ook syntactisch een zelfstandige PP is (Bach en Horn; Klein en Vd Toorn). Ook Cattell, in een analyse die overigens veel overeenkomsten vertoont met de onze, stelt dat de akseptabiliteit van (57) verklaard kan worden doordat de achtergebleven NP een 'separate argument' is geworden van het werkwoord. Zoals we hebben laten zien is de syntactische interpretatie van die opvatting onnodig en onhoudbaar; het is ook niet helemaal duidelijk of Cattell dat bedoelt. Maar semantisch heeft hij o.i. gelijk: de extraheerbaarheid van de PP wordt mede daardoor bepaald dat datgene wat er in de rest van de zin wordt gezegd een betekenisvolle, of, juister, een relevante mededeling moet zijn over wie of wat genoemd wordt in de PP.

Uit het voorbeeld van Cattell blijkt al dat het daarbij niet gaat om de betekenis van alleen het werkwoord. In (1)a kan men semantisch een relatie leggen tussen *lezen* en *Vestdijk*, omdat Vestdijk een auteur is. Maar op zichzelf heeft het werkwoord *kopen* niet een zinvoller relatie met het woord *komponist* dan het werkwoord *verbranden*, net zo min als in

(17) Over transcendente meditatie ontvangt Wim dagelijks artikelen.

ontvangen op zichzelf een zinvolle relatie heeft met *transcendente meditatie*. Het gaat om de inhoud van het predikaat in z'n geheel en de relatie die gelegd kan worden tussen het predikaat en de PP. Wanneer we nogmaals de volgende paren zinnen vergelijken

- (59) Over transcendente meditatie heb ik een boek gekocht/gezien.
 (60) ?? Over transcendente meditatie heb ik een boek verbrand/in de trein laten liggen.

is het niet waarschijnlijk, althans binnen het gebruikelijke 'universe of discourse' dat er een relatie gelegd wordt tussen een bepaald onderwerp, transcendente meditatie, en het feit van het verbranden respectievelijk in de trein laten liggen van een boek over dat onderwerp. Maar in (59) kan zo'n relatie wel gelegd worden, en daarom kan in (59) de voorzetselgroep *over transcendente meditatie* als Thema fungeren. Hierbij speelt ook een rol dat in (59) het werkwoord *kopen* de 'inhoud'-betekenis van *boek* aktiveert en in (60) de werkwoorden eerder de 'voorwerp-betekenis'.

Hetzelfde speelt een rol in het verschil in akseptabiliteit tussen

(1)a en (56).⁶ Men kan dan ook niet beweren dat het werkwoord *vernietigen* minder geschikt is voor extraktie van een PP-komplement uit een direkt objekt dan andere werkwoorden, vergelijk bijvoorbeeld:

(56) ?? Van Vestdijk heb ik twee romans vernietigd.

(61) Van die daken hebben ze alle pannen vernietigd.

Zin (61) is in deze vorm een zinvolle mededeling over het stuk maken van een deel van een geheel, waarin de 'konkrete' betekenis van *vernietigen* extraktie, d.w.z. thematisering van een deel van het direkt objekt *niet* in de weg staat. De mogelijkheid tot thematisering van een PP is een kwestie van de semantische en thematische structuur van de zin en kan niet op één punt, bijvoorbeeld in het lexikon, worden vastgepind. Daaruit volgt ook dat de akseptabiliteit van zinnen waar een PP-komplement vooropgeplaatst is, een kwestie is van gradaties, en niet van ja/nee beslissingen. Van de volgende drie zinnen zal voor de meeste mensen de laatste het minst en de eerste het meest akseptabel zijn, maar het is niet waarschijnlijk dat die oordelen echt konstant zijn:

(1) a Van Vestdijk heb ik twee románs gelezen.

(62) ?Van Vestdijk heb ik twee románs uitgeleend.

(63) ??Van Vestdijk heb ik twee romans in de tréin laten liggen.⁷

Dat semantische en thematische structuur in deze zinnen nauw samenhangen blijkt ook uit een analyse van die zinnen waar de PP geëxtraheerd is uit de subjekts-NP. Als een dergelijke PP als Thema van de zin moet kunnen funktioneren gaat dat beter wanneer het werkwoord, of het predikaat in z'n geheel, als voornaamste funktie heeft het subjezt te introduceren, onder de aandacht te brengen - één van de interpretatieve voorwaarden die Guéron (1976) noemt voor de mogelijkheid van Extrapositie van PP's uit subjekts-NP's in het Engels. Kirkwood (1977), in zijn analyse van vooropplaatsing van PP's uit NP's in het Duits, maakt hier het onderscheid tussen zinnen die meer 'existentieel' zijn en zinnen die meer 'predikatief' zijn. Deze voorspelling komt uit wanneer men bijvoorbeeld vergelijkt:

(64) a Over inkomensnivellering verschenen twee artikelen in de krant.

(65) a ??Over inkomensnivellering hebben twee artikelen tot spanningen in de koalitie geleid.

Als we deze zinnen vergelijken met dezelfde zinnen in hun ongemarkeerde volgorde zien we duidelijk wat er aan de hand is:

(64) Er verschenen twee artikelen over inkomensnivellering in de krant.

(65) Twee artikelen over inkomensnivellering hebben tot spanningen in de koalitie geleid.

In (65) is het *gehele subjezt* uitgangspunt voor een tamelijk specifieke mededeling daarover in het predikaat en funktioneert het

gehele subjezt als Thema van de zin. Als dat het geval is, anders gezegd, als de thematische organisatie van de zin in Thema en Fokus samenvalt met de syntaktische organisatie in subjezt en predikaat, wordt het moeilijk een deel van het subjezt afzonderlijk als Thema te gebruiken, aangezien zinnen normaal niet twee Thema's hebben. In (64) kan de PP *over inkomensnivellering*, in een daartoe geschikte context uiteraard, wél Thema zijn, omdat wat er verder in de zin gezegd wordt over de bewuste artikelen voornamelijk introducerend is.

Nog een andere faktor die een rol speelt bij vooropplaatsing en andere vormen van extraktie is de mate van bepaaldheid of specifiekheid van de grotere NP (vgl. de opmerkingen daarover in Grosu (1972, 216); Chomsky (1977, 116); Guéron (1976, 46)). Standaardvoorbeelden zijn zinnen zoals:

(66) a Over inkomensnivellering heb ik een brochure gekocht.

(67) a *Over inkomensnivellering heb ik Piet's brochure gekocht.

en het zijn ook dit soort voorbeelden die geleid hebben tot de formulering van Chomsky's Gespecificeerde Subjezt Konditie, althans wat betreft de extraktie uit NP. Dat (67)a niet of weinig akseptabel is kan echter volgens ons beter worden verklaard als een thematische dan als een syntakrische beperking: verschillende opmerkingen over de GSK in Chomsky (1977) wijzen nu trouwens in diezelfde richting.⁸ Vergelijk de ongemarkeerde volgordes van (66) en (67)

(66) Ik heb een brochure over inkomensnivellering gekocht.

(67) Ik heb Piet's brochure over inkomensnivellering gekocht.

Ongeacht of in een zin zoals (67) het direkt objekt Topik of Fokus is, en dat laatste is hier her waarschijnlijkst, thematisch funktioneert het direkt objekt als een eenheid. Het noemt iets waarvan aangenomen wordt dat het geïdentificeerd is of op deze manier identificeerbaar is, en het PP-komplement *over inkomensnivellering* is een deel van die identifikatie. Daarom is het zo goed als onmogelijk de PP op te varten als Thema van (67), want dat veronderstelt zoals we hebben laten zien, dat de enkele NP en de PP als relatief zelfstandige informatie-eenheden optreden in het geheel van de zin. Dat laatste is wél mogelijk in (66). De uiteindelijk bepalende faktor is niet of de grotere NP [+Bepaald] is, of [+Specifiek], de bepalende faktor is of die grotere NP in de zin funktioneert als wat Guéron noemt een 'single entity', zoals in (67), of dat de PP en de enkele NP kunnen funktioneren als een 'separate entity', zoals mogelijk is in (66). Dit komt sterk overeen met de formulering van Kirkwood (1977, 63) voor datzelfde verschil: het PP-komplement kan een noodzakelijke- en daarom niet extraheerbare - *identifikatie* zijn van datgene wat door de enkele NP wordt genoemd, (67), het kan ook alleen maar een nadere *specifikatie* zijn van de enkele NP,

(66). Vanzelfsprekend ligt de 'single entity' lezing meer voor de hand als de grotere NP [+Bepaald] of [+Specifiek] is, en is de 'separate entity' lezing makkelijker als de grotere NP [-Bepaald] is. In het eerste geval immers is de 'bepaaldheid' vaak mogelijk, omdat er een identificerende bepaling aanwezig is, waardoor in zo'n geval de 'double entity' lezing uitgesloten is. Maar, hiermee kan men het verschil toch niet altijd in voldoende mate verklaren. Vergelijk de volgende paren zinnen:

(68) Ik heb dat boek van Vestdijk / gelezen.

(68) a ? Van Vestdijk // heb ik dat boek gelezen.

(69) Ik heb dát boek / van Vestdijk gelezen.

(69) a Van Vestdijk // heb ik dát boek gelezen.

In (68) is *dat boek van Vestdijk* in z'n geheel anaforsch en hoort bij de Topik van de zin; alleen *gelezen* is in Fokus. Vooropplaatsing van een deel van het direkt objekt is dan niet goed mogelijk. In (69) is *dát boek* deiktisch: het dient, bijvoorbeeld, om in de context van een konversatie over het lezen van het werk van Vestdijk een bepaald boek van die auteur aan te wijzen of te identificeren. In dat geval kunnen *dat boek* en *van Vestdijk*, ondanks het feit dat de enkele NP [+Bepaald] is, thematisch als onafhankelijke eenheden functioneren, en vooropplaatsing is in dat geval wel mogelijk. We konkluderen hier uit dat de mogelijkheid tot thematisering en tot extraktie van een PP die komplement is in een NP voornamelijk in het bijzonder te maken hebben met de Thema-Fokus relaties in de zin. In dit opzicht is er een duidelijke overeenkomst tussen Extrapositie uit NP in het Engels, het onderwerp van Guéron (1976), en vooropplaatsing uit NP in het Nederlands (en in het Duits, vgl. Kirkwood (1977, 60)).

4.1. Syntaktische kondities op extraktie.

We kunnen ons nu allereerst afvragen, of er behalve thematische kondities voor extraktie van PP's, en semantische kondities die daarmee samenhangen, ook nog syntaktische kondities zijn. Ten tweede kunnen we de vraag stellen, of als de eerste vraag bevestigend en konkreet beantwoord kan worden, die kondities, het soort verplaatsingsregels dat hier nodig is en de beperkingen daarop, voor het Nederlands hetzelfde zijn als voor het Engels. De eerste vraag kan inderdaad bevestigend beantwoord worden, maar de tweede vraag roept een aantal problemen op. We hebben niet de pretentie die problemen hier op te kunnen lossen, maar we zullen enkele ervan wel aan de orde stellen.

Er zijn ongetwijfeld een aantal types PP-komplementen binnen grotere NP's die sowieso *niet* vooropgeplaatst kunnen worden, of bevraagd, of gerelativiseerd. Voorzover Kooij en Wiers (1977) daarover misverstanden heeft gewekt, is het hier de gelegenheid die

misverstanden weg te nemen. We hebben het nu dus niet over PP's die niet, of slecht, voorop kunnen staan omdat ze in de zin geen Thema kunnen zijn, maar over PP's die ook al zouden ze in de zin en in de context Thema kunnen zijn, toch niet kunnen worden geëxtraheerd. Vergelijk bijvoorbeeld:

(70) * Van kunststof heb ik een werphengel zien liggen.

(71) * Met een tuin heb ik een mooi huis gezien.

(72) * Uit China heb ik een vaas gekocht.

(73) * Met rood haar kwam een meisje de kamer in.

(29) * In die auto vind ik die man verdacht.

Voor wie een extraktie-analyse voorstaat, doet zich hier de intrigerende vraag voor, waarom extraktie in bepaalde gevallen niet schijnt te werken. Het antwoord daarop, althans het begin van een antwoord, is o.i. te vinden door een nadere beschouwing van de interne grammatische structuur van de betreffende NP's. Merk op dat in de voorbeeldzinnen waar extraktie tot de mogelijkheden behoort, zowel in de Engelse als de Nederlandse, dikwijls sprake is van een relatie tussen de enkele NP en de PP die overeenkomsten vertoont met de relatie tussen een V en een NP of PP binnen de VP: *een artikel over - schrijven over; een boek van - een boek schrijven; een foto van - iemand fotograferen; een discussie over - discussiëren over*, etc. Een dergelijke overeenkomst kan formeel uitgedrukt worden binnen de X-bar konventie voor herschrijfgeregels. Van de verschillende voorstellen die daarover inmiddels gedaan zijn, met name wat betreft de interne structuur van NP's, volgen we hier het voorstel van Jackendoff (1977a), omdat dat ons het meest overtuigt. Jackendoff neemt aan dat de complementen in een NP op drie niveau's kunnen worden aangehecht: Op het hoogste niveau, het N^{'''}-niveau, uitbreidende bepalingen op het N^{''}-niveau-beperkende bepalingen - en op het N'-niveau - funktionele argumenten, d.w.z. elementen die door het nomen strikt gesubkategoriseerd zijn. We nemen hier aan dat extraheerbare complementen die complementen zijn die aangehecht zijn op het N'-niveau - een expliciete suggestie daarvoor is ook te vinden in Jackendoff (1977a, 283, voetnoot 21). Een dergelijke aanname voorspelt dat in (55)a, hier herhaald als (74)

(74) Ik heb een boek over Rubens met plaatjes gezien.

het N^{''}-komplement *met plaatjes* veel slechter extraheerbaar is dan het N'-komplement *over Rubens*, wat bevestigd wordt door het aanzienlijke verschil in akseptabiliteit tussen

(74) a * Met plaatjes heb ik een boek over Rubens gezien.

(74) b Over Rubens heb ik een boek met plaatjes gezien.

Voor de goede orde wijzen we er op dat zinnen zoals

(75) Met plaatjes zou dat boek over Rubens heel wat aardiger zijn.

(76) *Mét chroomstrip is die auto honderd gulden duurder, meneer.*

geen tegenvoorbeelden zijn tegen deze bewering, omdat de PP's in deze zinnen geen geëxtraheerde N"-komplementen zijn, maar bepalingen van gesteldheid; het is duidelijk dat (75) en (76) niet synoniem zijn met respectievelijk

(77) *Dat boek over Rubens met plaatjes* zou heel wat aardiger zijn.

(78) *Die auto met chroomstrip* is honderd gulden duurder, meneer.

waarin de PP's wél N"-komplementen zijn. Als het waar is dat naast N"-komplementen ook N'''-komplementen over het algemeen niet extraheerbaar zijn, zou daaruit moeten volgen dat de bepaling van gesteldheid of vrije predikatieve toevoeging ook niet zomaar als NP-komplement gegenereerd kan worden - wat naar onze mening ook zo is, maar op dat probleem gaan we hier verder niet in.

Door deze analyse wordt overigens verklaard waarom vooropplaatsbare PP's vaak PP's zijn met voorzetsels zoals *over*, *voor* en in het bijzonder *van* en in het Engels *of*: omdat dat bij uitstek de voorzetsels zijn die gebruikt worden om funktionele relaties uit te drukken.⁹ Hiermee is echter alles nog niet verklaard, temeer niet omdat uit Jackendoff's voorlopige analyse van de verschillende types komplementen binnen een NP blijkt, dat de criteria om te beslissen op welk niveau een komplement is aangehecht, niet altijd even waterdicht zijn. Voor het Nederlands doet zich daarbij de extra komplikatie voor dat het volgorde-argument dat Jackendoff hier en daar gebruikt in het Engels kennelijk veel beter opgaat. Jackendoff stelt bijvoorbeeld dat het komplement dat direkt op de hoofd-NP volgt, als er meerdere PP's aanwezig zijn, in het algemeen het N'-komplement is, maar in het Nederlands is de volgorde *een boek met plaatjes over Rubens* ook akseptabel en zijn omzettingen binnen de NP gemakkelijker.

Behalve PP-komplementen die funktionele relaties uitdrukken, zijn in het Nederlands¹⁰ kennelijk ook andere types PP's extraheerbaar, zoals bijvoorbeeld PP's die met de enkele NP een deel-geheel relatie uitdrukken, of PP's die een inherente lokatie, of een onvervreembaar bezit met de prepositie *van* uitdrukken. Vergelijk achtereenvolgens:

(3) a *Van die daken zijn de pannen stuk.*

(2) a *In Amsterdam vind ik het openbaar vervoer knudde.*

(79) *Van jouw broer heb ik naar ik meen een jongen in de klas.* (Paardekooper (1968, 305)).

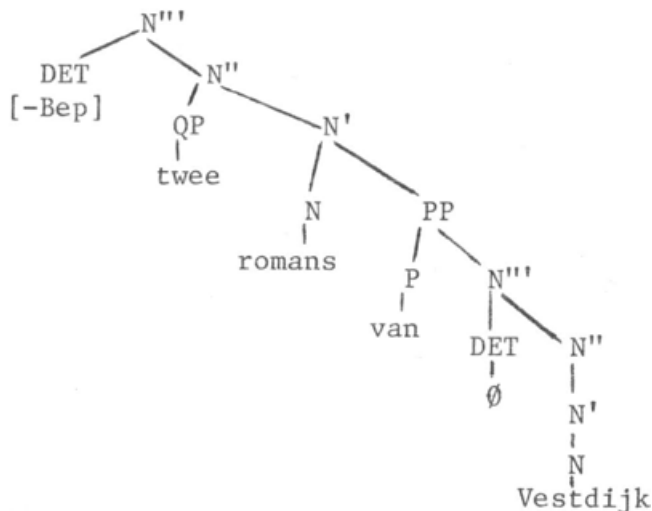
Hoewel hier nog het nodige onderzoek zal moeten worden verricht, nemen we aan dat ook deze PP-komplementen aangehecht zijn op het N'-niveau, en dat, bijvoorbeeld, het verschil tussen inherente en niet-inherente lokatie korrespondeert met een verschil in niveau binnen de NP. Dit zou dan het contrast in akseptabiliteit verklaren tussen de zinnen

(28) In die auto vind ik de verwarming onvoldoende.

(29) *In die auto vind ik die man verdacht.

Schematisch kunnen we ons de structuur van NP's met een PP-komplement op het N'-niveau als volgt voorstellen:

(80)

De NP's in (80) moeten worden onderscheiden van NP's waarin een partitieve relatie wordt uitgedrukt, zoals bijvoorbeeld in:

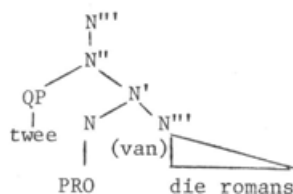
(81) Ik heb twee van die romans gelezen.

waar in het Nederlands vooropplaatsing volgens ons ook mogelijk is. Vgl. (81)a en ook het voorbeeld (13) van Chomsky.

(81) a Van die romans heb ik er twee gelezen.

Jackendoff (1977a) geeft de interne structuur van dergelijke NP's als volgt weer:

(82)

Voor deze NP's geldt, net als voor die in (80), waar *romans* als hoofd opgevat moet worden, dat niet *twee* het hoofd is, maar er is veel discussie over de vraag wat dan wel het hoofd is (verg. o.a. Selkirk 1977). Als *romans* in de PP *van die romans* hoofd is zou dat betekenen dat in zinnen zoals (81)a het hoofd wordt verplaatst, wat

in strijd is met vrij algemeen aanvaarde kondities op verplaatsingsregels. De structuur zoals Jackendoff die geeft maakt het echter mogelijk de PRO N als hoofd te beschouwen, waarmee dit bezwaar kan worden ondervangen. Zijn voorstel komt er dus op neer dat *twee van die romans*, althans semantisch, geanalyseerd wordt als *twee romans (van) die romans*, waarbij het voorzetsel *van* later wordt geïnserteerd; of dat laatste noodzakelijk is in het Nederlands laten we hier in het midden.¹¹ Voor dit artikel is het van belang dat de interne structuur van de NP's in (80) en (82) in zoverre overeenkomt dat de PP's aangehecht zijn aan het N'-niveau. Dit betekent dat PP's als in (80) en partitieve PP's als in (82) in principe geëxtraheerd kunnen worden, als tenminste voldaan is aan de eerder besproken kondities wat betreft de thematische verhoudingen in de zin.

Hetzelfde geldt voor zinnen als:

(83) Ik heb er twee van Vestdijk gelezen.

(83) a Van Vestdijk heb ik er twee gelezen.

waarbij wij in dit geval aannemen dat *er* in deze zinnen het hoofdnomen *romans* uit (80) vervangt.

4.2. Problemen en tegenvoorbeelden.

I.v.m. partitieve konstrukties zoals (81) doet zich een probleem voor dat aan de orde is gesteld in Akmajian en Lehrer (1976) en dat ook in K en VdT (1978, 431) gebruikt wordt als argument tegen de extraktie-hypothese; vergelijkbare tegenvoorbeelden zijn te vinden in Barbaud (1976).

Tot nu toe zijn wij er, zoals iedereen, stilzwijgend van uitgegaan dat in een zin met een vooropgeplaatste PP alleen sprake kan zijn van extraktie wanneer diezelfde zin met de PP op zijn meer neutrale plaats ook grammatikaal is:

(1) a Van Vestdijk heb ik twee romans gelezen.

(1) Ik heb twee romans van Vestdijk gelezen.

(81) a Van die romans heb ik er twee gelezen.

(81) Ik heb twee van die romans gelezen.

In sommige zinnen echter, waar zich schijnbaar dezelfde vooropplaatsing van een PP voordoet, gaat dit criterium niet op:

(84) a Van de fractieleden stemden er twee tegen.

(84) Twee van de fractieleden stemden tegen.

(85) a Van de fractieleden stemde Aantjes tegen.

(85) * Aantjes van de fractieleden stemde tegen.

Net als bij de partitieve konstrukties betreft het ook hier PP's waarin een verzameling wordt genoemd en NP's die van die verzameling

een deelverzameling noemen. Indien we er echter vanuitgaan dat extraktie impliceert dat ook de volgende NP-PP-grammatikaal moet zijn, moeten we konkluderen dat sommige van deze *van*-PP's inderdaad afzonderlijke konstituenten zijn. Wat betreft een zin als (85)a zijn wij het daar ook zeker mee eens. *Van de fraktie* is hier naar onze mening een bijwoordelijke bepaling van beperking, (vgl. de PP's in de zinnen (31) en (32)). Op zichzelf pleit dit niet tegen een extraktie-analyse in andere gevallen, zoals bijv. in (84)a, hoewel de keuze tussen de extraktie- en de non-extraktie-hypothese er wat betreft dergelijke zinnen niet eenvoudiger op wordt. De problemen die zich hier bij partitieve konstrukties resp. partitieve relaties voordoen hebben echter niet direkt betrekking op de NP-PP konstrukties waar de relatie funktioneel is. Voor die gevallen, vgl. bijv. (1)a, (45) moet men, in ieder geval, zoals we hebben aangetoond, extraktie aannemen.

Niettemin doen zich bij funktionele PP's nog enkele vragen voor waaraan we niet willen voorbijgaan. We keren daarvoor voor een ogenblik terug naar de analyse van Chomsky (1977). Aangenomen dat uit sommige grotere NP's een PP die daarin komplement is onder bepaalde voorwaarden extraheerbaar is, dan gelden volgens Chomsky daarbij de volgende kondities:

- (i) de enkele NP is niet bevraagbaar.
- (ii) de enkele NP kan niet een pronomen zijn.

Dit volgt uit de analyse: wanneer [_{NP} a picture of John] geheranalyseerd wordt als [_{NP} a picture t] _{PP}[of John], is de enkele NP niet Base-generated en kan daarom niet afzonderlijk worden bevraagd en evenmin afzonderlijk worden gepronominaliseerd. In tegenstelling tot

(5) Who did you see a picture of?

zijn de volgende zinnen ongrammatikaal:

(86) *What did he see of John?

(87) *He saw it of John.

Echter, de eerste konditie is, zolang we alleen op de akseptabiliteit van de betreffende zinnen afgaan, voor het Nederlands kennelijk niet geldig, aangezien:

(88) Wat heb jij van Vestedijk gelezen?

(89) Wat is er stuk van die daken?

(90) Wat vind jij knudde in Amsterdam?

grammatikale zinnen zijn, bijvoorbeeld als nadrukkelijke vragen van iemand die de korresponderende mededelende zinnen niet goed heeft verstaan. Het is niet erg aantrekkelijk, wanneer men (88) vergelijkt met:

- (1) Ik heb twee romans van Vestdijk gelezen.
- (1) a Van Vestdijk heb ik twee romans gelezen.
- (1) b Van wie heb jij twee romans gelezen?

te moeten aannemen dat de relatie tussen het vraagwoord *wat* in (88) en *van Vestdijk* plotseling een andere is, of moet zijn, dan tussen de NP en de al dan niet bevraagde PP in (1)a en (1)b. In een Thema/Fokus analyse lijkt de bevroagbaarheid van de enkele NP ook heel goed verklaarbaar: wanneer de enkele NP en zijn PP komplement als thematisch relatief onafhankelijke eenheden functioneren binnen de zin, met name in het geval dat de enkele NP in het Fokus staat, kan die enkele NP ook bevraagd worden. Het tegenargument dat met (88) geen of nauwelijks een grammatikale zin korrespondeert waarin de NP en de PP direkt op elkaar volgen: (88) a ?? Wat van Vestdijk heb jij gelezen?

gaat nu niet op, aangezien diskontinuiteit ook de normale vorm is in de vraagzin (1)b die wél aan Chomsky's kondities voldoet:

- (1) b Van wie heb jij twee romans gelezen?
- (89) ?Twee romans van wie heb jij gelezen?

Ook de tweede konditie, over de pronominalisering van de enkele NP, levert voor het Nederlands problemen op die een iets algemenere strekking hebben dan dat ze alleen een eventueel verschil tussen het Nederlands en het Engels illustreren. Pronominalisering, om nog even te rekapituleren, zou alleen mogelijk zijn wanneer de enkele NP (en dus ook de PP) afzonderlijk gegenereerd zijn, bijvoorbeeld in: (90) Wim heeft zijn dissertatie over het Algonkin geschreven, maar Piet heeft 'm over het Cree geschreven.

maar niet wanneer de enkele NP en de PP tot dezelfde konstituent behoren:

- (91) *Ze van die daken zijn stuk. [de pannen]
- (92) *Ik heb 't over Rubens gekocht. [een boek met plaatjes].

Die konditie geldt echter alleen voorwaardelijk. Zodra namelijk de NP en de PP gesplitst zijn, zijn zinnen waar de enkele NP een pronomen is wel grammatikaal:

- (91) a Van die daken zijn ze allemaal stuk. [de pannen].
- (93) De historische romans van Flaubert heb ik gelezen, maar van Vestdijk heb ik ze [de h.r.] niet gelezen.
- (94) De voorzitter van de fractie is een man, maar van de partij is het een vrouw. [de voorzitter].

We kunnen (91)a en vergelijkbare zinnen dezelfde opmerking maken als eerder over vraagzinnen van type (88): het is niet aantrekkelijk om aan te moeten nemen, en ook niet erg waarschijnlijk, dat in:

- (1) a Van Vestdijk heb ik twee romans gelezen.
- (95) Van Vestdijk heb ik ze niet gelezen.

de grammatische relatie tussen de enkele NP en de PP wezenlijk anders is; d.w.z. dat in (95) maar niet in (1)a de PP een afzonderlijke konstituent is. Anders gezegd: is het criterium dat de ongesplitste volgorde grammatikaal moet zijn om van extraktie te kunnen spreken wel zo automatisch toepasbaar als algemeen wordt aangenomen?

Wanneer bij vraagwoordvorming, zoals in:

(1) b Van wie heb jij twee romans gelezen?

splitsing normaal is, is de veronderstelling niet zonder meer te verwerpen dat die splitsing ook normaal, c.q. verplicht is bij bepaalde anaforische en deiktische pronomina. Ook hier komen het Engels en het Nederlands trouwens niet overeen. Volgens Jackendoff (1977a, 265-266) is de volgende Engelse zin ongrammatikaal: (96) * Jack met the king of England, and I met the one of France.

maar de parallelle Nederlandse zin met het anaforische, ongeaksentueerde *die* is niet ongrammatikaal:

(97) Piet schrijft een boek over de koning van Engeland en Kees over die van Frankrijk.

Ongrammatikaliteit van vervanging van de enkele NP door *one* wanneer die NP gevolgd wordt door een PP zou volgens J. een aanwijzing zijn dat de PP een N'-komplement is, maar zoals hij zelf opmerkt levert dit moeilijkheden op in de 'picture'-zinnen. Aangezien:

(98) The pictures of Fred and the ones of Harry.

in de interpretatie waarin Fred en Harry op die foto's staan, wel grammatikaal is, zou men moeten konkluderen dat deze *of*-komplementen zowel op N' als op N'' kunnen worden gegenereerd, wat natuurlijk niet erg bevredigend is. Het lijkt ons, voorlopig, aannemelijker dat onder bepaalde voorwaarden die vermoedelijk opnieuw eerder thematisch dan syntactisch zijn, anaforische pronominalisering van de enkele NP in een [NP PP] met een PP op het N'-niveau wel mogelijk is. Wat betreft de (on)mogelijkheid de enkele NP afzonderlijk te bevragen zijn de feiten trouwens ook in het Engels iets minder duidelijk dan uit Chomsky's kondities zou blijken.

Weliswaar volgt het naar zijn mening uit zijn analyse dat de zin:

(86) * What did he see of John?

ongrammatikaal is, maar hij voegt daar aan toe dat de zin:

(99) What picture did he see of John?

wel grammatikaal is, maar de status van die zin onduidelijk is. De laatste zin zou verklaard kunnen worden door Extrapositie van *of John* na vraagzinovorming, maar ook hier ontstaan dan, zoals ook in par. 2.4. is geïllustreerd, allerlei moeilijkheden met betrekking tot de plaats van de 'geëxtraponeerde' PP's. In de volgende zin staat de PP immers niet aan het einde van de zin, hoewel die positie wel mogelijk is.

(100) Welk boek heb jij van Vestdijk gelezen?

Bovendien is in het Nederlands zowel zin (100) als zin (88) grammaticaal
(88) Wat heb jij van Vestdijk gelezen?

Dit levert dus zowel voor Chomsky's analyse als voor beperkingen als A over A en de zgn. Left Branch Condition principiële problemen op. Een voorlopige konklusie die wij uit deze observaties willen trekken, is, dat (a) het Nederlands zich anders gedraagt dan het Engels wat betreft bevroagbaarheid en pronominalisering van de enkele NP, (b) dat uit de ongrammatikaliteit van een direkt opeenvolging van twee konstituenten niet *zonder meer* kan worden afgeleid dat die twee konstituenten onafhankelijk gegenereerd zijn.

4.3. Verplaatsing en vooropplaatsing in het Nederlands.

In het voorgaande zal duidelijk geworden zijn dat wij de Nederlandse zinnen van het type (1)a - (4)a en (1)b - (4)b als werkelijke tegenvoorbeelden tegen de NP Beperking van Bach en Horn beschouwen, waarbij we misschien enig voorbehoud moeten maken t.a.v. (3)a en (3)b. De verklaring die B en H bieden voor de grammatikaliteit van zulke zinnen is ons inziens niet overtuigend, en datzelfde geldt voor de analyse van Chomsky (1977). Voorzover we de Engelse voorbeelden en tegenvoorbeelden kunnen beoordelen geldt dit bovendien niet alleen voor het Nederlands maar ook voor het Engels. Wij nemen dus aan dat onder bepaalde syntaktische en thematische kondities PP's direkt uit grotere NP's extraheerbaar zijn, hetgeen betekent dat de zinnen (1)a - (4)a en (1)b - (4)b ook als tegenvoorbeelden tegen Chomsky's Herziene Subjacentie Konditie beschouwd moeten worden, als we tenminste aannemen dat de PP's verplaatst worden naar een positie buiten S. Wanneer we nu de zinnen

- (1) a Van Vestdijk heb ik twee romans gelezen.
- (1) b Van wie heb jij twee romans gelezen?
- (1) c Dit is de schrijver van wie ik twee romans gelezen heb.

nogmaals met elkaar vergelijken, dan ligt de veronderstelling niet ver weg, zeker als men Chomsky's artikel over Wh-movement in gedachten heeft, dat het hier gaat om een vergelijkbaar soort vooropplaatsing, zowel syntaktisch als thematisch, en dat het daarom prettig zou zijn wanneer die zinnen uniform zouden kunnen worden beschreven, als het resultaat met name van toepassing van Wh-movement.

Syntaktisch gezien is dit echter niet vol te houden. Allereerst herinneren we er aan, dat Chomsky voor het Engels al de restrictie maakt dat in zinnen waar de PP in z'n geheel wordt verplaatst, zoals in de Engelse zin (13) en de Nederlandse zin (1)a, mogelijk geen verplaatsing buiten S heeft plaatsgehad, maar een ander soort regel is toegepast.

(13) Of the students in the class, several t failed the exam.

In het Nederlands is er nog een tweede, en doorslaggevende reden waarom (1)a en (1)b niet het resultaat kunnen zijn van toepassing van dezelfde regel, zolang men althans aanneemt dat (1)b ontstaat door Wh-movement. Die reden is, dat (1)a en vergelijkbare zinnen met vooropgeplaatste PP's die wij hier hebben besproken, volstrekt ekwivalente pendanten hebben, waarin de geëxtraheerde PP's niet vooraan staan in de zin:

(101) Ik heb van Vestdijk twee romans gelezen.

(102) Ik vind in Amsterdam het openbaar vervoer knudde.

(103) Gisteren waren van die daken de pannen nog heel.

(104) Natuurlijk verschenen er over inkomensnivellering grote stukken in de krant.

Met andere woorden, dit type extraktie leidt niet, in de terminologie van Paardekooper tot 'patroonsplitsing die enkel de eerste zinsplaats mogelijk maakt'; de geëxtraheerde PP's gaan wel naar links, maar niet noodzakelijk helemáál naar links. Daarmee is de mogelijkheid om die vooropplaatsing te beschouwen als toepassing van een regel die per definitie aan de COMP gebonden is, namelijk Wh-movement, vervallen. Men kan hier overigens verschillende konklusies uit trekken. Eén konklusie is, dat Chomsky gelijk heeft dat sommige vooropplaatsingen van PP's het resultaat zijn van andere regels dan vooropplaatsing met vraagwoorden.

Een andere mogelijke konklusie is, dat Chomsky op dit punt gelijk kan hebben, maar dat in het algemeen gezien zijn poging om verschillende soorten verplaatsingsregels onder de noemer van Wh-movement te brengen, bij toepassing op een andere taal dan het Engels niet succesvol is. Er is al eerder aan getwijfeld of bijvoorbeeld Topicalisatie in het Nederlands wel een vorm van Wh-movement is (Van Riemsdijk (1976)), en het is, gezien de hier besproken voorbeeldzinnen, heel goed mogelijk dat het een idiosynkratisch feit van het Engels is, dat verplaatsing naar voren gewoonlijk een plaatsing aan het begin van de zin inhoudt, maar dat dat in andere talen geenszins zo hoeft te zijn.

Vatten we de verplaatsing in (1)a niet op als een verplaatsing naar COMP, maar als een verplaatsing binnen S, dan zal het duidelijk zijn dat (1)a en vergelijkbare zinnen niet kunnen gelden als tegenvoorbeelden tegen de Herziene Subjacentie Konditie. Dit betekent echter niet dat Chomsky's alternatieve voorstel t.a.v. zinnen als (13), nl. verplaatsing binnen S, de vragen die zich bij dergelijke verplaatsingen voordoen, oplost. Chomsky stelt dat 'nothing prevents extraction of Y outside NP within S', maar dat is natuurlijk te sterk, want de al eerder geciteerde zinnen als bijvoorbeeld

- (71) * Met een tuin heb ik een mooi huis gezien.
 (73) * Met rood haar kwam een meisje de kamer in.

blijven ongrammatikaal, of ze nu wel of niet in strijd zijn met de Herziene Subjacentie Konditie en de verschillen in akseptabiliteit tussen

- (1) a Van Vestdijk heb ik twee romans gelezen.
 (56) ??Van Vestdijk heb ik twee romans vernietigd.

blijven even groot.

T.a.v. de Herziene Subjacentie Konditie wijzen wij er voorts nog op, dat deze Konditie alleen werkzaam kan zijn als men aanneemt dat S een cyclische knoop is, hetgeen op zichzelf allerminst zonder problemen is.¹² Bovendien kan de grammatikaliteit van zinnen als (1)b, waar een verplaatsing naar COMP wel aangenomen kan worden, alleen dan verklaard worden, als men aan de Herziene Subjacentie Konditie een ontsnappingsklausule toevoegd in de vorm van een eerdere verplaatsing vanuit NP naar S d.m.v. Extrapositie of een Aanpassingsregel, regels die wij in dit verband niet gewenst achten. Dit brengt ons ertoe Chomsky's Herziene Subjacentie Konditie, die nu nog alleen van toepassing kan zijn op verplaatsingen als in (1)b, te verwerpen, hetgeen voor zinnen als (1)b betekent dat de PP direkt vanuit de NP naar de COMP-positie is verplaatst.

In dit artikel menen wij te hebben aangetoond, dat PP-komplementen in NP's direkt vanuit die NP's naar links verplaatst kunnen worden, waarbij het kan gaan om verplaatsingsregels die syntaktisch verschillen, en dat de voorwaarden daarvoor, die voor de verschillende verplaatsingsregels overeenkomen, geformuleerd kunnen worden, zowel de noodzakelijke syntaktische voorwaarden als de thematische voorwaarden. Die laatstgenoemde voorwaarden hebben als algemeen bezwaar dat ze globaler zijn dan syntaktische voorwaarden, en dat er geen waterdicht onderscheid te maken is tussen wel en niet grammatikale vooropplaatsing- als de term grammatikaal hier al überhaupt van toepassing is. Maar gezien het feit dat aan de waterdichtheid van strikt syntaktische kondities op dit soort processen ook in toenemende mate wordt getwijfeld, lijkt ons dat bezwaar niet onoverkomelijk. Er blijven zonder twijfel genoeg vragen over, bijvoorbeeld hoe de thematische kondities in de grammatika opgenomen zullen moeten worden, maar verder onderzoek in de richting die wij hier hebben aangegeven lijkt ons vruchtbaarder dan een nieuwe poging om vooropplaatsing van PP's, vanuit NP's, of meer in het algemeen verplaatsingen naar links van dergelijke PP's, alleen syntaktisch te beregelen.

Eindnoten:

1. De mening van K en VdT (1978, 424) dat deze opvatting van Paardekooper in strijd is met zijn eigen 'éénzinsdeelproef' is onjuist: 'alles wat *hoogstens* voor de voor-pv kan staan [curs. van de auteur-K/W] vormt één zinsdeel' (Paardekooper (1971, 183-184). Vergelijk bijvoorbeeld zin (3) en (3)a, en (2)a met
 (i) Het openbaar vervoer in Amsterdam vind ik knudde.
 Wanneer we hier zeggen dat we Paardekooper's opvatting delen, betekent dat overigens niet dat hij ook van mening zou zijn dat het hier om verplaatsingsregels gaat - dit voor de goede orde.

2. Scheiding van een NP en een PP die een konstituent vormen met het bijwoord *niet*, is voor sommige sprekers waarschijnlijk wel mogelijk als de PP door Extrapositie helemaal naar achteren wordt verplaatst:
(ii) Wim heeft die artikelen niet ontvangen over transcendente meditatie.
maar dat wordt hier niet bedoeld.
3. Wij zijn het dus met K en VdT eens dat in zinnen als (31) sprake is van een bijwoordelijke bepaling. We wijzen er echter nogmaals op dat dit zeker niet impliceert dat dat dus ook in zinnen als (3)a en (4)a het geval moet zijn.
4. Dik (1978, 130 e.v.) maakt eveneens een onderscheid tussen Thema en Topik, maar op een andere manier; bij hem, maar niet bij ons, is het Thema een element dat syntactisch min of meer buiten de zin staat.
5. Overigens is het interessant dat volgens Kuno (1972) in het Japans voor thematische en kontrastieve vooropplaatsing hetzelfde partikel wordt gebruikt.
6. Men zou zich kunnen voorstellen dat in de context van een film als *Alphaville* zin (56) wel acceptabel is, om van niet-fiktionele contexten waarin zoiets best gezegd zou kunnen worden maar te zwijgen.
7. K en VdT (1978, 432) vinden sommige zinnen die wij in Kooij en Wiers (1977) twijfelachtig vonden wél acceptabel: dat versterkt het argument dat het om een glijdende schaal gaat en dat acceptabiliteit hier mede te maken heeft met het vermogen je in niet-alledaagse situaties in te leven. Ook in dit artikel blijven we op dit punt aan de voorzichtige kant, zonder over de verschillende vraagtekens al teveel zekerheid te willen suggereren. Wél zijn we het met Chomsky eens dat bepaalde beperkingen, zoals bijv. de Subjacentie Konditie, een meer absoluut karakter hebben dan andere. De zin
(iii) Over transcendente meditatie ontvangt Wim dagelijks verzoeken om artikelen. blijft naar onze mening een zin die wel als een soort legpuzzel te reconstrueren is, maar daarmee nog geen acceptabel Nederlands.
8. Chomsky (1977, 89): 'SSC.....states that only the most "prominent" phrase in an embedded structure is accessible to rules relating it to phrases outside'; vergelijk ook zijn opmerkingen op pagina 111 over 'rather natural conditions on rules'.
9. Het is waarschijnlijk niet toevallig dat B en H (1976, 284) zelf tegenvoorbeelden aanvoeren tegen hun NP Beperking met het voorzetsel *of*, zoals o.a.
(iv) ? The table that we waxed the top of was blue.
10. Niet alle PP's die een funktionele relatie uitdrukken zijn extraheerbaar. Extraktie van dergelijke PP's in NP's waarvan het hoofdnomen een direkte relatie met een werkwoord onderhoudt, is vaak niet goed mogelijk.
Vgl. bijvoorbeeld:
(v) ?? Aan een kompromis heeft Hilterman de gedachte verworpen.
(Vgl. voor dergelijke gevallen K en VdT (1978)).
Wat hier precies aan de hand is, is ons niet duidelijk. Merk overigens op dat in deze gevallen Extrapositie vaak ook niet goed mogelijk is. Vgl.
(v)a ? Hilterman heeft de gedachte verworpen aan een kompromis.
11. De discussie over partitieve NP's is veel uitvoeriger en gekompliceerder dan wij hier bij benadering kunnen weergeven. Zeker voor wie de zin *een aantal van die mensen kwamen naar buiten*, normaal is met getalskongruentie tussen *mensen* en *kwamen*, is *een aantal* in ieder geval niet het hoofd. Daaruit volgt echter niet (ondanks Akmajian en Lehrer (1976)) dat *mensen* in *van die mensen* hoofd is; de argumenten daarvoor zijn niet dwingend als men een analyse à la Jackendoff aksepteert. (vgl. ook Wiers (te versch.)).
12. Beschouw een Engelse zin met de structuur
(vi) [_S COMP [_S NP V NP [_S COMP [_S NP V NP]]]]

en een afleiding zoals

- (vii) Who did you tell Mary that she should meet t?

Als S ook een cyclische knoop is, wordt de toepassing van Wh-movement in de eerste cyclus nu door de GSK geblokkeerd, terwijl ook de verplaatsing van COMP-naar-COMP geblokkeerd wordt, nl. door de (Herziene) Subjacentie Konditie (vgl. Lightfoot (1977)). Dit probleem kan alleen opgelost worden als we de suggestie van Chomsky (1977: 116) overnemen, dat S cyclisch is voor de Subjacentie Konditie, maar niet voor de definitie van de GSK. Dat betekent echter dat S maar niet S cyclisch moet zijn voor de Subjacentie Konditie, wil de verplaatsing van COMP-naar-COMP mogelijk zijn. In dat geval ontstaat echter de vraag in welke cyclus de COMP-naar-COMP-verplaatsing eigenlijk plaatsvindt. Op dit punt is Chomsky (1977) allermint duidelijk, maar het is wel duidelijk dat voor de generalisatie van de oorspronkelijke Subjacentie Konditie tot een konditie die ook betrekking heeft op extraktie uit NP's, de Herziene Subjacentie Konditie, een nogal hoge prijs betaald moet worden.

Bibliografie

- Aissen, Judith, 1974. Verb Raising. *LI* 5, p. 325-366.
- Akmajian, A. en A. Lehrer, 1976. NP-Like Quantifiers and the Problem of Determining the Head of an NP. *Linguistic Analysis* 2.
- Alberding, L.A.H., 1934. *Vergelijkend-syntactische studie van den Renout en het volksboek der Heemskinderen*. Groningen, Den Haag, Batavia: J.B. Wolters.
- Allard, E., 1937. *Een grammatikaal onderzoek van het proza van Hadwyck*. Amsterdam: Succes.
- Anderson, Stephen R. en Paul Kiparsky (eds.), 1973. *A Festschrift for Morris Halle*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Austerlitz, R. (ed.), 1975. *The scope of American Linguistics*. Lisse: The Peter de Ridder Press.
- Bach, E. en R.T. Harms (eds.), 1968. *Universals in Linguistic Theory*. New York, London: Holt, Rinehart and Winston.
- Bach, Emmon en George M. Horn, 1976. Remarks on 'Conditions on Transformations'. *LI* 7, p. 265-299.
- Bakker, D.M., 1975. Volgorde van taalelementen: enkele preliminaire opmerkingen. In: *Caspel en Kazemier (red.)*. p. 1-10.
- Balk-Smit Duyzentkunst, F., 1968. Het meewerkend voorwerp, een grammaticale vergissing. *Levende Talen* 243. p. 5-12.
- Barbaud, Philippe, 1976. Constructions superlatives et structures apparentées. *Linguistic Analysis* 2. p. 125-174.
- Berg, B. van den, 1949. De plaats van het hulpwerkwoord in de voltooide tijden in de Nederlandse bijzin. *Taal en Tongval* I. p. 155-165.
- Berg, B. van den, 1952. *Beknopte Nederlandse Spraakkunst*. Den Haag.
- Berg, B. van den, 1977. Een vrij recent geval van toevoeging van een regel aan de grammatica van het Nederlands. *NTg* 70. p. 414-422.
- Berg, B. van den, 1978. De structuur van de Nederlandse VP met één V. *NTg* 71. p. 164-169.
- Bernstein, L., 1897. *The Order of Words in Old Norse Prose with Occasional References to Other Germanic Dialects*. New York.

Blom, A. en S. Daalder, 1976. De structurele positie van reflexieve en reciproke pronomina. *SPEK* 5. p. 397-414.

Blom, A. en S. Daalder, 1977. *Syntaktische Theorie en Taalbeschrijving*. Muiderberg: Dick Coutinho.

Booij, G.E., 1974. Zinsbepalingen in het Nederlands. *SPEK* 3. p. 617-646.

Bos, G.F., 1972. Het Indirect Object. *Levende Talen* 284. p. 7-18.

Bree, C. van, 1977. *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Broeck, J. van den, 1977a. Class differences in syntactic complexity in the Flemish town of Maaseik. *Lang. Soc.* 6. p. 149-184.

Broeck, J. van den, 1977b. *Social conditioning of syntactic variation in the Flemish town of Maaseik*. diss. Leuven.

Burt, M.K., 1971. *From deep structure to surface structure*. New York: Harper and Row.

Canale, M., 1976. Implicational hierarchies of word order relationships. In: Christie (ed.), 1976. p. 39-69.

Caspel, P.J. van, en G. Kazemier (red.), 1975. *Taal- en Letterkundig gastenboek voor Prof. dr. G.A. van Es*. Groningen: Universiteits Pers.

Cattell, Ray, 1976. Constraints on movement rules. *Lg* 52. p. 18-50.

Chafe, Wallace L., 1976. Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics, and Point of View. In: Li (ed.). p. 25-55.

Chomsky, Noam A., 1973. Conditions on Transformations. In: Anderson en Kiparsky (eds.). p. 232-286.

Chomsky, Noam A., 1977. On Wh- movement. In: Culicover, Wasow en Akmajian (eds.). p. 71-132.

Christie, W.M. jr. (ed.), 1976. *Current progress in historical linguistics*. Amsterdam: North Holland.

Clarkson, Jain, 1977. *Word order theory in contrastive linguistics*. Paper presented at the 12th International Congress of Linguists. Vienna.

Closs Traugott, E., 1969. Toward a grammar of syntactic change. *Lingua* 23. p. 1-27.

Coetsem, F. van en Kufner, H.L., 1972. *Toward a Grammar of Proto-Germanic*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Cole, Peter (ed.), 1977. *Studies in Modern Hebrew Syntax and Semantics*. Amsterdam: North Holland.

Cole, Peter, 1977. A causative construction in Modern Hebrew: theoretical implications. In: Cole (ed). 99-128.

Cole, P. en J. Sadock (eds.), 1977. *Syntax and Semantics* 8. New York: Academic Press.

Comrie, B., 1974. Causatives and universal grammar. unpubl. paper.

Culicover, P., T. Wasow en A. Akmajian (eds.), 1977. *Formal Syntax*. New York: Academic Press.

Culicover, Peter, en Kenneth Wexler, 1977. Some syntactic implications of a theory of language learnability. In: Culicover, Wasow en Akmajian (eds.). p. 7-60.

Dean, O.C., 1976. Verb position and the order of adverbials in German. *Papere zur Linguistik* 11. p. 20-34.

Debrabandere, F., 1976. De SVf woordorde in zinnen met aanloop. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*. p. 87-99.

Delbrück, B., 1888. *Altindische Syntax*. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Delbrück, B., 1911. *Germanische Syntax II. Zur Stellung des Verbums. Des XXVIII. Bandes der Abhandlung der Philologisch-historischen Klasse der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. No. VII*. Leipzig: Trubner.

Diderichsen, Paul, 1941. *Soetningsbygningen i Skaanske Lov Fremstillet som Grundlag for en rationell Dansk Syntax*. Kopenhagen.

Dik, S.C., 1975. The semantic representation of manner adverbials. In: A. Kraak (ed.). p. 96-121.

Dik, S.C., 1978. *Functional Grammar*. Amsterdam: North Holland.

Dressler, W.U., 1972. *Allegro Regeln rechtfertigen Lento Regeln*. Innsbrück: Kowatsch.

Droste, F.G., 1959. 'Benij uw soon den hemel niet'. *NTg* 52. p. 46-47.

- Emonds, Joe, 1972. Evidence that indirect object movement is a structure preserving rule. *FoL* 8. p. 546-561.
- Emonds, Joe E., 1976. *A transformational approach to English syntax. Root, structure preserving and local transformations*. New York: Academic Press.
- Engel, U., 1976. Studie zur Geschichte des Satzrahmens und seiner Durchbrechung. *Studien zur Syntax des heutigen Deutsch*. Düsseldorf. p. 45-61.
- Es, G.A. van, en P.J. van Caspel, 1975. *Syntaxis van het moderne Nederlands*. nr 52.
- Evers, Arn., 1975 *The transformational cycle in Dutch and German*. Utrecht.
- Evers, A. en G. Koefoed (eds.), 1976. *Lijnen van taaltheoretisch onderzoek*. Groningen: Tjeenk Willink.
- Fokkema, K., 1948. *Beknopte Friese Spraakkunst*. Groningen-Batavia: J.B. Wolters.
- Ford, M. en V.M. Holmes, 1978. Planning units and syntax in sentence production. *Cognition* 6. p. 35-53.
- Friedrich, P., 1975. *Proto-Indo-European Syntax*.
- Fries, C.C., 1940. On the development of the structural use of word order in modern English. *Lg* 16. p. 199-208.
- Gerritsen, Marinel, 1975. *Over het ontstaan van postposities in het Nederlands*. dokt. skriptie. Vakgroep Nederlands, Leiden.
- Gerritsen, Marinel, 1977. *From SVO to SOV in Dutch*. Paper presented at the working group on language typology of the 12th international congress of linguists. Vienna.
- Ginneken, Jac. van, 1938. *De taalschat van het Limburgse leven van Jezus*. Maastricht-Vroenhoven (B.): Gebr. Van Aelst.
- Givón, Talmy, 1971. Historical syntax and synchronic morphology: an archaeologists fieldtrip. *CLS* 7. p. 394-415.
- Givón, Talmy, 1976. Topic, pronoun and grammatical agreement. In: Li (ed.). p. 149-188.
- Greenberg, J.H., 1966². Some universals of language with particular reference to the order of meaningful elements. In: J.H. Greenberg (ed.). p. 73-113.
- Greenberg, J.H., 1966². *Universals of Language*. Cambridge (Mass): MIT press.

- Grosu, Alexander, 1972. The Strategic content of Island constraints. In: *Working Papers in Linguistic* 13. Ohio State University.
- Grosu, Alexander, 1974. On the nature of the Left Branch Condition. *LJ* 5. p. 308-319.
- Guéron, Jacqueline, 1976. Interpretation of PP Complements: a semantic filter for PP extraposition. In: Van Riemsdijk (ed.). p. 44-68.
- Grundel, G.J.K., te versch. A universal constraint on deletion. *Proceedings of the 12th International Congress of Linguists*. Vienna.
- Haagen, Einar, 1976. *The scandinavian Languages*. London: Faber & Faber Ltd.
- Haan, Ger de, 1976. Regelordening en domeinformulering op transformaties. In: Evers en Koefoed (eds.). p. 279-302.
- Haas, W., 1973. Review Article: 'John Lyons, "Introduction to theoretical linguistics"'. *JoL* 9. p. 71-113.
- Haeringen, C.B. van, 1949. 'Tangconstructies' en reacties daarop. *NTg* 40. p. 1-8.
- Haeringen, C.B. van, 1956. *Nederlands tussen Duits en Engels*. Den Haag: Servire.
- Hammarström, Emil, 1923. *Zur Stellung des Verbums in der deutschen Sprache*. Lund: Gleerupska Universitetsbokhandeln.
- Harbert, Wayne, 1977. Clause union and German Acl constructions. In: Cole en Sadock (eds.). p. 121-149.
- Hermkens, H., 1969. *Verzorgd Nederlands*. Den Bosch: Malmberg.
- Hertog, C.H. den, 1973. *Nederlandse Spraakkunst*. derde bew. druk. Amsterdam: Versluys.
- Hoek, Theo van den, 1971. Woordvolgorde en konstituentenstructuur. *SPEK* 1. p. 123-136.
- Hoek, Theo van den, 1977. Recensie van Evers en Koefoed (eds.). *FdL* 18. p. 219-255.
- Holland, G.B., 1976. The shift from postposition to preposition; evidence from early Greek. *Proceedings of the second annual meeting of the Berkeley linguistic society*.
- Hooper, J.B., 1976. *Introduction to Natural Generative Phonology*. New York: Academic Press.

Hopper, Paul J., 1975. *The Syntax of the simple sentence in Proto-Germanic*. Mouton, The Hague-Paris.

Hsieh, H.I., 1977. Synchronic syntax in historical perspective. *Lingua*. Vol. 43, no. 1, p. 41-54.

Hyman, L., 1975. On the change from SOV to SVO: evidence from Niger-Congo. In: *C. Li* (ed.), 113-147.

Jackendoff, R.S., 1972. *Semantic interpretation in generative grammar*. Cambridge: The MIT Press.

Jackendoff, Ray S., 1974. A deep structure projection rule. *LI* 5, 481-505.

Jackendoff, Ray S., 1977a. Constraints on phrase structure rules. In: *Culicover, Wasow en Akmajian* (eds.), 249-283.

Jackendoff, R.S., 1977b. *X Syntax, a study of phrase structure*. Linguistic Inquiry Monograph 2. Cambridge: The MIT Press.

Jackendoff, R.S. en Culicover, P., 1971. A reconsideration of dative movement. *FoL* 7, 397-412.

Jansen, F., 1978. De relatie potentiële- en gerealiseerde konstruktie als meetprobleem in de sociolinguistische benadering van de syntaxis. In: *Matter* (ed.), *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen IV*. Amsterdam: VU-pers.

Jansen, F., in prep. *Syntaktische structuren in gesproken taal*.

Jansen, F. (ed.), te versch. *Studies on Fronting*. Lisse: The Peter de Ridder Press.

Janssen, Theo., 1974. *Het indirekt objekt en het zogenaamd indirekt objekt*. ongep. paper.

Kallen, Maria van der., 1938. *Een grammaticaal en rythmisch onderzoek van Hadewijchs poëzie*. Cedo, Den Haag.

Keenan, R.L. en Comrie, B.C., 1977. Noun phrase accessibility and universal grammar. *LI* 8, 63-100.

Kersbergen, G.C. van., 1936. *Het Luiksche Diatessaron in het Nieuw-Nederlandsch vertaald met een inleiding over de herkomst van den Middelnederlandschen tekst*. Drukkerij Nieuwvoorde, Rijswijk.

Kiparsky, P., 1968. Linguistic universals and linguistic change. In: *E. Bach en R.T. Harms* (eds.), p. 171-202.

Kirkwood, H., 1969. Aspects of word order and its communicative function in English and German. *Journal of Linguistics* 5, 85-107.

- Kirkwood, H.W., 1977. Discontinuous noun phrases in existential sentences in English and German. *Journal of Linguistics* 13, 53-66.
- Klein, M. en Toorn, M.C. van der, 1978. Vooropplaatsing van PP's. *Spektator* 7, 423-433.
- Klein, Wolfgang, 1975. Eine Theorie der Wortstellungsveränderung. Einige kritische Bemerkungen zu Vennemanns Theorie der Sprachentwicklung. *Linguistische Berichte* 37, p. 46-57.
- Kooij, J.G., 1973a. *Is Nederlands een SOV taal?* B.V. Noordhollandsche uitgeverij, Amsterdam.
- Kooij, J.G., 1973b. Presuppositie, topic en de plaats van het indirect object. *Spektator* 2, 261-269.
- Kooij, J.G., 1975. Idioom en syntaxis. In: *Caspel en Kazemier* (eds.), 85-90.
- Kooij, J.G., te versch. Fronting in Dutch. In: *Jansen F. (ed.)*.
- Kooij, J.G. en Wiers E.L., 1977. Vooropplaatsing van PP's in het Nederlands. *Spektator* 6, 445-449.
- Koster, J., 1973. PP over V en de theorie van J. Emonds. *Spektator* 2, 294-311.
- Koster, J., 1974. Het werkwoord als spiegelcentrum. *Spektator* 3, 601-618.
- Kraak, A. (ed.), 1975. *Linguistics in the Netherlands 1972-1973*. Assen: Van Gorcum.
- Kraak, A. en Klooster, W.G., 1968. *Syntaxis*. Culemborg: Stam.
- Kuno, Susumu, 1972. Functional sentence perspective: a case study from Japanese and English. *LI* 3, 269-320.
- Kuno, Susumu, 1973. Constraints on internal clauses and sentential subjects. *LI* 4, 363-385.
- Kuno, Susumu, 1976. Subject, Theme, and the speaker's empathy - a reexamination of relativization phenomena. In: *Li* (ed.), 417-444.
- Labov, W., 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press.
- Labov, W., 1975. Empirical foundations of linguistic theory. In: *R. Austerlitz (ed.)*, 77-133.
- Larsson, Carl G., 1931. *Ordföljd studier över det finita verbet i de nordiska språken*. 1. Uppsala: Uppsala Univ. arsskrift. Filosofi.

Lehmann, W.P., 1971. On the rise of SOV patterns in New High German. In: *K.G. Scheisthal (ed.)*, p. 19-24.

Lehmann, W.P., 1972. Proto-Germanic syntax. In: *F. van Coetsem en H.L. Kufner (eds.)*, p. 239-268.

Lehmann, W.P., 1974. *Proto-indo-european-syntax*. Austin: University of Texas Press.

Li, Charles N. en Thompson, S., 1975. An explanation of word orderchange SVO→SOV. *FoL*. 12, 2, 200-214.

Li, Ch.N. (ed.), 1975. *Word Order and Word Order Change*. Austin: Univ. of Texas Press.

Li, Charles N. (ed.), 1976. *Subject and Topic*. New York: Academic Press.

Li, Charles N. en Thompson, Sandra A., 1976. Subject and Topic: a new typology of language. In: *Li (ed.)*, 457-489.

Lightfoot, David, 1976. The base component as a locus of syntactic change. In: *W.M. Christie (ed.)*, p. 17-37.

Lightfoot, David, 1977. On traces and conditions on rules. In: *Culicover, Wasow en Akmajian (eds.)*, 207-247.

Lubbe, H.F.A. van der, 1958. *Woordvolgorde in het Nederlands. Een synchrone structurele beschouwing*. Assen: Van Gorcum.

Maurer, F., 1926. *Untersuchungen über die Deutsche Verbstellung in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

Michels, L.C., 1957. Beny uw soon den hemel niet. *TNTL* 75, 42-48.

Michels, L.C., 1962. *Trekken van taalgebruik*. 's-Hertogenbosch: Malmberg.

Miller, D. Gary, 1975. Indo-european: VSO, SOV, SVO or all three? *Lingua* 37, p. 31-52.

Mithun, Marianne en Campbell, Lyle, 1977. *Comparative syntax: priorities and pitfalls*. Paper presented at the third international conference on historical linguistics, Hamburg.

Nieuwborg, E., 1967. Vallen in het Nederlands de plaatsingskategorieën samen met de traditionele ontledingskategorieën? *Handelingen 27ste Vlaamse filologencongres*.

Ostendorf, M.A.F., 1958. De tangconstructie als syntactisch stramien. *NTg*. 139-144. ook in: *Taalwetenschap in Artikelen*, 328-333.

Overdiep, G.S., 1935. *Zeventiende-eeuwsche syntaxis*. J.B. Wolters, Groningen, Batavia.

Overdiep, G.S., 1937. *Stilistische grammatica*, W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle.

Overdiep, G.S., 1949². *Stilistische Grammatica*. Zwolle: Tjeenk Willink.

Paardekooper, P.C., 1968. Patroonsplitsingen die enkel de eerste zinsplaats mogelijk maakt. *NTg* 61, 303-314.

Paardekooper, P.C., 1971⁴. *Beknopte ABN-syntaxis*. Den Bosch: Malmberg.

Postal, P., 1974. *On Raising*. Cambridge: The MIT Press.

Pulles, J.A.M., 1950. *Structuurschema's van de zin in Middelnederlands geestelijk proza*. Centrale drukkerij N.V., Nijmegen.

Radford, Andrew, 1978. Agentive causatives in Romance: accessibility versus passivization. *Journal of Linguistics* 14, p. 35-58.

Riemsdijk, H.C. van, 1973. De relaties tussen postposities en partikels. *Spektator* 3, 447-462.

Riemsdijk, H. van, 1976. *On the diagnosis of wh-movement*. Ongep., Instituut voor Algemene Taalwetenschap, Univ. van Amsterdam.

Riemsdijk, H.C. van (ed.), 1976. *Green ideas Blown up. Papers from the Amsterdam Colloquium on trace theory*. Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap. Nummer 13, Amsterdam.

Riemsdijk, H. van, 1978. *A case study in syntactic markedness*. Lisse: Peter de Ridder Press.

Ries, John, 1880. *Die Stellung von Subjekt und Prädikatsverbum im Heliand*. Ein Beitrag zur germanischen Wortstellungslehre. Strasbourg: Trübner.

Ries, John, 1907. *Die Wortstellung im Beowulf*. Halle: Niemeyer.

Rodman, Robert, 1977. Concerning the NP Constraint. *LJ* 8. p. 181-184.

Roose, H., 1956. Kategorieën van voorgeplaatste bepaling bij substantieven. *Levende Talen* 186. p. 474-483.

Ross, John Robert, 1967. *Constraints on variables in syntax*. Diss. MIT. gepubl. door de Indiana Linguistics Club.

Schachter, Paul, 1977. Constraints on coordination. *Lg* 53. p. 86-103.

Schneider, Karl, 1938. *Die Stellung des finiten Verbs im urgermanischen Haupt- und Nebensatz*. Giessen: Carl Winter.

Schweistal, K.G. (ed.), 1971. *Grammatik, Kybernetik, Kommunikation, Festschrift für Alfred Hoppe*. Bonn: Ferd. Dümmlers Verlag.

Selkirk, Elisabeth, 1977. Some remarks on Noun Phrase Structure. In: Culicover, Wasow en Akmajian (eds.). p. 285-316.

Seuren, Pieter A.M., 1973. *Predicate Raising and Dative in French and Sundry Languages*. Trier: LAUT- paper.

Seuren, Pieter A.M., 1975. *Tussen Taal en Denken*. Utrecht: Oosthoek, Scheltema en Holkema.

Sipma, P., 1913. *Phonology and Grammar of Modern West Frisian*. Oxford: Oxford University Press.

Shibatani, Marc, 1975. *A linguistic study of Causative Constructions*. Diss. publ. door de Indiana Linguistics Club.

Smith, J.R., 1971. *Word Order in the Older Germanic Dialects*. Diss. unpubl.

Smyth, R.H. e.a. te versch. The effect of context on dative position. *Lingua*.

Stellinga, G., 1954. *Zinsvormen en zinsfuncties in de abele spelen*. Groningen-Djakarta: J.B. Wolters.

Stoett, F.A., 1923³. *Middel nederlandse Spraakkunst*. Den Haag: Nijhoff.

Stroop, J., 1970. Systeem in gesproken werkwoordsgroepen. *Taal en Tongval* 22. p. 128-147.

Toorn, M.C. van den, 1971. Enkele opmerkingen over het indirect object. *Levende Talen* 247. p. 32-41.

Toorn, M.C. van den, 1975. Het probleem van een syntactische verandering. *TNTL XCI*. p. 256-267.

Toorn, M.C. van den, 1977⁵. *Nederlandse Grammatica*. Groningen:Wolters-Noordhoff.

Trudgill, Peter, 1972. Sex, covert prestige and linguistic change in the British English of Norwich. In: *Lang. Soc.* 1. p. 179-195.

Uhlenbeck, E.M., 1962. De beginselen van het syntactisch onderzoek. In: *Taalonderzoek in onze tijd*. Den Haag: Servire.

Ureland, P.S., Typological, diachronic and areal linguistic perspectives of North Germanic Syntax. In: J. Weinstock (ed.), *Proceedings of the Third International Conference of Nordic Languages and modern Linguistics 3*. Austin: University of Texas Press.

- Utterström, Gudrun, 1975. Die mittelalterliche Rechtssprache Schwedens. Einige quellenkritische und sprachliche Beobachtungen. In: Dahlstedt (ed.), *The Nordic Languages and Modern Linguistics*. p. 734-748.
- Vanek, E. en W. Dressler, 1975. Bericht über psycholinguistische Experimente zur Sprechvariation. *Wiener Linguistischer Gazette* 9. p. 17-36.
- Velde, M. van den, 1970. De structuur van de zin in het Nederlands en het Duits. *Studia Germanica Gandensia* 12. p. 179-210.
- Vennemann, Theo, 1972. Analogy in generative grammar, the origin of word order. *Proceedings of the 11th international congress of linguists*.
- Vennemann, Theo, 1973. Explanation in syntax; In: J.P. Kimball (ed.), *Syntax and semantics II*, New York: Academic Press. p. 1-51.
- Vennemann, T., 1974. Topics, subjects and word order: from SXV to SVX via TVX. In: J.M. Anderson & C. Jones, *Historical Linguistics I*, 339-376.
- Vennemann, T., 1975. An explanation of drift, In: Li, C.N. (ed.), 269-305.
- Vooyo, C.G.N. de, 1957⁴. *Nederlandse spraakkunst*, Wolters, Groningen.
- Wackernagel, I., 1926-1928. *Vorlesungen über syntax*. Basel: Birkhäuser.
- Watkins, C., 1976. Towards protoindoeuropean syntax: problems and pseudoproblems. In: *Papers from the parasession on diachronic syntax*. Chicago linguistic society, p. 305-326.
- Weil, H., 1844. *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*. Parijs
- Wenning, A., 1930. *Studier över ordföljden i fornsvenskan*. Predikatets betämningar i äldre och yngre fornsvenskan. Lund.
- Werth, R.N., 1970. The problem of a Germanic sentence prototype. *Lingua* 26, 25-34.
- Wessén, Elias, 1970. *Schwedische Sprachgeschichte III*, Berlijn, Walter de Gruyter & Co.
- Westman, G., 1912. *De svenska rättskällornas historia*. Uppsala.
- Weijnen, A.A. en Gordijn, A.M.J., 1970. Het binnendringen van het voorzetsel in het indirekt objekt in het Nederlands. *Leuvense bijdragen* 59, bijblad, 125-130.

Weijnen, A.A., 1971. *Schets van de geschiedenis van de nederlandse syntaxis*. Van Gorcum & comp. N.V., Assen.

Wiers, E., te versch. Bespreking van M. Klein, Appositionele constructies in het Nederlands (Diss. Nijmegen 1977), *Spektator*.

Yngve, Victor, H. 1973. I forgot what I was going to Say. In: *CLS* 9, p. 680-700.

Personalia

Marinel Gerritsen. Wetenschappelijk ambtenaar Instituut voor Dialektologie, Volkskunde en Naamkunde, Amsterdam. Publiceerde over sociolinguïstiek, o.a. in *Language and Society*, en werkt daarnaast aan syntaxis. Een boek over mannentaal en vrouwentaal (in samenwerking met anderen) verschijnt binnenkort.

Teun Hoekstra. Doktoraal assistent Vakgroep Nederlands, Rijksuniversiteit Leiden. Redakteur van *Glott*. Werkt aan een dissertatie over grammatikale relaties, en publiceerde over negatie in *Glott* en *Forum der Letteren*.

Frank Jansen. Docent Nederlandse taalkunde Katholieke Leergangen, Tilburg. Werkt aan een dissertatie over syntaktische verschijnselen in gesproken taal. Publiceerde over fonologie en sociolinguïstiek in *Spektator*, *Nieuwe Taalgids* en *Forum der Letteren*.

J.G. Kooij. Hoogleraar Nederlandse taalkunde Vakgroep Nederlands, Rijksuniversiteit Leiden. Publiceerde over fonologie en syntaxis, en leidt een project over woordvolgorde in het Nederlands.

Evelyn Wiers. Doktoraal student Nederlandse taalkunde Vakgroep Nederlands, Rijksuniversiteit Leiden. Werkt aan een skriptie over Extrapositie, en publiceerde over syntaxis in *Spektator*.